

T. C.

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEZAYİRLİ ALİ RIZA PAŞA (? - 1876)

SUBHI ADAM ABDALLAH ADAM

160121026

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. ZEKERİYYA KURŞUN

İSTANBUL 2018

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEZAYİRLİ ALİ RIZA PAŞA (? - 1876)

SUBHI ADAM ABDALLAH ADAM

160121026

TEZ DANIŞMAN

Prof. Dr. ZEKERİYYA KURŞUN

İSTANBUL 2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı tezli Tarih yüksek lisans programı 160121026 numaralı öğrencisi Subhi Adam Abdallah Adam'ın ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**Cezayirli Ali Rıza Paşa (? - 1876)**” başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından 25.06.2018 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zekeriyya KURŞUN

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Doç. Dr. Hasip SAYGILI

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof.Dr. Davut HUT

(Jüri Üyesi)

Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Subhi Adam Abdallah Adam

CEZAYİRLİ ALİ RIZA PAŞA (? - 1876)

ÖZET

Cezayirli Kuloğullarından olan Ali Rıza Paşa, Cezayir'in işgali akabinde babası Hamdan Hoca ile birlikte bir süreliğine Paris'te bulunmuştur. Orada Osmanlı sefiri Mustafa Reşid Paşa'nın yönlendirmesiyle askerlik eğitimini aldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Aldığı askeri eğitim sayesinde Osmanlı ordusunda ve zaman zaman bürokrasisinde üst rütbelerde hizmet vermiştir. Kökeni ve kimliği itibari ile Osmanlı kimliğinin önemli bir örneğidir. Bu çalışmada, Ali Rıza Paşa'nın askeri ve mülki hizmetleri ele alınmıştır. Cezayir ile Anadolu-İstanbul arasında önemli bir köprü olan Ali Rıza Paşa'nın incelenmesi, Osmanlı son dönem toplumunu anlamak bakımından önemli ve özgün bir değer taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Rıza Paşa, Cezayir, Kuloğulları, Seraskerlik, Osmanlı kimliği.

ALGERIAN ALİ RIZA PAŞA (? - 1876)

ABSTRACT

Ali Riza Paşa is an Algerian kuloğlu, he went to Paris with his father Hamdan Hoca after the French occupation of Algeria. There in Paris, he received military training with the guidance of Ottoman ambassador of Paris Mustafa Raşid Paşa then he moved to İstanbul. As a result of the military training that he had received, he served in the Ottoman army and sometimes in the highest bureaucratic jobs. with his origin and identity, he is an important example of Ottoman identity. Our study discussed Ali Riza paşa's military and civil services. Discussing of Ali Riza paşa's life, as an important bridge between Algeria and Andolu-istanbul, holds an important and unique value to understand modern Ottoman society.

Keywords: Ali Riza Paşa, Algeria, Kuloğulları, Seraskerlik, Ottoman identity.

ÖNSÖZ

Tarih tablosuna uzaktan bakıldığında, büyük devletler, tarihi olaylar ve belirleyici liderlerin isimleri görülecektir. Lakin merakla yaklaşarak dikkatle bakıldığı zaman, yüksek makam ve şöhrete ulaşmamış, ancak çalışma ve katkılarıyla, yaşadıkları devlet ve dönemleri özetleyecek şahsiyetler önümüze çıkacaktır. Bu yüzden 2016 yılında, Osmanlı Tarihi'nde derinleşmek için yüksek lisansımı Türkiye'de yapma kararını aldığımda biyografik bir çalışma yapmayı hedeflemiştim. Yüksek lisans derslerimi verdikten sonra, danışmanım Prof. Dr. Zekeriya Kurşun hocamla bu düşüncelerimi paylaşarak birkaç isim zikrettiğimde, hocam bazı kitap ve makaleleri okuyup incelememi tavsiye ederken; Cezayirli Ali Rıza Paşa'nın biyografisini yazmamı önermişti. Bana tavsiye edilen kitap ve makaleleri okuduktan sonra, beni Osmanlı son dönem tarihinin farklı yönlerine taşıyacağını görerek Ali Rıza Paşa'nın biyografisini çalışmaya karar verdim.

Konusu Cezayirli Ali Rıza Paşa'nın hayatı, eserleri ve şahsiyeti olan bu tezimiz; giriş kısmı ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ali Rıza Paşa'nın ailesi, çocukluğu, eğitimi ve İstanbul'a gelişi konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde Osmanlı son dönem askeri yenilikleri ve Ali Rıza Paşa'nın Seraskerlik Makamına atanması anlatıldıktan sonra, Kırım Savaşı sırasında, Tophane-i Amire'de ve Belgrad Muhafızlığındaki çalışmaları incelenmiştir. Üçüncü bölümde Ali Rıza Paşa'nın Trablusgarp valiliği, Hüdavendigâr valiliği ve çeşitli komisyonlardaki görevlerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise Ali Rıza Paşa'nın *Cezayir Hatıratı* ve *Mir'âtü'l Cezayir* adlı eserleri analiz edilmiştir.

Tezimiz farklı zorlukları aşarak meydana gelmiştir. İlk olarak Ali Rıza Paşa ismini taşıyan Osmanlı devlet adamlarının fazla olmasından dolayı Osmanlı Arşivi'ndeki çalışmalarımız sırasında tezimizin konusu olan Ali Rıza Paşa ile ilgili arşiv belgelerini aynı ismi taşıyan diğer Ali Rıza'lardan ayırt etmek için özel bir gayret sarf etmemiz icap etmiştir. Keza Ali Rıza Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin farklı kurumlarında görev yapması, bu kurumlar hakkında bilgi edinmemizi gerektirmiştir. Ali Rıza Paşa'nın görevlerinin kısa sürmesi ve kısa zaman dilimlerinde farklı bölgeler

ve kurumlarda birden fazla görev yapması, tezimizin bölümlendirilmesi ve başlıklandırılmasını zorlaştırmıştır. Bu sorun, tezimizin ikinci ve üçüncü bölüm başlıklarını kronolojik bir şekilde ele almamızı engellemiştir. Bu yüzden kronolojiye takılmadan, kurumlar üzerinden giderek, Ali Rıza Paşa'nın her kurumda ve farklı bölgelerde yaptığı görevleri ayrı ayrı başlıklar altında ele almamız daha uygun görülmüştür.

Çalışma süresince maddi, manevi desteklerini ve akademik önerilerini esirgemeyen tez danışmanım Prof.Dr. Zekeriya Kurşun hocama içtenlikle şükranlarımı sunuyorum. Keza bu çalışmamın meydana gelmesinde destek veren Kerem Ay ve isimlerini burada zikredemediğim diğer sınıf arkadaşlarıma teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca ilgi, sevgi ve manevi destekleriyle hep yanımda olan aileme bilhasa kıymetli Inaam Mohamed Ahmed ve Younis Ahmed'e; bana eğitim bursu vererek yüksek lisans yapmamı sağlayan FSMVÜ ve tüm mensuplarına; sundukları destekler için Hayrat Uluslararası Öğrenci Derneği başta olmak üzere tüm uluslararası öğrenci derneklerine; ders döneminde bilgi ve güzel anlatımlarıyla Osmanlı tarihine olan merakımı artıran tüm hocalarıma sonsuz saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Subhi Adam Abdallah Adam

İstanbul 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
1. ALİ RIZA PAŞA’NIN ERKEN DÖNEM HAYATI	7
1.1. AİLESİ	7
1.2. DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU.....	12
1.3. EĞİTİMİ VE İSTANBUL’A GELİŞİ.....	14
İKİNCİ BÖLÜM	20
2. BİR ASKER OLARAK ALİ RIZA PAŞA	20
2.1. MODERN OSMANLI ORDUSUNUN KURULUŞU.....	20
2.2. ALİ RIZA PAŞA’NIN ASKERİ GÖREVLERİ.....	23
2.3. ALİ RIZA’NIN KIRIM SAVAŞI ESNASINDAKİ ÇALIŞMALARI.....	25
2.4. ALİ RIZA PAŞA’NIN BELGRAD MUHAFAZLIĞI DÖNEMİ.....	27
2.5. ALİ RIZA’NIN TOPHANE- İ AMİRE’DEKİ ÇALIŞMALARI	31
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	34
3. BİR BÜROKRAT OLARAK ALİ RIZA PAŞA	34
3.1. ALİ RIZA PAŞA’NIN TRABLUSGARB VALİLİĞİ	34
3.2. ALİ RIZA’NIN İKİNCİ TRABLUSGARB VALİLİĞİ.....	40
3.3. ALİ RIZA PAŞA’NIN HÜDAVENDİGAR (BURSA) VALİLİKLERİ	41
3.4. ALİ RIZA PAŞA’NIN ÇEŞİTLİ KOMİSYONLARDAKİ GÖREVLERİ.....	43
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	46
4. ALİ RIZA’NINE SERLERİ VE ŞAHSİYETİ	46
4.1. ESERLERİ	46
4.2. ŞAHSİYETİ VE VEFATI.....	65
SONUÇ	68
KAYNAKÇA	71
EKLER	76

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
A.}	: Sadaret
BAO	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz	: Bakınız
b.	: Bin
c.	: Cilt
C..	: Cevdet
ev	: Çeviren
Der	: Derleyen
DH..	: Dahiliye
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi
DUİT,	: Dosya Usul
Ed	: Editör
Hat	: Hatt-ı Hümayun
Haz	: Hazırlayan
HD	: Hariciye Nezareti
İ..	: İrade
MF.	: Maarif Nezareti
MKT.	: Mektubi Kelami
MHM.	: (Mühimme Kalemı Evrakı)
s.	: Sayfa
SYS.	: (Siyasi)
SFR.3...	: Londora Sefareti
şD.	: şura-yı Devlet
TO	: Tercüme Odası
Y	: Yıldız

GİRİŞ

OSMANLI İDARESİNDEKİ CEZAYİR VE FRANSIZLARIN CEZAYİR'İ İŞGALİ

Bir Kuzey Afrika bölgesi olan Cezayir'de zaman içerisinde Fenikeliler, Romalılar, Vandalılar, Bizanslılar ve Müslüman Araplar bir egemen güç olarak varlık gösterdiler. Sonuç olarak Cezayir, farklı etnik unsurların yaşadığı bir yer haline gelmiştir. Bazı antropolog araştırmacılara göre Cezayir'de 21 kadar etnik unsur yaşamıştır. Söz konusu etnik unsurlar, zaman içerisinde birbiriyle karışarak kaynaşmıştır. Osmanlı döneminde ise, Cezayir'de 7 büyük etnik unsur bulunmakta idi. Bunlar: Sudani unsur, Araplar, Yahudiler, Türkler, Kuloğulları ve Frenklar (Avrupa kökenli) idiler¹. Ancak çalışmamızın konusu Ali Rıza Paşa'nın hayatı ve şahsiyeti olduğundan, çalışmada sadece Ali Rıza Paşa'nın mensup olduğu Kuloğullarından söz edilecektir.

Bilindiği gibi Cezayir 16. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiştir. Bu ilhak, Hayrettin Barbaros'un Akdeniz'de İspanyollara karşı yürüttüğü korsanlık faaliyeti ve Kuzey Afrika'da verdiği mücadele sonucunda gerçekleşmiştir. Barbaros, Cezayir'i zapt ettikten sonra tek başına uzun vadeli olarak İspanyollara karşı koyamayacağını bildiğinden, Osmanlı himayesi altına girmiştir. Bu gelişmenin siyasi ve jeopolitik olarak ortaya çıkardığı sonuçlarla beraber sosyolojik ve demografik olarak da sonuçları olmuştur. Nitekim Barbaros Hayrettin 1530 yılında İstanbul'u ziyaret ederek Osmanlı'nın Cezayir üzerindeki hâkimiyetinin temellerini atmıştır². Cezayir'in, Osmanlı idaresine girmesiyle birlikte Anadolu'nun muhtelif şehirlerinden yeniçeri veya sivil olarak kendilerine yeni bir hayat tesis etmek amacıyla çok sayıda Türk genci yerleşmiştir.³

¹ Muhammed Abdülkerim, **Hamdan b. Osman hoca el-Cezayir ve Muzekiratühu** (حمدان خواجه الجزائرى (و منكراته), Darül Sagafa, Beyrut 1972, s.66-74.

² Daha geniş bilgi için Bkz, Attila Çetin, **Garp Ocakları**, DİA, c.13, s.382-386. Ercüment Kuran, **Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1957, s.3.

³ Zekeriya Kurşun, **"Osmanlı Cezayir'inin Son Müdafî Hamdan b. Osman Hoca 1773 - 1841"** **Osmanlı Kimliği**, Ed: Zekeriya Kurşun ve Haydar Çoruh, ORDAF, İstanbul 2013, s.29.

Nasıl ki Barbaros'un İstanbul ziyareti, Osmanlı'nın Cezayir üzerindeki hâkimiyetinin ilk siyasi belirtisi ise, Türk gençlerin Cezayir'e gidişleri de bu hâkimiyetin bir diğer vurgusu olmuştur⁴. Genç Türk gruplarının Cezayir'e gelmeleriyle Türkler, Cezayir'de yaşayan etnik unsurlardan birisi haline gelmiştir. Ortaya çıkan bu yeni etnik unsur, ayrı ve içine kapalı olarak yaşamayıp Tam tersi yerliler ile beraber barış içinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Anadolu'dan gelen bu gençler, doğal olarak bir müddet sonra evliliğe rağbet gösterecekler ve Cezayir'de yerleşik Türk aileleri olmadığından evlenecek olanlar zorunlu bir şekilde yerli bir kadın ile evleneceklerdir. Bu evliliklerden doğan çocuklar ne tam Türk ne de tam yerli idiler. Bu çocuklar iki etnik unsurun arasında gerçekleşen evliliklerden doğma, müşterek bir kültürün parçasıydılar. Ortaya çıkan bu melez sınıfa ise Kuloğlu ismi verilmiştir⁵.

Osmanlı dönemi Cezayir toplumunu kabaca Yerliler, Türkler ve Kuloğulları şeklinde kategorize edersek, Türkler yönetici ve yeniçeri olarak mevcudiyetlerini sürdürürken, yerliler tarım ve hayvancılık ile uğraşıyorlardı, Kuloğulları ise daha çok ticaret ve eğitim faaliyetlerine yoğunlaşmış durumda idiler.

Kuloğullarından meşhur olan Hamdan Hoca'nın anlattığına göre; başlangıçta Kuloğulları normal bir şekilde yönetimin ve askeriye'nin farklı kademelerinde yer alabilirken 1630 yılından itibaren Kuloğulları gözetim altına alınarak yüksek ve önemli mevkilerden tasfiye edilmiştir. Bunun sebebi ise Kuloğullarından bir grubun yönetimi Türklerin elinden alıp Türkleri Cezayir'den çıkarmayı planlamalarıydı. Fakat Türkler, planı keşfedince, vakit kaybetmeden Kuloğullarını önemli görevlerden uzaklaştırmışlardır. O zamandan itibaren Kuloğullarının sadece belli yerlere kadar gelebilmelerine izin verilmiştir. Bu yüzden idarede ve askeriyede hak ettikleri yerlere gelemeyen Kuloğulları daha çok ilim ve ticarete yoğunlaşmıştır⁶. Bu süreç Fransızların Cezayir'i işgal etmelerine kadar devam etmiştir.

⁴ Nikolay İvanov, **Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1561-1574**, Çev: İlay Kemalöğlu ve Rakhat Abdieva, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.92.

⁵ Daha geniş bilgi için Bkz, Ahmet Kavas, **Osmanlı-Afrika ilişkisi**, tasam yayınları, İstanbul 2006, s. 56. Ahmet Kavas, Kuloğlu, DİA, c.26, s. 359-360.

⁶ Hamdan Hoca, **el- Mir'at**, Cev: Muhammed al- Arabi al- Zübeyr, Cezayir 2015, s.116.

Cezayir, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiştir. Bu ilhak süreci, Yavuz Sultan Selim ve oğlu Kanuni Kanuni Süleyman dönemlerine yani Osmanlı'nın en güçlü olduğu dönemlere, denk gelmektedir. Fakat 17. Yüzyıldan itibaren Osmanlı gücünü kısmen kaybetmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Osmanlı devlet ricali sultanlara uyarıcı mahiyette siyasetnameler kaleme almıştır. Söz konusu siyasetnameler, Avrupa'nın yayılarak genişlemekte ve gelişmekte olduğuna işaret etmekteydi. Ayrıca olayların bu şekilde devam etmesi halinde, Avrupa'nın Osmanlı'yı geçeceğini söylemekteydiler ki netice de böyle olmuştur. Avrupa coğrafi keşifler ile yeni ticari yollar keşfederek hammadde merkezlerine ulaşmak suretiyle zenginleşmiştir. Sanayi devrimi ile makine kullanarak üretimini artırmış ve yeni silahlar icat ederek Osmanlı'ya karşı askeri, ekonomik ve siyasi üstünlük kazanmıştır⁷. Bunun sonucu olarak da Avrupa'da yeni dünya görüşü şekillenmiş ve emperyal Avrupa ortaya çıkmıştır. Osmanlı ise Rusya'ya karşı Küçük Kaynarca yenilgisinden sonra değişen dengelere ayak uydurmak üzere III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde bir çeşit nedenlerle askeri yeniliğe girişmesine rağmen iç kargaşa ve isyanlardan kurtulamamıştır⁸.

Durum böyle iken, 1798 yılında Napolyon, İngiliz-Fransız rekabeti bağlamında Akdeniz'de egemenlik sağlamak üzere, Osmanlı Mısır'ını işgal etmiştir. Tabii ki bu duruma ne Osmanlı devleti ne de Fransızların rakibi olan İngilizler rıza gösterecektir. Nitekim ikisi ortak bir şekilde 1801 yılında Napolyon'u Mısır'dan çıkarmışlardır. Fakat Napolyon'un Mısır'dan geri çekilişi bütün meseleleri bitirmiş değildir. Aksine Osmanlı için talihsiz bir dönemin başlangıcı olmuştur. Çünkü Osmanlılar, askeri olarak Avrupa karşısında geri kalmışlıklarını bir daha görmüşlerdir. Eski müttefiki olan Fransızlar ise Osmanlı devletini bir bakıma test etmiştir. Mısır'daki başarısızlığa rağmen Fransızlar, Kuzey Afrika'da Akdeniz kıyılarında yerleşme arzularından vazgeçmeyip her zaman için fırsat kollamakta idiler. Konjonktürel olarak, Cezayir'in Fransızlar tarafından işgalini, sözü edilen koşullar çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Fakat Fransızların, Cezayir'i işgal etmelerine doğrudan neden olan veya

⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 28.

⁸ Şerif Mardin, **Osmanlı Modernleşmesi**, Der: Mümtaz'er ve Tuncay Önder, İletişim, İstanbul 2015, s.11.

bahane sayılan husus, 1827 yılında gerçekleşen bir hadisedir. Hadiseyi, konumuz olan Ali Rıza'nın babası Hamdan Hoca bir tanık olarak *el- Mir'at* kitabında şu şekilde anlatmıştır:

Cezayir'de Bekri adlı bir Yahudi tüccar bulunmakta idi. Bu tüccar Avrupa-Cezayir arasında ticaret faaliyetlerini yürütüyordu. Cezayir Dayısı Hüseyin Bey nezdinde ayrıcalığı var idi. Söz konusu Tüccar, Cezayir hükümetine ödemesi gereken bir miktar borcu bulunuyordu. Fakat ödemede gecikmişti. Hüseyin Bey, kendisine ödemede niçin geciktiğini sorunca, Bekri de şöyle bir cevap vermiştir: Biliyorum, ödemek de istiyorum halihazırda param yok, lakin Fransız hükümetinde alacağım var, alınca öderim. Hüseyin Bey, Ramazan bayramında sarayında bir bayramlaşma düzenlemişti. Yabancı konsoloslar da davet edilmişti. Fransız konsolosu da gelenlerdendi. Konuşma sırasında Hüseyin Bey, kendisine sormuş; vatandaşım Bekri borçları konusunda, Kralınıza birkaç mektup gönderdim, neden hala cevap gelmedi? Konsolos da; kralımıza sizin gibilerden çok mektup gelir, Onlara sıra ile cevap verir de. Sizinki de sıradadır diye ekledi. Hüseyin Bey bu saygısız üsluptan kızmış ve elinde bulunan bir yelpaze ile konsolosun yüzüne vurmuş. Konsolos da hiç bir şey söylemeden çıkıp gitmiş.⁹

Sonuç olarak bu hadise Fransız-Cezayir diplomatik ilişkilerini bozmuştur. hadiseye dair rivayetlerde bazı farklılıklar vardır. Hadisenin farklı şekillerde anlatılması, rivayet edenlerin tutumları ile alakalıdır. Fakat bizi ilgilendiren kısım, hadisenin kendisinden ziyade neticeleridir. Bu olay üzerine Fransız hükümeti, Cezayir Dayısından özür dilemesini istemiştir. Hüseyin Bey özür dilemeyi reddederek Fransız-Cezayir ilişkisini gerginleştirmiştir. Dolayısıyla Hüseyin Bey, bazı siyasetçi ve entelektüelleri tarafından işgalin nedeni olarak gösterilmiştir. Bu gerginliğin savaşa dönüşmemesi için, Osmanlı hükümeti, Hüseyin Bey'e birkaç mektup göndererek barışçıl bir şekilde gerginliği sona erdirmesini istemiştir. Fransızlar ise, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan arabuluculuk yaparak, Hüseyin Bey'e özür beyanı yazdırmasını talep etmiştir. Fakat Hüseyin Bey gelen mektup ve elçilere kulak asmayarak özür

⁹ Hamdan Hoca, **a.g.e.**, s. 142.

dilememe kararında ısrarlı idi. Sonunda Fransız hükümeti, Hüseyin Bey'e savaş açarak teslim olmaya zorlamıştır¹⁰. Bu şekilde Cezayir Fransız Hükümeti'nce işgal edilmiştir. Fransızlar bunun ile yetinmeyerek, Kostantina¹¹ Beyi Ahmet Bey ile müzakere yürüterek bir süre sonra Kostantina'yı da almışlardır.

Bu gelişmenin farklı düzeylerde sonuçları olmuştur. Osmanlı Hükümeti, o sıralarda Londra büyükelçisi olan Mustafa Reşit Paşa aracılığı ile Fransızlarla müzakere yürütmüş olsa da Cezayir'i geri alamamıştır. Savaş ise Osmanlı için bir seçenek değil idi. Zira Osmanlı-Rusya savaşı ve iç isyanlarıyla meşguldü. Bu şekilde Fransa, Cezayir'de yerleşerek kuzey Afrika'da yayılmış ve orada uzun süre bir işgalci güç olarak kalmıştır. Fransızların, Cezayir'deki gaspçı ve baskıcı siyaseti sonucunda birçok Türk ve Kuloğlu Cezayir'den çıkmak zorunda kalmıştır. Bazıları İstanbul'a, bazıları Osmanlı'nın diğer eyaletlerine gitmiştir. Meşhur Hamdan Hoca ise 1833 yılında oğlu Ali Rıza'yı yanına alarak Paris'e gitmiştir¹².

Hamdan Hoca'nın oğlu ile beraber Paris'e yani işgalci tarafın başkentine gidişi ilk bakışta garipsenebilir. Fakat Hamdan Hoca, Paris'e daha önce farklı vesileler ile çok defa gitmiş ve orada bilinen bir şahsiyet olmuştur. Hamdan Hoca, önceki Fransa gezileri sırasında, Fransız münevverleri ile görüşmelerde bulunarak Fransızlara ve Fransız Kültürü'ne sempati duymuştur. Fakat işgal sırasında Fransız askerlerinin yaptıklarını görünce, bunları ve kafasındaki ideal Fransız imajı ile bağdaştıramayarak hayal kırıklığına uğramıştır. Dolayısı ile Paris'e gidip gördüklerini o idealize ettiği Fransızlara anlatarak, Cezayir'in zavallı halkı üzerinde uygulanan baskının kaldırmasını istemiştir. Ne yazık ki orada hiç kimse dediklerini aldırış etmemiştir¹³.

Hamdan Hoca'nın Paris'e gidişi ve Mustafa Reşit Paşa ile karşılaşması, çalışmamızın konusu olan genç Ali Rıza'ya da yeni başlangıç ve bir dönüm noktası

¹⁰ Muhammed el- Hadi el- Hüseyini, **el- İhtilal-ül Frans-i lil Cezayir min Halil Nusus Muasira**, Alem el-Afkar, Cezayir 2006, s. 53-70.

¹¹ Kontantina (قسطنطينة), Cezayir'in doğusunda yer alan Konstantina, Kuzey Afrika'nın tarihi şehirlerinden olup Osmanlı döneminde gelişerek Cezayir Ocağı'nın ikinci şehri durumuna gelmiştir. Ahmet Bey önderliğinde Fransız işgaline çok büyük bir direniş sergilemiştir. Fatimat-ül Zehra Geşi, **Kostantina fi ahdi Salih Bey**, Dar Midad, Cezayir 2003.

¹² Ali Rıza Paşa, **Mir'âtü'l Cezayir** Çev: Ali Şevki, İstanbul 1293(1896), s. 96.

¹³ Muhammed Abdülkerim, **a.g.e.**, s. 185.

olmuştur. Zira, İstanbul'dan gelen ve o dönemdeki askeri reform çalışmalarından haberdar olan Mustafa Reşit Paşa, Ali Rıza'ya askerlik eğitimini almayı önermiştir. Böylece Ali Rıza bir asker olarak Osmanlı Devleti'nin hizmetinde çalışmak suretiyle paşalık unvanına kadar yükselerek gerek askeri gerekse mülki alanlarda birçok görev yapacaktır.

KAYNAK KRİTERİ VE YÖNTEM

Çalıştığımız konuda sınırlı bir literatür vardır. Bu yüzden tamamen Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki orijinal kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Ali Rıza Paşa'nın kaleme aldığı *Cezayir Hatıratı* ve *Mir'âtü'l Cezayir* eserlerinin yanı sıra babası Hamdan Hoca'nın kaleme aldığı *el-Mir'at* isimli eseri de çalışmamızın ana kaynakları arasında yer almıştır. Keza Sicill-i Osmani gibi araştırma eserlerinden yararlanmakla beraber Osmanlı Cezayir hakimiyeti etrafında ele alınan eserler de kullanılmıştır. Ali Rıza Paşa'nın çalıştığı yerler ve kurumlar hakkında bilgi vermek için farklı kaynaklardan istifade edilmiştir.

Çalışmada kantitatif metot izlenmiştir. Başta Osmanlı Başbakanlık Araşivi'indeki ilgili belgeler derlenmeye çalışılmış ancak Ali Rıza Paşa'nın ayrı ayrı birimlerde bulunması ve pek çok ön konuda planda olmamasından dolayı beklendiği kadar belge ile karşılaşılmamıştır. Bu eksik, Ali Rıza Paşa'nın kitapları ve babası Hamdan Hoca'ninkileri ve diğer bazı eserler kullanılmak sureti ile kapatılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ALİ RIZA PAŞA'NIN ERKEN DÖNEM HAYATI

1.1. AİLESİ

Ali Rıza Paşa, Cezayir'deki Türk-yerli halk karışımından ortaya çıkan Kuloğulları'nın sınıfına mensubiyeti, soyağacı incelendiğinde net bir şekilde görülecektir. Zira, Ali Rıza Paşa'nın kendi ifadelerine göre; dedesi Osman Hoca, Konya vilayeti dâhilinde Isparta'ya bağlı olan Burdur şehrinde tanınan fıkıh âlimlerinden biri olup, sonraları Cezayir'e göçmüştür. Fakat Ali Rıza Paşa, dedesinin Burdur şehrinden gelerek Cezayir'e yerleşmesine neden olan gelişmelere değinmemiştir¹⁴. Anlatıldığı gibi Cezayir'in fethinden sonra Anadolu'nun muhtelif şehirlerinden farklı nedenlerle çok sayıda genç Cezayir'e gelip yerleşmiştir. Tabii ki her bir gencin ayrı bir geliş macerası vardır. Kimisi Cezayir'deki askeri birliklere katılmak üzere yeniçeri olarak; Kimisi de oradaki idari kurumlarda Osmanlı Devleti adına görev yapmak için gelmiştir. Cezayir'e gelip tarım veya ticaret ile uğraşmak isteyenler de olmuştur. Zikredilen grup dışında, devlet tarafından Cezayir'e vali, kadı, müftü, şeyh ve imam olarak gönderilen kişiler de söz konusudur¹⁵.

Fıkıh açısından Osmanlı Cezayir toplumu içinde iki mezhep yaygın olarak bulunmakta idi. Göç ederek gelen Türkler Cezayir'de de Hanefi mezhebine mensubiyetlerini devam ettirmişlerdir. Cezayir'in yerli halkı ise Kuzey Afrika'daki en yaygın mezhep olan Malikiliği benimsemiş durumda idiler. Dolayısıyla Osmanlı Cezayir idaresi, Maliki mahkemelerle beraber Hanefi mahkemeleri de kurmaya ihtiyaç duymuştur. Kurulan Hanefi mahkemelerde kadılık yapacak ve medreselerde Hanefi mezhebini öğretecek hocalar Anadolu şehirlerinden getirilmekteydi.

Endülüslüler ile Urban Malikiy-ül mezhep, Kuloğulları ile Etrak Hanefiy-ül Mezheptir, Cezayir'de Mezheb-i Maliki ve Hanefi'den başka

¹⁴ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.108.

¹⁵ Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s.30.

mezhep eshabı yoktur. Bunlar için iki müftü olup, mahkemeleri dahi ikidir. Davaları, Hanefi ise Hanefi mahkemesinde, Maliki ise Maliki mahkemesinde rü'yet olunur¹⁶.

Bu bağlamda, Ali Rıza'nın dedesi Osman Hoca'nın Cezayir'de yaptığı görevler dikkate alındığında, onun bir din görevlisi veya Hanefi kadısı ve hocası olarak gönderildiği düşünülebilir. Nitekim, Osman hoca Cezayir'de din öğretmekle beraber farklı mahkemelerde çalışarak defterdarlık unvanına kadar yükselerek bilinen bir şahsiyet haline gelmiştir. Osman Hoca bu hizmetlerinden dolayı, hem Cezayir halkı nezdinde hem de Osmanlı Cezayir idaresi nezdinde saygınlık kazanmıştır. Osman Hoca Cezayir'de yerleştikten sonra Cezayirli büyük ve varlıklı bir ailenin kızı ile evlenmiştir. Bu evlilik, Osman Hoca'nın yakaladığı statüyü de göstermektedir. Maalesef kaynaklarda eşinin ailesiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Zekeriya Kurşun'un tesbiti ise; aile *reconquista* sırasında İspanyolların amansız zulümlerinden dolayı Endülüs'ten kaçarak Cezayir'e göç edenlerden olduğu yönündedir¹⁷.

Osman Hoca'nın bu evliliğinden iki çocuğu olmuştur. Bu kişiler Ali Rıza'nın babası Hamdan Hoca ve amcası Ahmet Nazif'tir. Her ikisi Osmanlı Devleti'ne farklı alanlarda hizmet sunmuş şahsiyetlerdir¹⁸. Babaları Anadolu'dan Cezayir'e gelen Türkler'den, anneleri ise Cezayir yerlisi olması hasebiyle onlar ve soylarından gelenler Kuloğlu sınıfına mensup sayılmaktadırlar.

Hamdan Hoca ve Ahmet Nazif ilk eğitimlerini medresede babalarının yanında almışlardır. Osman Hoca kadılık yapmakla beraber medresede fıkıh dersleri de vermekteydi. Bu şekilde oğulları, Hamdan Hoca ve Ahmet Nazif'e, kendisi bizzat Arapça, Kur'an Kerim, fıkıh vb. geleneksel eğitim branşlarını öğretmiştir¹⁹. Ali Rıza'nın yazılarından anlaşıldığı kadarıyla; amcası Ahmet Nazif marifet sahibi biriydi. Fakat eğitimle ilgilenmeyerek çok erken yaşlardan itibaren Osmanlı bürokrasisi

¹⁶Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.44.

¹⁷ Zekeriya Kurşun , **a.g.e.**, s. 30.

¹⁸ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.

¹⁹ Muhammed b. Abdülkerim, **a.g.e.**, s.90.

sınıfına girmiştir. Ahmet Nazif İstanbul'a gelerek bir süre Takvimhane²⁰ musahhihliğinde ve sonra uzun yıllar Haremeyn tercümanlığında çalışmıştır. Daha sonra, Bosna'da Defterdarlık ve farklı sancaklarda çeşitli görevlerde çalışmış ve ömrünün geç döneminde Isparta ve Alaiye kaymakamlıklarında görev yapmıştır. Ayrıca '*Elfü leyle veyle*' ve '*Seyfü'l Zevalillülzen*' adlı Arapça eserlerini Türkçe'ye çevirmiştir. Ahmet Nazif'in oğlu Hasan Mazhar ise Niğde mutasarrıflığı yapmıştır²¹. Fakat Ahmet Nazif'in Cezayir'den ayrılarak İstanbul'a gelişinin nedenleri konusunda Fransız işgali neticesinde mi yoksa işgalden önce mi İstanbul'a geldiğine dair kesin bir bilgimiz yoktur. Fakat Ahmet Nazif'in yaptığı görev ve çalışmalar, İstanbul'a gelişinin Cezayir işgalinden önce olduğuna işaret etmektedir. Belki de Ahmet Nazif bürokraside ilerlemek isteyen bir kişi olarak Kuloğullarına yapılan sınırlandırmalardan kurtulmak için İstanbul'a gelmiştir.

Ali Rıza'nın babası Hamdan hoca ise, babası Osman Hoca vefat edince yerine geçerek medresede dersler vermeye başlamıştır. Fakat daha sonra, Cezayir'in zengin tüccarlarından olan dayısı Muhammed'in isteği ve teşviki ile eğitim işini bırakarak ticarete yönelmiş ve Cezayir'de saygın bir kişi olmuştur²².

Hamdan Hoca, Fransız işgali sırasında Cezayir'in son Dayısı olan Hüseyin Paşa'nın katipliğinde bulunuyordu. Daha sonra Fransız işgal kuvvetleri komutanı General de Bourmont tarafından Cezayir ağalığına getirilmiştir²³. Ticaret, Hamdan Hoca'yı sadece maddi yönden değil fikir açısından da zenginleştirerek ufkunu genişletmiştir. Çünkü Hamdan Hoca'nın faaliyetleri, Cezayir'in iç şehirlerinden ziyade daha çok Avrupa ülkelerine yönelikti. Hamdan Hoca bu ticaret faaliyetleri sayesinde Avrupa'nın Londra, Paris, Livorno gibi büyük şehirlerini görmüş, tanımış ve gezmiştir. Bu ticari gezileri sırasında, bir süreliğine de olsa ilim ile ilgilenmiş, her hoca gibi gittiği yerlerdeki fikri ve kültürel faaliyetleri yakından takip etmeye çalışmıştır. Anadili olan Arapça ve atalarının dilleri Türkçe ile beraber Fransızca, İngilizce ve İspanyolca gibi Avrupa dillerini biliyor olması, bu konuda kendisine yardımcı olmuştur. Hamdan

²⁰Takvimhane: Devletin resmi Takvim-i Vekayi gazetesinin basıldığı yerdir. (Devlet yayın evi)

²¹ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.108.

²² Muhammed Abdülkerim, **a.g.e.**, s. 90.

²³ Cavid Baysun, "**Cezayir Meselesi ve Reşid Paşa'nın Paris Elçiliği**", III. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1948, s. 375.

Hoca'nın, bu şekilde Avrupa'da özellikle Fransız devriminden sonra cereyan eden fikri ve kültürel değişimler ile hemhal olması, onun düşünme tarzını ve olayların yorumlama biçimini çok açık bir şekilde etkilemiştir.²⁴

Hamdan Hoca pek çok hususta muasırları olan Osmanlı alimlerinden farklı düşünmüştür. İlginç görüşlerinden birisi; Avrupa'daki özgürlük düşüncesi ve parlamenter rejim uygulamalarının, İslam şeriatının temel ilkeleri ile uyuyor olduğu yönündeki görüşüdür. Diğer bir husus ise İstanbul'a gelişinden sonra teklif ettiği karantina uygulamasıdır. İstanbul ulamesı bu dönemde Sultan ikinci Mahmud'un karantina kurma teşebbüslerine karşı çıkmıştır. Bazılarına göre karantina önlemi almak, imanının şartlarından olan kaderden kaçışı ifade ediyordu. Burada Hamdan Hoca araya girerek karantina kurmak, Allah'ın kaderinden kaçmak değil, Allah'ın emirlerine uyararak tedbir almaktır, tezini ileri sürmüş Sultan II. Mahmud'a mektup yazıp karantina kurma kararını desteklemiştir.²⁵

Hamdan Hoca'nın, en önemli eseri ise *el-Mir'at* kitabıdır²⁶. Adı geçen kitapta Osmanlı döneminde Cezayir toplumu, kurumları ve Fransızların Cezayir'de yaptıkları haksızlıklar hakkında çok değerli bilgiler bulunmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi Hamdan Hoca, ilmi ve ticareti sayesinde Osmanlı Cezayir'inde saygın figürlerinden biri olmuştur. Zira, Hamdan Hoca Cezayir'deki Osmanlı idaresinin farklı kademelerinde çalışmış ve Cezayir Dayısı nezdinde de itibar kazanmıştır. Bununla beraber Kostantina Beyi Ahmet Bey ile özel bir dostluk ilişkisi vardır. Bu yüzden Fransızlar Ahmet Bey ile müzakere sürecine girerken Hamdan Hoca'dan aracı olmasını istediler²⁷ ki o da bunu başarılı bir şekilde sağlamıştır.

Hamdan Hoca da babası gibi Cezayirli bir hanımla evlenmiştir. Aslında Cezayir'deki Türklerin yerlilerle evlenmeleri mevcut şartların bir sonucudur. Çünkü

²⁴ Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s. 33.

²⁵ Ali Rıza paşa, **a.g.e.**, s.109.

²⁶ el- Mir 'at kitabı, Ali Rıza Paşa'nın Babası Hamdan Hoca'nın en önemli eseridir. Paris'te Fransız devlet adamlarına takdim edilmek üzere kaleme alınmıştır. İçerik bakımından, kitapta Cezayir ahalisi, Türker'in yani Osmanlı'nın Cezayir siyaseti'nin nasıl başarılı olduğu ve Fransız Cezayir siyaseti'nin nasıl bir zulüm siyaseti olduğu tartışılmaktadır. Kitap Arapça olarak yazılmış sonra Fransızca'ya çevrilmiştir. Fakat Arapça aslı kaybolduğundan şimdi kullanılan Arapça nüsha Fransızca çeviriden bir çeviridir. Modern Cezayir tarihi için el- Mir 'at Kitabı baş eser sayılmaktadır.

²⁷ Ali Rıza paşa, **a.g.e.**, s.110.

Anadolu'dan Cezayir'e gerçekleşen göçler planlı göçler değil, görev gereği memurların bir Osmanlı toprağından bir başkasına intikali niteliğinde olup aynı zamanda gelenlerin yerlilerle kaynaşmalarına engel olacak dini ve benzeri sebepler de yoktu. Hanımının ailesi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Fakat Ali Rıza'nın ifadelerine göre; müşfik ve çocuklarına düşkün bir kadın olup her zaman Hamdan Hoca'nın, çocuklarını özellikle de Ali Rıza'yı ağır işlerle yormasını engelleyerek çoğu zaman Ali Rıza'ya zor, özellikle yolculuk gerektiren görevler verilmesine müdahale ediyordu²⁸.

Bu evlilikten, Hamdan Hoca'nın iki erkek oğlu ve birkaç kız çocukları olmuştur. Kızlarla ilgili olan bilgimizi Hamdan Hoca'nın *el-Mir'at* kitabından çıkarıyoruz, orada Hamdan Hoca işgal sırasında Fransızların, Türkler'e karşı yaptırımlarından söz eder. Türk damatlarını, kızlarından zorlayarak boşandıklarını üzüntülü bir şekilde anlatırken Fransızların bu tavrını görülmemiş gayri insani bir tavır olarak nitelendirmektedir²⁹.

Aslında Fransızların bu siyasetine Cezayir'deki Türk ve Kuloğulları ailelerinin çoğu maruz kalmıştır. Hamdan Hoca'nın ifadelerinden kızlarının Türklerle evli olduğunu anlamaktayız. Hamdan Hoca'nın oğulları Ali Rıza Paşa ve Hasan b. Hamdan da Fransızların zorbalıkları yüzünden Cezayir'den çıkmak zorunda kalmışlardır. Özellikle Hasan b. Hamdan Paris'e ve Mısır'a sürgün edilmiştir. Ancak kaynaklarda kardeşi Ali Rıza kadar hakkında fazla bilgi yoktur³⁰.

Ali Rıza Paşa'nın ailesinin Osmanlı Cezayir'inde varlığı belki yüzyıldan daha kısadır. Fakat Cezayir için yaptıkları hizmet büyüktür. Özellikle Fransız işgali sırasında, Hamdan Hoca'nın zekâsı ile Kostantina beyi Ahmet Bey'in direnişini barışçıl bir tarzda sürdürmesini sağlamıştır. Hamdan Hoca Paris'te de kendisini Cezayir müdafii olarak sunmuştur. Hatta İstanbul'a geldikten sonra da konu ile ilgilenmiş ve devletin bu doğrultudaki siyasetini şekillendirmiştir. Ali Rıza Paşa'nın ailesi, Cezayir'i siyasi olarak savundukları gibi, Hamdan Hoca ve oğlu Ali Rıza Paşa'nın keskin kalemleriyle, yazdıkları eserler vasıtasıyla, insanlığa unutulmayacak

²⁸ Saulcy, **a.g.e.**, s. 40.

²⁹ Hamdan Hoca, **a.g.e.**, s.197.

³⁰ Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s.34.

bir şekilde Fransızların Cezayir'deki vahşetini göstermiş ve Osmanlı'nın Cezayir'deki varlığını anlatarak zengin bir tarih malzemesi bırakmışlardır.

1.2. DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU

Ali Rıza, ne kitabında ne de yazdığı hatıratında doğum tarihi veya yaşı ile ilgili açık bilgi vermediği gibi kaynaklarımız da maalesef bu konuda tatmin edici nitelikte bilgi ihtiva etmemektedir. Ancak Ali Rıza Paşa'nın, *Mir'at'ül Cezayir* kitabının Osmanlıca çevirisinin sonunda yer alan yaşam öyküsüne göre 1820 yılında Cezayir'de doğmuştur³¹. Ali Şevki³²'nin *Mir'at'ül Cezayir* kitabının Türkçe çevrisine eklemiş olduğu, Ali Rıza'nın hayat hikâyesinde yer alan tarihe dayanarak, kendisi hakkında yazılan yazılar 1820 yılında doğduğunu söylemektedirler.

Ali Rıza Paşa'nın yazılarını okuduktan sonra kanaatimiz Ali Rıza verilen bu tarihten daha önce doğdu olmuştur. Ali Rıza'nın yazılarını, özellikle 1832 yılında babası Hamdan Hoca ile beraber Kostantina'ya yaptıkları yolculuğu anlatan hatıratı okuduğumuzda, orada çocuk değil de etrafını kavrayıp olup bitenleri anlayabilen genç bir Ali Rıza'yı karşımızda görürüz. Çünkü, Ali Rıza hatıratında yolculuk sırasında silahı eline alarak gerektiği yerlerde babasını yol eşkıyalarından korumaya çalıştığını ve Berberilerin konuşmalarını babası için Arapça'ya çevirdiğini söylemektedir³³. Ali Rıza'nın yolculuk sırasında yaptıklarından ötürü, o dönemde yaşının on beş- yirmi civarında olduğunu söyleyebiliriz. 12 yaşındaki bir çocuğun, Ali Rıza'nın yolculuk sırasında yaptıklarını, yapması mümkün değildir. Bu yüzden Ali Rıza'nın 1810 – 1815 yılları arasında doğduğunu düşünmekteyiz. Ali Rıza Paşa'nın çocukluğu ve Cezayir'deki hayatı ile ilgili elimizde çok az bilgi mevcuttur. Fakat Ali Rıza'nın *Cezayir Hatıratı*, Cezayir'de nasıl bir hayat yaşadığını anlamamıza ışık tutmaktadır.

Ali Rıza hatıratında Fransızların arabuluculuk isteği üzerine, Babası ile beraber Cezayir şehriden Kostantina'ya yaptıkları yolculuğu anlatmaktadır. Bu sırada Fransız ordusu Cezayir'i ele geçirdikten sonra Kostantina'yı almayı da hedeflemiştir.

³¹ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.140.

³² Ali Şevki, adliye birinci hukuk mümeyyizliği görevinde bulunmuş bir zattır. Ali Rıza Paşa akrabalarından biri olup *Mir'at-ül Cezayir* Kitabını Türkçe 'ye çevirmiştir. Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**,

³³ Saulcy, **Zikrayat-ü rihlemin min madinet-il Cezayir İla Konstantina abra el-menatik el-cebeliye**, Cevirmen: Ali Tablit (علي تابلت), Cezayir 2008, s. 18.

Fransızların Cezayir hâkimi De Culazel³⁴ savaşmaksızın müzakere ederek Kostantina'yı teslim almayı istiyordu. Bu bağlamda Kostantina Beyi (Ahmet Bey) ile iletişimi sağlayacak kişi aranıyordu. Ali Rıza'nın babası Hamdan Hoca'nın Ahmet Bey ile olan eski dostluk ilişkisinden dolayı Fransızlar onu elçi olarak kullanmak istemişler ve o da bu görevi kabul ederek yerine getirmiştir³⁵.

1832 yılında Hamdan Hoca bir elçi olarak Fransızlara direniş başlatan Kostantina beyi Ahmet Bey'in yanına iki kere gitmiştir. İlk gidişinde 40 gün süren bir yolculukta oğlu Ali Rıza kendisine eşlik etmiştir³⁶. Söz konusu yolculuk, Ali Rıza'nın Cezayir'deki hayatı ve babası ile olan ilişkisine dair önemli ipucular vermektedir. Zira çok zor coğrafi şartlarda Cezayir şehrinde Kostantina'ya olan yolculukta iki katır kullanılmıştır. Hamdan Hoca böyle önemli bir görevde, Ali Rıza'yı yoldaş olarak yanına alması, Hamdan Hoca'nın Ali Rıza'yı ne kadar ve güvendiğini göstermektedir. Zor koşullarda güvenliğin olmadığı yollarda ve hayvan sırtında yapılan böyle yolculuklarda, insan yanında kendisine, yardımcı olacak, teselli edecek bir dost bulunmasını ister, Nitekim Ali Rıza, iyi bir yoldaş, iyi bir hizmetçi olup babasının görevini kolaylaştırmıştır. Ayrıca onun yerli dilleri biliyor olması da babasına tercüman olarak hatta danışman olarak hizmet vermesini sağlamıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere Ali Rıza, hem zengin hem de seçkin, bilgili bir aile çocuğu olarak Dünya'ya gelmiştir. Zira babası Hamdan Hoca, Cezayir'in büyük tüccarlarından olmasının yanında bilgi sahibi, açık görüşlü ve siyaset bilen bir şahsiyet idi. Hamdan Hoca bu sıfatları ile Cezayir'in siyasi gündeminin içerisindeydi. Ali Rıza'nın yazılarından kendisinin çocukluğu ve erken gençliği sırasında, babasının sırdaş olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim Hamdan Hoca özel gezilerinde ve önemli toplantılarına giderken Ali Rıza'yı yanına alıyordu. Bu muhakkak Ali Rıza'yı geleceğe hazırlamaya yönelik bir hazırlıktır. Ali Rıza Paşa'nın Cezayir'deki hayatına dair kaynaklarda ayrıntılı bilgi olmasa da, babasının ticaretiyle ilgilenmiş olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü, küçücük hatıratında bile satıp aldıklarından ve içinde

³⁴ De Culazel İşgalci Fransız ordusunun komutanlarından ve ikinci Fransız Cezayir hakimi sayılmaktadır. Hamdan hoca, **a.g.e.**, s. 209.

³⁵ Saulcy, **a.g.e.**, s.8.

³⁶ Saulcy, **a.g.e.**, s.39.

bulunduğu bazı ticaret faaliyetlerinden bahsetmektedir³⁷. Bunlar belki doğrudan ticaret faaliyetleri değildi, fakat dolaylı da olsa bu tür faaliyetler, muhakkak Ali Rıza'nın yetişmesinde önemli roller oynamıştır. Aynı zamanda Ali Rıza bu ticaret faaliyetleri sayesinde Cezayir'de yaşayan farklı aşiretlerin mensupları ile iletişimde bulunarak kendileri hakkında önemli bilgiler edinmiştir. Bu şekilde Ali Rıza, Cezayir'in siyasi, sosyal, ticari hayatını gözlemleyerek hayata bakışını şekillendirmiştir. Ali Rıza'nın bu yönü, ilerideki bölümlerde Ali Rıza'nın *Mirat'ül Cezayir* adlı kitabını işlerken ayrıca ele alınacaktır.

1.3. EĞİTİMİ VE İSTANBUL'A GELİŞİ

Ali Rıza'nın eğitim meselesini iki ayrı dönemde değerlendirmemiz gerekmektedir. Çünkü Ali Rıza'nın Cezayir'de aldığı eğitimi ve Fransa'daki eğitimi aynı değildir. Başka bir ifadeyle Ali Rıza'nın, Cezayir'deyken bir âlim oğlu olarak alacağı eğitim ve Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı askeri üstünlük kazandığı bir dönemde Fransa'ya gitmişken alması gereken eğitimin mahiyeti ve şekli birbirinden farklı olmalıdır.

Aslında insanlar eğitimlerini hayat şartları ve ihtiyaçlarına göre uyarlamaya çalışırlar. Bu noktadan hareketle Ali Rıza Cezayir'deki hayat şartlarına baktığımız zaman ya medresede eğitimini tamamlayıp bir hoca ya da babası Hamdan Hoca'ya ticaret işlerinde yardımcı olup tüccar olacağı ortadadır. Fakat Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali nasıl ki Cezayir tarihi için büyük bir olay olmuşsa, Ali Rıza'nın için de bir dönüm noktası olmuştur. İşgalden sonra Ali Rıza'nın ailesi, Cezayir'de mülklerini ve sosyal statülerini kaybetmiştir. Bu yüzden Ali Rıza ve babası Hamdan Hoca Cezayir'den çıkmak zorunda kalarak Paris'e gitmişlerdir. Orada Osmanlı'nın Paris elçisi Mustafa Reşid Paşa'nın yönlendirmesi sonucunda Ali Rıza askeri alanda ve bambaşka bir istikamette eğitimine devam edecektir. Dolayısıyla Ali Rıza Paşa'nın eğitim meselesi, mekân- zaman etkenleri çerçevesinde ele alınmakla sağlıklı sonuçlara ulaşılacaktır.

³⁷ Saulcy, a.g.e., s. 16.

Ali Rıza Paşa 1810/15 yılları arasında Cezayir'de doğup 1833 yılına kadar, yani yirmi yaşlarına kadar Cezayir'de yaşamıştır. O dönemde eğitim alanında Cezayir'de bulunan eğitim sistemi, bölgede mevcut geleneksel Osmanlı eğitim sisteminden farklı değildir. Bilindiği gibi Ali Rıza'nın dedesi Burdurlu Osman Hoca ve babası Hamdan Hoca Osmanlıların Hanefî Fıkıh eğitimi veren medreselerinde hocalık yapmıştır. Osman Hoca bir âlim olarak oğulları Hamdan Hoca ve Ahmet Nazif'in eğitimi ile bizzat kendisi ilgilenmiştir. Nitekim Osman Hoca vefat edince, medresedeki yerine Ali Rıza'nın babası Hamdan Hoca geçmiştir. Elimizdeki kaynaklarda Ali Rıza'nın Cezayir'de aldığı eğitim ile alakalı net bir bilgi yoktur. Fakat Ali Rıza'nın, babasının müderrislik yaptığı bu medresede ders almış olması ihtimali büyüktür. Başka bir ifade ile onun da babası Hamdan Hoca gibi, kendi babasının eliyle ilk eğitimini almış olduğunu varsayabiliriz ki Ali Rıza ticaret ve siyaset alanlarında da babasının öğrencisiydi.

Medrese geleneğine göre Ali Rıza'nın alacağı ilk eğitim Kur'an-ı Kerim, Arapça, Fıkıh vb. dini ilimlerdir. Zikredilen bu alanlarda Ali Rıza'nın hangi düzeye ulaştığına dair bir söz söylemek de zordur. Fakat hatıratını okuduğumuz zaman, babasıyla geçen diyaloglardan, Ali Rıza'nın, Kur'an'ın hepsini olmasa da büyük bir kısmını ezberlediğini anlayabiliriz. Ali Rıza'nın hatıratı ve *Mir'at'ül-Cezayir* kitabı çeviri olmasına rağmen, meşhur Arapça atasözü ve deyimleriyle dolu olması Ali Rıza'nın Arapça bilgisinin hayli yüksek olduğunu göstermektedir. Hatıratı Fransızca'ya tercüme eden De Saulcy de Ali Rıza'nın Arapçasını överek bu noktayı vurgulamıştır³⁸. Bunun yanı sıra Ali Rıza'nın babasıyla beraber katıldığı ilmi meclislerden ve ticari faaliyetlerden eğitim açısından istifade etmiş olması kesindir. Zira, söz konusu siyasi toplantı ve ilmi sohbetlerde geçen sözler ve yapılan tartışmalar, Ali Rıza'nın zihin dünyasının şekillenmesinde önemli roller oynamış olmalıdır. Belki de Ali Rıza'yı son yıllarında Cezayir tarihçesini yazmaya sevk eden nedenlerden biri o toplantılar sırasında yaşadıklarıdır. Ali Rıza bu şekilde babasının yolunu takip etmiş, yani bir yandan ilimle diğer yandan da ticaretle uğraşmıştır.

³⁸ Ali Rıza Paşa, *Zikrayat-ü rihlemin min madinet-il Cezayir İla Konstantina abra el-menatik el-cebeliye*,

Bahsedildiği gibi 1830 yılında Cezayir'de gerçekleşen Fransız işgali, Ali Rıza'nın babasıyla beraber 1833 yılında Cezayir'den tamamen ayrılmasına neden olmuştur. Zira işgalci Fransızlar, Cezayir'deki Türk ve Kuloğullarının varlıklarına el koymakla yetinmeyerek fakir halk üzerinde de sıkı bir baskı uygulamışlardır. Bu durumdan rahatsız olan Hamdan Hoca, Fransız devlet adamları nezdinde şikâyetle bulunmak için oğlu Ali Rıza'yı yanına alarak Paris'e gitmiştir³⁹.

Fransızları daha önce ticaret ve fikri faaliyetler üzerinden tanımış olan Hamdan Hoca, Fransız hayat tarzından ve Fransız Devrimi'nin ilkelerinden etkilenerek Fransızlara sempati duymuş ve idealize etmiştir. Ancak işgal sırasındaki Fransız askerilerinin tavırları, Hamdan Hoca'yı şok ederek hayal kırıklığına uğratmıştır. Buna karşılık Hamdan Hoca, Fransız askerilerinin tavırları, Fransa'nın resmi siyaseti bağlamında olmayarak, askerlerin keyfi davranışları olduğunu düşünmüştür⁴⁰. Dolayısıyla, Paris'e gidip şikâyet ederse muhatap bulacağına inanmıştır. Hamdan Hoca oğlu Ali Rıza'yı Fransız askerlerin zalim tavırlarından korumak için Paris'e yolculuğunda yanına almıştır. Babası Hamdan Hoca ile Paris'e gelen Ali Rıza, farklı şartlar içerisinde yeni bir ortam ve beklemediği bir alanda ancak zamanın icabı ve devlet siyaseti doğrultusunda eğitimine devam edecektir.

Ali Rıza'nın Fransa'da aldığı eğitim meselesine girmeden evvel, genel olarak söz konusu dönemde Osmanlı'nın eğitim durumuna değinmemizde fayda vardır. Bilindiği gibi Osmanlı idarecileri, Avrupa önünde zayıf düşmesi nedeniyle, eğitim konusunda ıslahata girişmiştir. Hedef Avrupa'yı yakalamak ve devletin ihtişamlı dönemini yeniden canlandırmaktı⁴¹. Bu ıslahat süreci, Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedidi ile ivme kazanmıştır. Zira bu dönemde eğitimdeki arayış en yoğun olarak, 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluğun en çok sıkıntı çektiği alanda gerçekleşmiştir. Askeri eğitim ve fen bilimleri noktasında yenilenmeye nereden ve nasıl başlanması gerektiğine dair yol haritası belirlendiğini ve dönemin teknolojiyle donanmış ve eğitilmiş bir ordu oluşturulmaya çalışıldığını görmekteyiz. Nitekim 1790 yılında

³⁹ Muhammed Abdülkerim, **a.g.e.**, s. 115.

⁴⁰ Hamdan Hoca, **a.g.e.**, s. 198.

⁴¹ Adnan Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, s.1.

Mühendishane-i Bahri Hümayûn inşa edilerek yabancı hoca ve uzmanlar istihdam edilmeye başlanmıştır⁴².

Öte yandan Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi de söz konusudur. Bu kapsamda 19. Yüzyılda Fransa, kültür açısından Osmanlı'yı en çok etkileyen Avrupa ülkesi sayılmaktadır. Ayrıca 19. Yüzyılı başlarında Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'ya ve İtalya'ya çok sayıda öğrenci gönderdiği bilinmektedir⁴³. Ali Rıza Paşa'nın durumu da bu genel şartlar çerçevesinde okunmalı, anlaşılmalı ve anlamlandırılmalıdır.

Hamdan Hoca, Paris'te, Cezayir'in ve Cezayir Halkı'nın kurtulması için gayr-i resmî bir şekilde diplomatik çaba göstermiştir. Şikâyetini bildirmek ve sesini duyurmak için bildiği bütün yolları deneyip başaramayınca, Babıali'ye mektup göndererek devreye girmesini istemiştir. Bunun üzerine dış ve iç tehditler karşısında zor duruma düşen Babıali mecburen diplomatik yolları izlemeye karar vermiştir. Meclis-i Şura toplantısında, Hamdan Hoca'nın mektubu görüşüldükten sonra, Cezayir meselesi için Mustafa Reşid Bey'i Paris'e fevkalade elçi olarak gönderme kararı alınmıştır⁴⁴ Mustafa Reşid Paşa'nın Paris'e gelmesi, babası yanında bulunan genç Ali Rıza'nın Fransa'daki eğitimini ve sonraki hayatını doğrudan yönlendirecektir.

Paris'e elçi olarak gönderilen Mustafa Reşid Paşa, Cezayir'i Fransızlardan geri alma çalışmalarında Hamdan Hoca ile beraber çalışmıştır. Bu şekilde aralarında güçlü dostluk ilişkisi oluşmuştur. O sıralarda babasının yanında bulunan genç Ali Rıza, elçinin dikkatini çekmiştir. Mustafa Reşid Paşa'nın yönlendirmeleriyle genç Ali Rıza Paris'te askeri bir okula kayıt olup askeri eğitime başlamıştır⁴⁵. Burada Mustafa Reşid Paşa'nın bu yönlendirmeyi Osmanlı devletinin resmi politikalarıyla uyumlu bir şekilde yaptığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı, 1826 yılında, Sultan II Mahmud'un girişimleriyle, geleneksel askeri yapısını oluşturan yeniçeri ocağını ortadan kaldırarak, modern askerlik sistemlerine

⁴² Seyfi Kenan, "III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar" *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, Ed: Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 131.

⁴³ Adnan Şişman, *a.g.e.*, s.23.

⁴⁴ Ercüment Kuran, *a.g.e.* s. 36.

⁴⁵ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I. Cilt, Haz. Nur. Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 301.

benzeyen Asakir-i Mansure-i Muhammediye isimli yeni askeri sistemini oluşturmuştur. Bu yüzden Osmanlı devleti, askeri konuda tecrübeli diğer devletlerin uygulamalarına muhtaç durumdaydı. Mustafa Reşid Paşa, Ali Rıza'yı Askeriye'ye yönlendirmesi, belki devletin resmi politikası bağlamındaydı, belki de Mustafa Reşid Paşa'nın askeri reform çalışmalarından psikolojik olarak etkilenmesinin bir neticesiydi. Her halükarda bu şekilde İlimiye sınıfına mensup bir ailenin çocuğu olan Ali Rıza Askeriye'ye yönlendirilerek askeri kariyerine başlamıştır. Ali Rıza'nın askeri eğitim almış olması yönüyle ailesine baktığımızda kendisi bir istisna olarak karşımıza çıkmaktadır. Ali Rıza kayıt olduğu askeri okulda bir süreliğine topçuluk ve istihkâmcılık eğitimi görmüştür.

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda maalesef söz konusu okulun ismi ve Ali Rıza'nın oradaki yıllarına ve eğitimine dair yeterli bilgi yoktur. Aynı zamanda eğitim süresi ile ilgili olarak da kaynaklar ihtilaf göstermektedir. Ali Şevki, Ali Rıza'nın eğitim süresinin dokuz yıl, yani 1842 yılına kadar sürdüğünü söylerken⁴⁶, diğer kaynaklar Ali Rıza'nın 1836 yılında Paris'ten ayrıldığını belirtmektedir. Ancak Ali Rıza'nın babası Hamdan Hoca, Paris'te Cezayir meselesini çözülmesine yönelik çabalarının sonuç vermemiş olması ve Fransız Hükümeti'nin kendisine rahatsızlık vermeye başlamasından dolayı 1836 yılında Paris'ten ayrılarak İstanbul'a gelmiş ve farklı kurumlarda çalışmıştır. Hamdan Hoca İstanbul'da Vekayihane'de bir mütercim⁴⁷ olarak çalışmakla beraber Osmanlı Hükümeti'ne Cezayir meselesinde danışmanlık da yapmıştır.

Ali Rıza'ya gelirse Hamdan Hoca'nın biyografisini yazan Muhammed bin Abdülkerim, Ali Rıza'nın da aynı tarihte Cezayir'e gitme ihtimalini ileri sürmektedir. Fakat kesin bilgi olmamasından dolayı, Ali Rıza'nın Paris'ten ayrılışı ve İstanbul'a gelişine dair bir şey söylemek zordur. Zira, Mehmed Süreyya da *Sicill-i Osmani*'⁴⁸sinde Ali Rıza'dan bahsederken İstanbul'a gelişi ile alakalı tarih vermemektedir⁴⁸.

⁴⁶ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 141.

⁴⁷ BAO, C..MF., 119/5928.

⁴⁸ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani**, 1. Cilt, Haz:Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.301.

Ali Rıza'nın Fransa'daki hayatı, eğitim süresi, İstanbul'a gelişi konularıyla alakalı bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Gerçi Ali Rıza babası gibi Fransa'da siyasi faaliyetlerde bulunmayarak daha çok kendisini yetiştirmek ve eğitmekle uğraşmıştır. Belki de Mustafa Reşid Paşa'nın ve daha sonra atanacağı Seraskerlik kurumunun tavsiyeleri de bu yöndeydi.

Ali Rıza Paşa Paris'te kaleme alınan meşhur hatıratında açık bir şekilde çok meşgul olduğunu ve Cezayir hatıratını, yazma talebi kendisine çok yakın dostu olan De Sualcy'den gelmemiş olsaydı yoğunluğunu bahane göstererek Cezayir Hatıratını yazmayacağını söylemektedir. Anlaşılan Ali Rıza okulda eğitime devam ederken her şey belliydi. Genç Ali Rıza'dan istenen, kendisini askeri alanda iyi bir şekilde yetiştirmek ve İstanbul'a gelip donanımlı bir subay olarak Osmanlı ordusuna katılmaktı. Bu hedeften onu saptıracak veya ulaştırmayacak tüm faaliyetlerden uzak durmak ve başka hiç bir şey ile meşgul olmamak, yapılması ve alınması gereken en doğru karardı.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİR ASKER OLARAK ALİ RIZA PAŞA

2.1. MODERN OSMANLI ORDUSUNUN KURULUŞU

Ali Rıza Paşa henüz Cezayir’de yaşıyorken Osmanlı devlet ricali, Osmanlı’nın pek çok yönden zayıf düştüğü kanaatine varmıştır. Bütün göstergeler de buna işaret ediyordu. Zaafın giderilmesi için devlet adamları çeşitli layihalar kaleme alarak görüşlerini beyan etmişlerdir. Sultanlar ise bilfiil harekete geçerek, ıslahat çalışmalarını başlatmışlardır. Osmanlı askeriyesi zaafın en belirgin noktası olduğu için buradan işe başlanmıştır. Askeri reformlar, önceki dönemlerde başlatılmış olsa da, daha çok Sultan III. Selim döneminde hız kazanmıştır. Nitekim o Osmanlı ordusunda reform ve yenilenmeye yönelik Nizam-ı Cedid ordusunu kurmuştur. Fakat Nizam-ı kadim omurgasını teşkil eden yeniçeriler, varlıklarını yitirme korkusundan karşı çıkarak Sultan III. Selim girişimlerini reddetmiştir. Bu süreç bir padişahın öldürülmesi ile sona ermiştir. Yeniçerilerin askeri reforma karşı çıkışları, Osmanlı Devleti’nde yeni bir askeri düzenin kurulmasını geciktirmiştir. Çünkü, 1808 yılında tahta çıkan Sultan II. Mahmud yıllar sonra olsa da III. Selim’in yolunu takip ederek askeri reform çalışmalarına devam etmiştir⁴⁹.

Yeniçeri Ağalarının, yeniliklere rıza göstermeyip isyan başlatarak II. Mahmud’u durdurmaya çalışmalarına rağmen, Sultan II. Mahmud ve reform taraftarları taviz vermeyip yeniçeri isyanını bastırmakla yetinmeyerek 1826 yılında kanlı bir şekilde Yeniçeri Ocağını tamamen ortadan kaldırmışlardır. Yerine ise Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusunu ve seraskerlik müessesesini kurmuşlardır⁵⁰.

Asakir-i Mansure ordusu mahiyeti itibarıyla Yeniçeri Ocağından birçok farklılıklara sahiptir. Bunların başında, askerlik hizmetinin belli bir grubun elinden alınması geliyordu. Kurulan ve zamanla olgunlaşacak olan bu yeni ordu ve askeri

⁴⁹ Bernad Lewis, *a.g.e.*, s.27-29.

⁵⁰ Veli Şirin, *Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Ordusu ve Seraskerlik*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002, s. 92.

nizam, Osmanlı Devleti'nin bir asra yakın zaman dilimi süresince ayakta durmasına neden olan değişimlerin başlıcası durumundadır. Zaten 19. Yüzyıldaki bütün ıslahat faaliyetleri ve yenileşmeye yönelik köklü girişimler 1826 yılından sonra yapılmıştır.

Oluşturulan Seraskerlik Makamının da ondan önce benzer bir vazifeyi gören Yeniçeri Ağalığından mahiyet itibariyle farkları vardır. Bu fark, seraskerlik makamının devletin askerlik işlerine bakan bir kurum olmasından kaynaklanmaktadır. Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması, Asakir-i Mansure'nin teşkili ve Seraskerliğin kuruluşu devlet gücünün artmasını sağlamıştır. Zira 1826 yılında kurulan yeni Osmanlı ordusu 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'ya yapılan saldırılara direnmiştir. 20. yüzyıl başında da devleti sonuna kadar savunmuştur⁵¹.

Asakir-i Mansure ordusunu ve Seraskerlik makamını yeniçerilikten ayırabilmek için, dönemin devlet adamları, onun en çok "muallem" yani talimli bir ordu olduğundan bahsetmişlerdir⁵². Bundan dolayı, Asakir-i Mansure'nin en önemli iki niteliği, yeni askeri bilgilerle donanımlı ve eğitilmiş olmasıdır. Modern ifade ile profesyonel askerliktir. Bu bakımdan Asakir-i Mansure-i Muhammediye, Yeniçeri Ocağı'nın reform edilmiş hali değil, tam anlamıyla yeni bir ordudur. Yeniçeriler eğitime karşı çıkmalarıyla Osmanlı Devletinin askeri bakımdan yenilenmesi önünde büyük bir engel teşkil etmekteydiler. Dolayısıyla kurulacak yeni ordunun eğitilmiş, profesyonel, emirlere sadık, devletin çıkarları doğrultusunda hareket eden ve nihayet Osmanlı Devleti'nin sınırlarını tehdit eden ülkelerin ordularına karşı durabilecek hatta baş edebilecek düzeyde olması gerekiyordu.

Osmanlı'yı askeri yenileşmeye iten temel nedenler; dış tehditler karşısında zayıf düşmesi ve iç isyanlardan dolayı güvende olmamasıdır. Aslında aynı sıralarda Fransa'nın Ali Rıza'nın doğum yeri olan Cezayir'i işgal etmesi de bu zaaftan kaynaklanıyordu. Ali Rıza da *Mir'at-ül Cezayir* kitabında bu yaklaşımı vurgulayacak şekilde Osmanlı Devleti'nin Fransız işgaline karşı askeri olarak faaliyet göstermemesinin sebebinin askeri zaaf ve iç isyanlar olduğunu söylemektedir⁵³.

⁵¹ Veli Şirin, **a.g.e.**, s. 92.

⁵² Veli Şirin, **a.g.e.**, s. 47.

⁵³ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 123.

Mustafa Reşid Paşa'nın bir Osmanlı devlet adamı olarak askeri yenilenme, reform, eğitilmiş ve mücehhez bir ordu oluşturulması gerektiği tartışmalarından etkilenmiştir. Bundan dolayı, bu halet-i ruhiye içinde Cezayir meselesi için Osmanlı elçisi olarak Fransa'da çalışmalarını sürdürürken Cezayirli Hamdan Hoca'nın oğlu genç Ali Rıza'yı gördüğünde, her geniş ufuklu devlet adamı gibi devletinin ihtiyaç ve planlarını göz önünde bulundurmıştır. Bu cihetle Ali Rıza'yı kendi himayesine alarak modern askerlik tekniklerini öğrenmesi için gerekli işlemleri yapmıştır. Mustafa Reşid Paşa, Ali Rıza'nın Fransa'da askeri eğitimini tamamladıktan sonra, Avrupa'nın modern savaş teknikleri bilen bir asker olarak Osmanlı ordusuna katılmasını istemiştir. Askeri yenileşme çalışmalarında bulunsun düşüncesiyle hareket eden Mustafa Reşid Paşa, Ali Rıza'nın eğitim masrafları ve seraskerlik emrine atanması hususlarıyla bizzat kendisi ilgilenmiştir⁵⁴.

Osmanlı arşiv belgelerinde de Ali Rıza'nın kesin geliş tarihine dair hiç bir belgeyle karşılaşmamıştır. Ancak Mustafa Reşid Paşa, Ali Rıza'yı kendi himayesine alıp eğitim masraflarını devlet hazinesinden karşıladığı gibi, Ali Rıza'nın Paris'te eğitimini bitirip gelmeden önce Osmanlı Seraskerliğine atanması için Osmanlı Hükümeti ile iletişime geçmek suretiyle Seraskerlik Makamına bir yüzbaşı olarak atanmasını sağlamıştır. Aynı şekilde, 1836 yılında Ali Rıza'nın henüz eğitim sürecinde iken yüksek bir istidat ve kabiliyet göstermesinden dolayı Binbaşılık rütbesine de terfi ettirilmesi uygun görülmüştür.

" Ma'rûz-ı bendeleridir ki

Ma'lûm-ı âlileri buyrulduğu veçhile Arabî mütercimliği hidmetiyle Vekâyi'hâne-i âmire'de müstahdem Cezâyirli Hamdan Efendi dâ'îlerinin oğlu olup el-yevm Paris'de tahsîl-i fûnûn ile meşgûl olup topçu yüzbaşı Ali Efendi müsta'id ve kâbiliyetli olarak haylice ilerlediği mu'allimleri tarafından vürûd eden varaka me'âlinden müstebân olduğundan mûmâ-ileyh bendeleri tâziyâne-i şevk ve gayret

⁵⁴ Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s. 55.

üzere topçu binbaşılığı rütbe-i refi'ası ihsân buyrulması münâsib görülmüş olmağla...⁵⁵"

Belli ki Seraskerlik de, Mustafa Reşid Paşa aracılığı ile Ali Rıza'nın eğitimini yakından takip ederek eğitimi hususunda daha fazla gayret göstermesi için teşvik etmiştir. Şüphesiz Osmanlı askeriyesinin yetkilileri, Ali Rıza'nın eğitimini iyi bir şekilde bitirip Fransa'da öğrendiklerini Osmanlı kurumlarına aktararak Osmanlı'nın askeri modernleşmesine katkılar sağlamanın beklentisi içerisindeydi.

2.2. ALİ RIZA PAŞA'NIN ASKERİ GÖREVLERİ

Yeni kurulan Osmanlı ordusu için Ali Rıza, Fransa'da modern askerlik tekniklerini özellikle topçuluk ve istihkâmcılık eğitimini almış birisi olarak kolay bulunamaz donanımlı bir genç subaydır. Dolayısıyla Paris'ten gelmeden evvel, henüz eğitim sürecini tamamlamamışken bile Mustafa Reşid Paşa müdahalesi ile Osmanlı ordusuna doğrudan Yüzbaşılık rütbesiyle atanmıştır. Bu şekilde Ali Rıza bir nevi Seraskerlik adına eğitimini tamamlamış oluyordu. Belki de bu özelliği ile de Osmanlı tarihinde bir ilktir. Ancak Mustafa Reşid Paşa'nın bu katkısı ve aracılığı Osmanlı'nın seraskerlik müessesesine eğitilmiş ve yetenekli bir asker kazandırmak olduğu kadar, Hamdan Hoca'ya karşı minnettarlığının bir ifadesi olduğu da söylenebilir. Zira Hamdan Hoca İstanbul'a geldikten sonra, hala Paris'te bulunan Mustafa Reşid Paşa'nın evlatlarının eğitimleri ile ilgilenmiştir⁵⁶. Mustafa Reşid Paşa'nın niyeti her ne olursa olsun, Seraskerlik açısından bu girişimi takdire şayandır. Kısa bir müddet sonra 1839 yılında teşvik amacı ile Ali Rıza'nın tahsilde yüksek istidat ve kabiliyet göstermesi üzerine hocalarının dikkat ve övgülerini celp etmesi gerekçe gösterilerek, 20'li yaşlarını geçmemiş olan Ali Rıza'nın yüzbaşılıktan binbaşılığa terfi' ettirilmesi ve nişan verilmesi emrolunmuştur⁵⁷.

Aslında seraskerlik müessesesinin Ali Rıza ile bu kadar ilgilenmesi, beklentilerle yakından alakalıdır. Yeni kurulan bir kurum olarak Seraskerliğin, Ali

⁵⁵ BOA, HAT, 312/18445.

⁵⁶ Mehmet Süreyya, **a.g.e.**, s. 590.

⁵⁷ BAO, HAT, 312/18445.

Rıza'dan beklentilerinin çok ve büyük olduğu aşikârdır. Bu sebeple Ali Rıza'nın eğitiminde başarılı olması için her türlü destek ve teşvik sunulmuştur. Aynı şekilde Ali Rıza, eğitimini tamamlayıp İstanbul'a geldikten sonra da hızlı bir şekilde üst rütbelere kadar yükselerek çeşitli nişanlara layık görülmüştür. Tabii ki Ali Rıza'nın yüksek rütbelere yükselebilmesi ve nişanlara layık görülmesi, onun askeri yetenekleri, almış olduğu eğitim ve sunmuş olduğu hizmetler ile irtibatlıdır. Bu şekilde Ali Rıza'nın Osmanlı seraskerliğinde sağlamış olduğu hizmetleri ve bulunduğu muhtelif askeri cephelerdeki faaliyetleri sayesinde muteber bir konuma gelmiş olup her zaman güzel övgülerle yâd edilmiştir. Bu yüzden ihtiyaç duyulduğunda mülki görevlerde de istihdam edilmiştir.

Ali Rıza'nın göreve resmen ne zaman başladığı hususunda görüşümüz; Seraskerliğin Ali Rıza'nın eğitimini bitirmesini dört gözle beklediği için, Ali Rıza'nın İstanbul'a geliş tarihi ile alakalı bilgi bulunmasa da, okulunu bitirir bitirmez İstanbul'a geldiği ve 1840/41 yılında bir topçu olarak göreve başladığıdır.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra İstanbul'un asayişi, yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye devredilmişti. Seraskerlik bünyesinde de Asakir-i Muntazama-i Hassa ve Asakir-i Muntazama-i Bahriye ve yedek birlik olarak da Redif birlikleri kurulmuştur. Söz konusu birliklere, İstanbul Şehri'nin güvenliğini sağlama görevi verilmiştir. Asakir-i Mansure, Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulduğu için İstanbul'un asayişi ve yangınların söndürülmesi gibi yeniçerilerin yürüttüğü bazı görevleri de üstlenmiştir. Sonraları yenileşme sürecinde bu tür işler için de yeni kurumlar kurulmuştur⁵⁸.

Ali Rıza 1841 yılında Binbaşılık rütbesi verilerek Asakir-i Muntazama-Hassa'nın farklı süvari livalarında görevlendirilerek resmi bir şekilde Osmanlı Devleti hizmetine girmiştir⁵⁹. Seraskerlik Kurumu'nun, Ali Rıza'nın eğitim bakımından çok donanımlı ve kabiliyeti olduğu konusıyla ilgili hiç bir kuşkusu olmadığı aşikârdır. Ancak Ali Rıza'nın ilk olarak Asakir-i Muntazama-i Hassa yani bir alt kurumda istihdam edilmesini iki sebep ile açıklayabiliriz; Ali Rıza Cezayir'de doğmuş ve

⁵⁸ Abdülkadir Özcan, **Karakol**, DİA, c. 24, s. 431.

⁵⁹ BAO, ML.MSF.d, 38/2754.

sonraları Fransa'da askeri eğitim almıştır. Bu yüzden Ali Rıza çok iyi eğitim almış olsa da göreceli olarak Osmanlı askeri sisteminden bihaberdir. Askeriyede pratik ve uygulama süreci eğitim kadar önemli ve zaruri olduğundan Ali Rıza'nın tecrübe kazanması ve Osmanlı'nın askeri sistemini tanınması için alt kurumlardan başlamasının daha doğru görülmüş olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde Ali Rıza'nın Fransa'da aldığı eğitim ve kazandığı tecrübeyi alt birimlere de aktarması istenmiş olabilir. Zira Osmanlı bir askeri yenileşme sürecinde olarak Avrupa ülkelerinin askeri güçlerine benzeme arzusunda idi.

Ali Rıza'nın Asakir-i Muntazama'daki görev ve yenilikleri ile alakalı detaylı bilgi olmamasına rağmen çok ciddi değişiklikler ve reform hamlelerini yapmış olduğu düşüncesindeyiz. Nitekim bu konuda Maliye Defterleri⁶⁰, Ali Rıza'ya büyük meblağlar tahsis edildiğine dair bilgi vermektedir. Bu paraların, yapılandırma ve geliştirme çalışmaları için tahsis edildiği kesindir. Ali Rıza Paşa Mirliva(Tümgeneral) rütbesine yükselene kadar Asakir-i Muntazama'da görev yapmıştır. Bu süre içerisinde İstanbul'da ve diğer bazı Anadolu şehirlerinde özellikle de Bursa'da bulunan Asakir-i Muntazama birlikleri ile ilgili tayinat ve yerleştirme konularında kendisi bizzat ilgilenmiştir.

Ali Rıza daha sonra görevinde göstermiş olduğu başarılarından dolayı kaymakamlık rütbesine yükseltilmiştir. 1847 yılında Miralay (Albay) rütbesine uygun görülerek kıla-1 şahane muhafızlığında görev verilmiştir⁶¹. Maalesef bu dönemler ile alakalı Ali Rıza hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılamamıştır.

2.3. ALİ RIZA'NIN KIRIM SAVAŞI ESNASINDAKİ ÇALIŞMALARI

1853 yılında başlayan ve 1856 yılında biten Kırım Savaşı 19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin yaşadığı önemli olaylardandır. Zira Hristiyan tebaasının isyanlarıyla karşı karşıya kalan Osmanlı devlet adamları dönemin şartlarına uygun olarak devleti kökünden değiştiren Tanzimat Fermanını ilan etmişlerdir. Fakat gayrimüslim halklar Tanzimatın getirdiği yeni düzenlemeleri istismar ederek yabancı devletlerle münasebetlerini ileri taşımışlardır. Buna karşılık Osmanlı'nın zayıfladığına kanaat

⁶⁰ BAO, ML.MSF.d, 38/3818.

⁶¹ Ali Rıza Paşa, a.g.e., s. 141

getiren Ruslar Osmanlı sınırlarını işgal ederek kendi topraklarını genişletmek için farklı yollar denedikten sonra, 1848 yılında Avrupa'daki yaşanan istikrarsızlığı gören Rus Çarı, uygun anın geldiğine inanmıştı. Nihayet Ruslar, Karadağ'da baş gösteren bir ayaklanmayı ve Kudüs'teki Katolik ve Ortodoks papazlarının çatışmasını bahane ederek, bazı isteklerde bulunmak üzere 1853 yılının başlarında Prens Mençikof'u İstanbul'a göndermiştir. Ancak talepleri Osmanlı yetkilileri tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Ruslar Prut sınırında saldırıya geçerek savaş yolunu seçmiştir. Bu şekilde 1856 yılında Paris anlaşmasıyla sona erecek olan Kırım savaşı başlamıştır⁶². Burada savaşın ayrıntılarına girmeden bir topçu subayı olarak Ali Rıza'nın savaş esnasında yaptığı çalışmalar ele alınacaktır.

Ali Rıza Kırım savaşı sırasında hem cephelerde hem de müzakereler sürecinde büyük roller oynamıştır. Bilindiği gibi Kırım savaşı Karadeniz etrafında gelişen bir savaştı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı kendisini savunmak için Karadeniz'e bakan şehirlerde kaleler inşa etmesi veya var olanların bakım ve onarımını yapması, önemli hususlardan biriydi. Bu bağlamda Ali Rıza stratejik öneme sahip olan Sinop kalesi inşasında vazifelendirilmiştir. Bununla beraber Ali Rıza Paşa'ya Osmanlı Devleti Kırım'da birtakım istihkâmların yapımında gösterdiği gayret ve başarısına karşılık olarak kendisine mükâfat olarak dördüncü rütbeden nişan vermiştir⁶³.

Kırım savaşı Osmanlı, İngiltere ve Fransa'yı, Rusya'ya karşı aynı safta durmaya sevk etmiştir. Zira Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı toprağını savunuyorken, İngiltere ve Fransa Rusya'nın Akdeniz'e inme planlarını engellemek için Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Osmanlı Devleti'ne doğrudan yardım etmişlerdir⁶⁴. Bu durum Osmanlı paşalarının, Fransız ve İngiliz generallerle beraber çalışmalarına neden olmuştur. Bu süreçte Fransa'da askeri eğitim gören Ali Rıza Paşa topçuluk konusundaki ilmi, kabiliyet ve tecrübesi hakkında bilgi sahibi olan İngiliz generallerinden Ragland tarafından, Kırım savaşı devam ederken Sivastopol'da

⁶² Aziz Kaylan, **Tarihimizin Untulan Olayı Kırım Savaşı (1853-1865)**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1975, s.15-17.

⁶³ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.140.

⁶⁴ Ali Akyıldız, **"Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nın Finasmanı: İç ve Dış Borçlanmalar" Savaştan Barışa: 15. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul Üni Edebiyat Fakültesi Tarih Aratırmaları Merkezi, İstanbul 2007, s.11.

kendisi ile beraber çalışmak üzere özel bir vapur gönderilerek davet edilmiştir⁶⁵. Çünkü Ali Rıza Fransa'da askeri eğitimi almış olmasından dolayı Osmanlı paşaları içinde Batı askeri teknolojisini en çok anlayabilecek bir şahsiyetti. Bu şekilde Ali Rıza Paşa Ruslara karşı modern istihkâmlar yapımında katkılar sunmuştur.

Daha Sonra Ali Rıza Paşa kumandan Ahmed Paşa ile Beraber Gözleve istihkâm kumandanlığına ve aynı dönemde Erkan-ı Harp başkanlığına tayin edilmiştir. Ali Rıza Paşa 1856 yılında yapılan sulh anlaşmasına kadar Gözleve savaşlarında bulunmuştur. Oralarda yaptığı hizmetlere binaen üçüncü rütbeden Mecidiye nişanı verilmiş ve bir altın kılıç ile taltif edilmiştir.

Kırım savaşı süresince bazı müzakerelerde Osmanlı Devleti adına Rus devlet temsilcileriyle birçok görüşmelerde bulunmuştur. Böylece Ali Rıza Paşa barış sürecine giden yolun hazırlanmasında da katkıları olmuştur. Ali Rıza Paşa'nın Kırım savaşı sırasındaki gayretleri sayesinde komutanlarının gözündeki itibarı artmıştır. 1858 yılında kalelerdeki topçuların nizami askerlerle değiştirilmesi sırasında, Yedinci alaya atanmış ve bir süre sonra Ferikliğe(Tümgeneral) getirilip 1863 yılında Tophane-i Amire'de istihdam edilmiştir⁶⁶.

2.4. ALİ RIZA PAŞA'NIN BELGRAD MUHAFIZLIĞI DÖNEMİ

Coğrafyası, askeri ve siyasi önemi büyük olan Belgrad Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1521 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Sonraki dönemlerde Müslüman nüfusun çoğalmasıyla, göreceli olarak şehir İslami bir kimlik kazanmıştır. Şehir merkezi konumundan dolayı, Osmanlı-Avusturya savaşlarında kilit bir nokta teşkil etmiş olup birkaç kez Avusturyalıların eline geçse de, Belgrad ancak 1878 yılındaki Berlin Kongresi'nde Sırbistan'ın bağımsızlığının ilan edilmesiyle Osmanlı'nın elinden tamamen çıkmıştır⁶⁷.

Osmanlı Devleti'nin Belgrad'dan çekilmesi, Ali Rıza Paşa'nın Belgrad Muhafızlığı dönemine denk gelmektedir. Bu bakımdan Ali Rıza Paşa Osmanlı'nın son

⁶⁵ Ali Rız Paşa, **a.g.e.**, s.141.

⁶⁶ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 142.

⁶⁷ Semavi Eyice, **Belgrad**, DİA, c. 5, s. 407-408.

Belgrad Muhafızıdır⁶⁸. Bilindiği gibi 19. Yüzyılın başlarında ulusçuluk fikirleri Osmanlı Balkanlar'ında çok açık bir şekilde gözükmeye başlamıştır. Ulusçuluk fikirlerinin yayılması ve başta Rusya olmak üzere yabancı devletlerin Balkanlar'daki Osmanlı'nın Hıristiyan tebaası üzerinde etkisinin artması sonucunda 1804 yılında Sırlar Osmanlı idaresine karşı açık bir biçimde harekete geçmişlerdir. Bu tarihten itibaren mücadele ve savaşlar başlayıp 1829 yılındaki Edirne Antlaşması'na kadar devam edecektir⁶⁹.

Edirne Antlaşması'nda özerkliği kabul edilen Sırlar Belgrad'dan başlayarak bölgedeki Müslümanları çıkarmak suretiyle kendi devletlerini kurmak için farklı politikalar denemişlerdir. Sırların söz konusu politikaları neticesinde, Müslüman Türkler ve Sırlar arasındaki ilişkiler gerginleşerek 1862 yılındaki Belgrad olaylarıyla yeni bir düzenin kurulması gerekli hale gelmiştir. Bundan dolayı Osmanlı ve bazı Avrupa devletleri Belgrad meselesini görüşmek üzere Kalınca'da bir Konferans düzenlemişlerdir⁷⁰. Kalınca Konferansı'nın sonunda imzalanan 12 maddelik protokol gereğince Osmanlı, Sırlara birkaç bölge bırakırken Belgrad kalesindeki haklarını koruma hususunda ise hassasiyet göstermiştir. Hatta kalenin genişlemesi için önlemler alınmıştır. Bu tavır; Osmanlı'nın bölgedeki askeri varlığını yitirmesi endişesi karşılığında gerekli tedbirleri almak istediğini gösterir.

1864 yılının Temmuz ayında, yani Kalınca Konferansı'ndan iki yıl sonra Tophane-i Amire'de görev yapan Ali Rıza Paşa, hastalanan Belgrad muhafızı Eyüp Paşa'nın yerine atanmıştır⁷¹. Ali Rıza Paşa'nın bu tayini de Osmanlı'nın Belgrad'ı kaybetme kaygısı bağlamında değerlendirilebilir. Zira Osmanlı, Belgrad Kalesini Kalınca Konferansı'nda müzakere aracılığıyla alamayan Sırlar'ın askeri olarak harekete geçme olasılığından endişe etmekteydi. Belki bir dış saldırının Belgrad cephesinden gelebileceği düşüncesini de göz önünde bulundurmaktaydı. Bu yüzden gerek Kırım Savaşı'nda gerekse Tophane-i Amire'deki çalışmalarını sırasında istihkam

⁶⁸ Ayşe Öztürk, , "Kalınca Konferansı Sonrasında Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'dan Çekilişi (1862-1867)", Akademik Bakış Dergisi, S:123 2011, s. 135.

⁶⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En uzun yüzyılı*, İletişim, İstanbul 2005, s. 80.

⁷⁰ Ayşe Öztürk, "Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmalarının İlk Adımı:1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması", Akademik Bakış Dergisi, S:123 2011, s. 188.

⁷¹ (BOA), A.)MKT.MHM., 308/40.

konusunda maharetini göstermiş olan Ali Rıza Paşa, Belgrad Kalesi'ni korumak için görevlendirilecek en uygun şahsiyet olarak görülüp Belgrad muhafızlığına atanmıştır.

Ali Rıza Paşa, Belgrad'a gelir gelmez Sırların Prensi olan Mihail ile görüşme yapmıştır⁷². Bilindiği gibi 1862 yılındaki Belgrad olayları nedeniyle her iki taraf yani Türkler ve Sırlar Birbirlerine olan güvenlerini kaybetmişlerdir. Ali Rıza Paşa'nın bu tavrı ile yeni bir sayfa açılmasını sağlamaya çalışmıştır. Ali Rıza Paşa ilgili görüşmede Prens Mihail'e Belgrad Kalesindeki görevi hakkında bilgi vermekle beraber devletin siyasetine de değinmiştir. Geniş çapta izahat yapmak için Belgrad'da görev yapan yabancı konsoloslar ve Sırp komutanlarla kalede toplantı yapacağını söylemiştir⁷³. Bütün bunların Osmanlı hükümetinin isteği olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Kalınca Antlaşması iyi niyeti ifade eden bentler de içermektedir. Zira, genel olarak Babıâli'nin de siyaseti Sırlarla iyi geçinme yönündeydi.

Ali Rıza Paşa'nın Belgrad kalesini genişletme ve geliştirme hususunda yaptıkları hakkında maalesef bilgimiz yoktur. Ancak yeni görevin ilk senesinde, Ali Rıza Paşa'nın Kırım Savaşı Sırasında istihkâm ve kaleler yapımında gösterdiği maharetten dolayı aldığı üçüncü rütbeden, Mecidiye nişanının ikinci rütbesine tebdil edilmesi⁷⁴, Ali Rıza Paşa'nın bir takım ıslahatı yapmayı başardığını göstermektedir.

Ali Rıza Paşa'nın Sırların siyasi önderi olan Prens Mihail ile iyi ilişkisi, Onun Belgrad Muhafızlığı dönemi ile ilgili dikkat çeken hususlardan biridir. Bu dönemde Türk ve Sırp idareciler arasındaki ilişkilere genel olarak güvensizlik hakim olmuştur. Ancak Ali Rıza Paşa ve Prens Mihail birbirini ziyaret etme özellikle genel münasebetlerde ve karşılıklı iltifatlarda bulunma noktasında hayli başarılı olmuşlardır⁷⁵. Gergin bir ortamda bu ziyaretlerin siyasi anlamda iyi niyet göstermeye yönelik olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu ziyaretlerin kişisel bir niteliğe büründüğü de bellidir.

Osmanlı Hükümeti'nin ve Ali Rıza Paşa'nın bu iyi niyetlerine rağmen, Sırlar Kalınca Konferansı bağlamında Türk Müslüman sivil halkı Belgrad'dan çıkardıkları

⁷² BOA, A.)MKT.MHM., 312/97.

⁷³ BOA, İ.HR., 58/39.

⁷⁴ BOA, A.)MAK.MHM., 323/99.

⁷⁵ BOA, A.)MKT.MHM., 356/69 / A.) MKT.MHM., 358/57.

gibi kaledeki Türk askerilerini de çıkarmak niyetinden vazgeçmemişlerdir. Amaçlarına ulaşmak için de Mihail Bey Türk askerinin burada bulunmasının Sırbistan'daki barışa bir tehdit olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Bu konuyla ilgili askerlerin geri çekilmesi için defalarca farklı bahaneler ileri sürerek Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmuştur.

1866 yılında Girit isyanının patlak vermesiyle Mihail Bey harekete geçmek için uygun vaktin geldiğini düşünerek 17 Ekim 1866 tarihinde Osmanlı Devleti'nden Sırbistan'daki kaleleri Sırlara terk etmesini istemiştir. Diğer batılı devletler bu konuda bir şekilde, Sırların yanındaydı. Osmanlı Devleti iplerin elinden tamamen çıkmaması için 3 Mart 1867 tarihinde Sırp Başknezi Mihail'e mektup göndermiş ve kalelerdeki Osmanlı askerlerinin Sırp askerleriyle değiştirilmesi ve Sırp bayrağının Osmanlı bayrağıyla beraber çekilmesi şartıyla isteklerinin kabul edildiğini bildirmiştir. Bunları hayata geçirmek için Mihail Bey İstanbul'a çağırılmıştır. İstanbul'da 10 Nisan 1866 tarihinde Sultan Abdülaziz tarafından ağırlanmış ve istediği ferman kendisine verilmiştir⁷⁶.

Mihail Bey'in dönmesiyle 18 Nisan'da Belgrad'da kale meydanında ferman okunduktan sonra Ali Rıza Paşa Belgrad Kalesi'nin anahtarlarını Mihail Bey'e bırakmıştır. Hemen Sonrasında Türk askerleri çekilmiştir. Belgrad'ın eski Muhafızı olan Ali Rıza Paşa da 25 Nisan'da Belgrad'dan ayrılmıştır⁷⁷. Bundan Sonra Sırbistan bir süreliğine -yani Berlin Konferansı'na kadar- ismen Osmanlı'ya bağlı olacaktır. Ali Rıza Paşa ise İstanbul'a dönerek Osmanlı Devleti'ne hizmete devam edecektir⁷⁸.

Görüldüğü üzere Ali Rıza Paşa 1864 ile 1867 yılları arasında çok kritik bir dönemde Belgrad Muhafızlığı görevinde bulunmuştur. Bu Sürede Ali Rıza Paşa Osmanlı'nın oradaki askeri varlığını sürdürmeye çalışırken Kalınca Antlaşmasına bağlı kalarak Sırlar ile sorun çıkarmadan geçinme noktasında özen göstermiştir. Ancak Kalınca Konferansında emellerine ulaşmada Sırlar Mihail önderliğinde uygun fırsat kollamaktaydı. 1866 yılında konjonktürel olarak ortam müsait olunca, harekete

⁷⁶ Ayşe Öztürk, "Kalınca Konferansı Sonrasında Müslümanların Sırbistan'dan Çakarılması ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'dan Çekilişi (1862-1867)", s. 134.

⁷⁷ Ayşe Öztürk, "Kalınca Konferansı Sonrasında Müslümanların Sırbistan'dan Çakarılması ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'dan Çekilişi (1862-1867)", s. 135.

⁷⁸ BAO, İ..DH., 563/39208.

geçerek şartlarını Osmanlı'ya kabul ettirdiler. Bu şekilde Belgrad şehri ve kalesi tamamen ellerine geçince, doğal olarak Ali Rıza Paşa da Belgrad Muhafızı vasfını yitirerek İstanbul'a gelmiştir.

2.5. ALİ RIZA'NIN TOPHANE-AMİRE'DEKİ ÇALIŞMALARI

Tophane-i Amire'nin, Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edilmesinin olasılığı büyüktür. Artan ihtiyaçlara göre sonraki padişahların dönemlerinde büyümesi ve gelişmesi sağlanmıştır. Toplar Osmanlı'nın savaşlarında belirleyici bir unsur olarak gözükmektedir. Dolayısıyla Tophane-i Amire Osmanlı Askeri tarihi açısından büyük önem taşımaktadır⁷⁹.

Osmanlı topları bir zamanlar Dünya'nın en gelişmiş topları olarak sayılmaktaydı. Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan gelişmeler üzerine Osmanlı'nın diğer askeri alanları gibi Osmanlı top sanayisi de Avrupa'nın top sanayisinin gerisinde kalmıştır. Diğer askeri alanlarda olduğu gibi Tophane-i Amire'nin de geliştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır⁸⁰. Burada Ali Rıza'nın Tophane-i Amire'de görevlendirilmesinin bu çalışmalar bağlamında olduğunu göstermeye çalışılacaktır.

Ali Rıza Paşa Fransa'da topçuluk ve istihkamatçılık eğitimini almıştır. Osmanlı'nın seraskerliğine alınırken bir topçu yüzbaşı olarak atanmıştır. Ali Rıza Paşa'nın eğitimini aldığı bu iki alanda edindiği tecrübelerden istifade edilmeye çalışıldığı hususu, bu çalışmanın farklı yerlerinde zikredilmiştir. Zaten istihkamatçılık konusunda Kırım Savaşında Ali Rıza Paşa'dan nasıl istifade edildiği konusu üzerine durulmuştu. Ali Rıza Paşa'nın Topçuluk konusundaki katkılarını ise Tophane-i Amire'de yapmış olduğu görevler üzerinden açık bir şekilde anlamaktayız.

Ali Rıza Paşa'nın Tophane-i Amire'de görevlendirme tarihi bilinmemektedir. Ancak Ali Rıza Paşa'nın Belgrad Muhafızı olmadan önce, Tophane-Amire'de teknik konularda çalışmaya başlamıştır. Hatta Belgrad Muhafızı olduktan sonra da Tophane-

⁷⁹ Salim Aydüz, **Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi**, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 477.

⁸⁰ Selim Aydüz, **Tophane-i Amire**, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 41 s. 254.

Amire'deki görevine devam ettiğini görüyoruz. Muhtemelen Ali Rıza'nın askeri ve idari yeteneklerinden başka alanda kullanmakla beraber Tophane-i Amire'daki çalışmalarda tecrübelerinden istifade etmek için de Belgrad'a gönderilmesine rağmen Tophane-i Amire'deki görevinde tutulmuştur. Ancak Ali Rıza Belgrad'dan İstanbul'a döndüğünde Tophane-i Amire'de ihtiyaç olmadığından Dar-ı Şurâ-yı Askeri'de çalışması daha uygun görülmüştür. Bu konuda Sultan'a sunulan arz tezkeresi aşağıdadır:

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Tophâne-i Âmire 'ye mensûb ferîk sa'âdetlü Ali Rızâ Paşa Hazretleri bu kere Belgrad'dan Dersa'âdet'e avdet ve muvâsalet eylemiş olup ancak müşârun-ileyh hazretleri için Tophâne-i Âmirece şimdilik bir iş olmadığından ve kendisi dirâyet ve ma'lûmât ile muttasıf umûr-ı askeriyeden ve umum asâkir nizâmıye-i şâhâneye muktazî erzâk ve zahire ve elbise ve sâ'ir kâffe-i malzemenin mübâya'ât ve i'mâlâtı levâzıman dâ'iresinin vazîfesi olarak bu husûsların ise her türlü dikkat ve i'tinâ tahtında cereyân-ı esbâbında istikmâli lâzımeden bulunduğundan ferîk-i müşârun-ileyhin uhdesinde Dâr-ı Şûra-yı Askeriye'de a'zâlığı tevcihiyle Levâzım Meclis Riyâseti'ne me'mûriyeti münâsib ve muhsenâtı mûcib görünmüş olmağla emr ü irâde-i aliyeden... Dahi tevâfuk eylediği hâlde iktizasının icrâsı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.⁸¹

Bu dönemde Ali Rıza Seraskerlik Kurumu'na bağlı olan Dâr-ı Şûra-yı Askeriye'nin teknik konularından ziyade lojistik işlerle ilgilenen Levazım Meclisi'nin başkanlığına getirilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Ali Rıza askeri değil, daha ziyade idari görevler yapmıştır. Bu şekilde Tophane-i Amire'deki görevinden uzaklaşmıştır. Ancak 1871 yılında Bursa valiliğinden azledilmesi üzerine Ali Rıza Paşa aşağıda görüleceği üzere tekrar Tophane-i Amire'de görevlendirilecektir.

" Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Tophâne-i Âmire'nin iki ciheti olup anın birisi müheyyâ... Topları ve hayvânât ve edevât ve mühimmâtını dâ'imâ bir hüsn-i intizâm ve idârede bulunarak ve topçu asâkir hazret-i şehinşâhînin ta'lîm ve ta'allümlerine bakmak vazîfe... Bulduğuna binâ'en bu cihet için kemakân Nezâret-i Seraskeriye'de bulunmak üzere bu husûsa ma'lûmât-ı sâbika ve ikdâmât-ı

⁸¹ İ..DH., 563/39208.

meşhûdesine mükâfaten Bursa vâlisi devletlü Ali Rızâ Paşa hazretlerinin me'mûriyeti...⁸²"

Tophane-i Amire'de Ali Rıza Paşa'nın Topçuluk konusundaki ilim ve tecrübelerinden faydalanmaya çalışılmıştır. Şüphesiz Ali Rıza Paşa'nın topçu askerlerin eğitilmesi ve yetiştirilmesinde kullanılması, onun askeri branşı ile yakından alakalıdır. Bu dönemde Ali Rıza Tophane'de gösterdiği başarılarından dolayı Topçu Daire Başkanlığına getirilmiştir⁸³.

Aslında Tophane-i Amire Kurumu, topçu askerler yetiştirmekle beraber topların üretildiği yer olarak da faaliyet göstermekteydi. Bu yüzden Ali Rıza Paşa'nın Tophane-i Amire'de çalışırken Osmanlı top sanayisine katkısı olup olmadığı konusu üzerinde de durmak lazımdır. Bu konu ile ilgili kaynaklarda bilgi olmamasına rağmen, Ali Rıza Paşa'nın top üretiminin gelişmesi için katkı sağladığını düşünmekteyiz. Zira kendisinin istihkamatçılık ve Topçuluk eğitimi aldığını biliyoruz. Dolayısıyla Ali Rıza Paşa'nın bazı istihkam ve kalelerin yapımında bulunduğu gibi Tophane-i Amire'de top üretimi çalışmalarında bulunmuş olması ihtimali de gözden kaçırılmamalıdır.

⁸² İ..DH., 639/44414.

⁸³ İ..DH., 640/44522.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BİR BÜROKRAT OLARAK ALİ RIZA PAŞA

Hamdan Hoca'nın oğlu Ali Rıza Paşa, askerlik eğitimini alarak bir binbaşı olarak Seraskerlik müessesesine girerek, Osmanlı Devleti hizmetinde çalışma hayatına başlamıştır. Ali Rıza Paşa'nın eğitimini, Osmanlı'nın o dönemki askeri durumuna nazaran, askerlik açısından gelişmiş olan Fransa'da almış olması bizzatı bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Ali Rıza Paşa'nın yaklaşık 26 yıl içerisinde, Ruslara karşı yapılan Kırım savaşında, Tophane-i Amire'de ve Belgrad muhafızlığında önemli görevlerde bulunmuş olup göstermiş olduğu gayret ve ciddiyeti sayesinde Babıali nezdinde itibar kazanmıştır. Başka alanlarda da, Ali Rıza Paşa'nın dirayet ve tecrübelerinden de istifade edilmek amacıyla, Osmanlı bürokrasisine getirilmiştir⁸⁴. Bu şekilde Ali Rıza Paşa, Trablusgarp, Hüdavendigâr valiliği ve diğer bazı önemli görevlerde bulunarak Askeri görevlerinde olduğu gibi, mülki görevlerinde de gayret ve maharet göstermiş, ölümüne kadar Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir.

3.1. ALİ RIZA PAŞA'NIN BİRİNCİ TRABLUSGARB VALİLİĞİ

Fransızların Cezayir'i işgali, Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki varlığını tehdit eden bir olay olarak Osmanlı'yı kendisini bölgede yeniden yapılandırmaya itmiştir. Osmanlı hükümeti Cezayir'i geri almak için teşebbüslerde bulunsa da bunda başarısız olmuştur. Ancak Osmanlı bu durumdan ders alarak Cezayir hadisesinin tekrarının Trablusgarb'ta yaşanmaması için 1835 yılında yaşanan istikrarsızlık nedeniyle Trablusgarb'ı uzun zamandır idaresi altında tutan Karamanlı ailesini ortadan kaldırarak Trablusgarb'ı doğrudan İstanbul'a bağlamıştır. Bundan sonra Trablusgarb valileri İstanbul'dan atanır oldu. Bu gelişme Osmanlı'nın Trablusgarb'taki varlığını İtalyan işgaline kadar sürdürmesini sağlamıştır.

Ali Rıza Paşa cihetinden bakarsak, kuzey Afrika doğup büyüdüğü yerdir. Osmanlı, Fransız işgali neticesinde Cezayir'deki varlığını yitirmiş olduğu gibi Ali Rıza

⁸⁴ BAO, A.)MKT.MHM., 57,385.

Paşa'nın ailesi de Cezayir'deki mülk ve mallarını hatta sosyal statülerini de kaybetmiştir. Bu zorluklar sonucunda, Ali Rıza ailesinin önemli fertleri diğer Osmanlı Cezayir toplumunun ileri gelenleriyle beraber eyaleti terk etmeye mecbur kaldılar. Ancak Cezayirli Ali Rıza Paşa yaklaşık 33 yıl sonra Cezayir'e komşu olan Trablusgarb eyaletine bir vali olarak gelmiştir.

Ercüment Kuran'ın ifadesiyle, Cezayir meselesinde güttüğü siyasetten Babıali'nin sağladığı tek kazanç, Trablusgarb eyaletini doğrudan merkezî idare altına almış olmasıdır, Nitekim bu sayede Tunus 1881'de Fransa ve Mısır 1882'de İngiltere tarafından işgal edildiği halde, Trablusgarb merkeze bağlanmış olması yüzünden 1912 yılına kadar Türk idaresinde kalacaktır⁸⁵. İşte bu dönüşüm sayesinde Ali Rıza Paşa Trablusgarb'a merkezden atanan valilerden biri olmuştur.

Atûfetli Efendim Hazretleri

Trablusgarb Vilâyeti vâlîsi olup me'zûnen ve muvakkaten Dersa'âdet'e gelmiş olan devletlü Mahmûd Nedîm Paşa Hazretleri yedi senedir orada bulunduğu ve havâsıyla dahi imtizâc edemediğinden bahsile afvı istid'âsında olduğuna binâ'en keyfiyet geçen gün akdolunan encümen-i mahsûs vükelâda der-miyân kılınıp müşârun-ileyhin ma'zereti şâyân-ı kabûl görünmesiyle ve vilâyet-i mezkûre mühim ve mu'tenâm evâki'-i Nazkeden den bulunmasıyla ta'yîn edilecek zâtın mücerreb olması lâzımeden idüğünden münâsib te'emmül oldukda Dâr-ı Şûrâ'ya a'zâsından ferîk sa'âdetlü Ali Rıza Paşa hazretleri şimdiye kadar umûr-ı mülkiye ve askeriyeye dâ'ir bulunduğu me'mûriyetlerde hüsn-i hareket ve mahâreti meşhûd olduğu misillü kendisi...Dahi ashâb-ı dirâyet ve liyâkatdan ve umûr ve mehâmm-ı seniyyeye ve Arabistân ahvâline ve lisanına âşinâ bendegândan bulunduğundan sıfat-ı askeriyesi uhdesinde kalmak üzere rütbe-i sâmiye-i vezâret tevcîh ve ihsân ile anın Trablusgarb Vilâyeti vâlîliğine me'mûriyeti beyne'l-hızâr (?) tasvîb edilmiş ve bu hâlde müşârun-ileyh Mahmûd Nedîm Paşa hazretlerinin dahi hidemât-ı mesbûkasına mükâfaten ve dirâyet-i mücerrebesine binâ'en mevkûf-ihazîne olan ba'zenma'âşâtdan olarak ba'zen emsâli misillü 15.000 kuruş havalesiyle meclis-i vâlâyâ me'mûriyeti dahi münâsib gibi görünmüş ise de ol bâbda her ne veçhile emr ü fermân isâbet-i beyân hazret-i şehinşâhî müte'allık ve şeref-sudûr buyruluyor ise infâz-ı hükm-i celiline ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.⁸⁶

⁸⁵ Ercüment Kuran, **a.g.e.**, s. 61.

⁸⁶ BAO, A.)MKT.MHM., 57,385.

1867 yılında Trablusgarb valisi olan Mahmud Nedim Paşa'nın bazı mazeretlerinden dolayı Meclis-i vala azalığına tayin edilmek suretiyle İstanbul'a gelmiş veya çağırılmıştır. Bunun üzerine 22 Haziran 1867 tarihinde Müşir rütbesine çıkarılan Ali Rıza Paşa vezir olarak Trablusgarb valiliğine tayin edilmiştir. Bu şekilde Ali Rıza hem Trablusgarb valisi hem de vilayette bulunan askeri birliklerin komutanı olmuştur. Ali Rıza Paşa'nın özellikle Trablusgarb vilayeti için seçilmesi, yetenekleri ve tecrübesi ile beraber mevzu olan bölgeye dair bilgisi ile izah edilmiştir. Daha önce de aynı nedenlerden hareketle Ali Rıza'nın hizmet-i askeriyede ilk yıllarında oraya bir komutan olarak atanması istenmişti. Ancak o vakitte Ali Rıza'nın sağlık durumu elverişli olmamasından dolayı bundan vazgeçilmiştir⁸⁷. Bu konuda Ali Rıza Paşa'nın Cezayir'de dil sorunu yüzünden yerli halk ile Türk olan valiler arasında sıkıntılar yaşandığına dair tesbiti anlamlıdır. Bölgede gördüğümüz gibi Ali Rıza'nın Arapça ve bölgeye dair bilgisi bu göreve getirilmesi için bir avantaj olarak gösterilmektedir.

Diğer taraftan Fransızların Cezayir'i işgalinden sonra ve bölgede Fransız ve İngilizlerin aktif bir şekilde faaliyetlerde bulunmaları yüzünden Trablusgarb valilik makamı Osmanlı merkezi hükümeti için ayrı bir önem kazanmış oldu⁸⁸. Dolayısıyla Osmanlı ancak belli niteliklere sahip kişileri Trablusgarb eyaleti'ne göndermeye başlamıştır. Tüm bunlar Ali Rıza Paşa'nın Trablusgarb valisi olarak atanmasının nedenleri olarak düşünülebilir. II Abdülhamit döneminde Trablusgarb vilayeti'nin meşhur ayanlarından olan Ahmet Naib el-Ansari⁸⁹, Ali Rıza'yı minnet ile yad ederken Ali Rıza'nın valilik dönemi Trablusgarb vilayetinin en parlak dönemlerinden biri olduğuna işaret etmektedir. Gerçekten de Ali Rıza'nın valilik döneminde yapılan çalışmalar bu iddiayı teyit etmektedir. Zira Ali Rıza Paşa, 3 yıl süren Trablusgarb valiliği döneminde, vilayetin temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığı gibi vilayeti modernleştirmeye yönelik çalışmalar da yapabilmıştır.

⁸⁷ BAO, A}MKT.MHM.385/57.

⁸⁸ Zoubeir Khalfallah, **Trablusgarb Meselesi ve Osmanlı Kamuoyunun Tutumu** (1879-1912), Yayınlanmamış Doktora Tezi 2009, Mimar Sinan Üni, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı. s. 20-25.

⁸⁹ Ahmet Naib el- Ansari (أحمد نائب الأنصاري), Trablusgarb II. Abdülhamit dönemi ayanlarından. *El-menhal-ülazb fi tarihi Trablusgarb* (المنهل العذاب في تاريخ طرابلس غرب) Kitabının yazarıdır. Kitap bir Trablusgarb tarihçesidir. Ahmet Naiba.g.s., s. 379.

Ali Rıza paşa mülki ve askeri olmak üzere bu iki yönlü görevi gereği olarak Trablusgarb vilayetinin güvenliğinden ve Trablusgarblıların temel sorunlarının çözümünden sorumluydu. Bu doğrultuda Mahmud Nedim döneminden kalan Trablusgarb vilayetinin en büyük sıkıntılarından biri su sıkıntısıydı. Aslında su sıkıntısı Trablusgarb vilayetinin müzmin sorunuydu. Zira bölgede su kaynakları sınırlı olmasına rağmen ahalinin uğraşı alanı tarımdı. Dolayısıyla her zaman su sorunu eskiden beri süregelen bir sorundu. Bu bağlamda Ali Rıza göreve başlamasının hemen ardından su konusuna odaklanarak özel önem verip Trablusgarb şehri dışında su kuyuları kazdırmıştır. Bu çalışmanın devamı olarak Ali Rıza tarım alanlarını genişletmek için bazı bölgelerde çorak arazilerin ıslah edilmesine yönelik büyük çaba harcamıştır⁹⁰.

Ali Rıza, tarımı geliştirmek için sadece su ve arazi ıslahatı çalışmalarıyla yetinmeyip Sanduk-i Menafa'-i Umumiyye oluşturarak tarımla uğraşanlara maddi desteklerde bulunmuştur. Ali Rıza Paşa, su ile alakalı yaptığı projelerden merkeze haber veriyordu. Kuşkusuz merkeze bildirmekle hem yaptıklarını göstermek hem de merkezin mali ve manevi desteğini sağlamak istiyordu. Nitekim bu güzel çalışmalarından memnuniyet duyan, destek veren ve kendisine muvaffakiyet dileyen telgrafnameler gönderilmiştir⁹¹. Yerli ahali de Ali Rıza'nın su çalışmalarından son derece memnun kalmıştır.

Adli uygulamalar Ali Rıza'nın yaptığı yeniliklerin diğer bir alanıydı. Bu konuda Ali Rıza Paşa, Osmanlı'nın ceza kanunlarını ve diğer kanunları sıkı bir şekilde uygulamaya özen göstermiştir. Vilayete adını veren Trablusgarb, uzun bir kıyıya sahip bir liman şehridir. Bu yüzden yabancılar ile ticaret yapmaya müsaitti. Ticaret hukukunun yeni gelişmelerden müstesna kalması mümkün değildi. Bu doğrultuda Ali Rıza ticari hukuk mahkemesi oluşturarak ticaret alanında yeni gelişmeler sağlayarak eyaletin iktisadi gelişmesine katkıda bulunmuştur⁹².

⁹⁰ Anthony J. Cachia, **Libya under the Second Ottoman Occupation (1835-1911)**, Dar Al-Farjani, Tripoli-Libya, Tarih yok, s. 37.

⁹¹ İ.DH., 596/41491.

⁹² Anthony J. Cachia, **a.g.s**, s. 37.

Ali Rıza Paşa Trablusgarb şehrini geliştirmek için eski yolları düzeltmiş ve yeni yollar da yaptırmıştır. Ayrıca haberleşme ve iletişim noktasında önemli bir gelişme olarak posta ve telgraf hatlarını Mısır sınırlarına kadar uzatmıştır. Bu anlamda Ali Rıza Paşa'nın Trablusgarb eyaletini modernleştirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Zira iletişim ve ulaşım herhangi bir şehirde geliştiğinde o şehir bütünüyle kalkınmaya başlayacaktır. Gençliği sırasında Paris'te yaşamış biri için bunlar kuşkusuz şehrin olmazsa olmazlarındandır. Ali Rıza Paşa bu çalışmalarını eyaletin farklı bölgelerini eyalet merkezine bağlamayı da hedeflemiştir. Çünkü, Ali Rıza Paşa bir askerdir. Dolayısıyla onun için her yere ulaşmak ve her şeyden haberdar olmak elzemdir. Ali Rıza Paşa'nın el-Buniya ve Tobruk'ta yaptırdığı iki hükümet binası, gene vilayeti modernleştirme çalışmalarından biri olarak sayılabilir. Kısacası, Ali Rıza valilik döneminde Trablusgarb eyaletini merkezileştirerek modernleştirmeye çalışmıştır.

Matbaayı Osmanlı'nın modernleşme sürecinde önemli rol oynayan bir etken olarak düşünürsek, saat kuleleri de Osmanlı modernleşme sürecinin somut sembollerinden biri olarak sayılmalıdır. Ali Rıza'nın valilik döneminde bu tarz çalışmaları da olmuştur. Nitekim Paşa kurmuş olduğu el-Aziziyye pazarında hükümet camii yanında büyük bir muvakkithane üstünde sesini uzaklara duyurabilecek bir zilli saat yaptırmıştır⁹³. Ali Rıza'nın saat kulesine ne kadar önem verdiğini gösteren bir gelişme 1868 yılında saat çalışmaları sırasında Trablusgarb'daki İngiltere konsolosuna mektup yazarak teknik yardım istemesidir. Konsolos olumlu cevap vererek saati tamir ettirmek için Londra'ya göndermiştir⁹⁴.

Osmanlı tarihinde uzun tartışmalara sebep olan Matbaa hususunda ise, eski vali Muhmud Nedim Paşa gazeteleri bastırmak için Trablusgarb'ta bir matbaa kurmuştur. Belli ki söz konusu matbaa zaman içerisinde bakıma muhtaç duruma gelmiştir. Dolayısıyla halefi olan vali Ali Rıza Paşa bu bakım masrafları için konuyla doğrudan ilgilenerken Maliye Nezareti'ne yazı yazmıştır. Bunun üzerine Maliye Nazareti Matbaayı Amire'nin yardımına başvurarak Trablusgarb vilayetinin matbaasının eksik harflerini hazırlamasını istemiştir. Masraflar hususunda Maliye Nezareti'nin kararı ise;

⁹³ Ahmet Naib el-Ansari, **a.g.e.**, s. 380.

⁹⁴ BAO, HR.SFR.3..., 138/1868.

eyaletin hazinesi ile ortaklaşa karşılanması şeklinde olmuştur⁹⁵. Bu şekilde Ali Rıza Trablusgarb'taki basım işleri için yeni imkânlar sunarak entelektüel yönünü ön plana çıkarmıştır. *Mir'at-ül Cezayir* kitabında göreceğimiz üzere Ali Rıza matbuat konusunda büyük hassasiyete sahiptir. Onun bu girişimleri, babası Hamdan Hoca'dan aldığı eğitim ile ilişkilendirilebilir.

Görüldüğü üzere, Ali Rıza Paşa tüm Trablusgarb vilayetinin sorunlarıyla ilgilenerek çözüm üretmeye çalışmıştır. Bu konuda en dikkat çeken olay, Ali Rıza'nın 1869 yılının Kasım ayında bazı sorunları dile getirmek üzere izin alarak muvakkaten İstanbul'a gelmiş olmasıdır⁹⁶. Burada yetkililerle görüşerek fikir alışverişinde bulunmuştur. Ali Rıza İstanbul'a ziyareti sırasında 19 Kasım 1869 tarihinde Padişah Sultan Abdülaziz ile de Dolmabaçe sarayında görüşmüştür⁹⁷. Bu ziyaretin ne kadar verimli olduğunun işaretidir. Konuşulan konuların mahiyeti belli olmasa da Trablusgarb'ın iç sorunlarıyla beraber Avrupa ülkelerinin bölgedeki yayılcı politikalarının da tartışıldığını tahmin edebiliriz. Ali Rıza'ya Trablusgarb'a dönmeden önce yaptığı hüsn-i hizmetlerinden dolayı nişan verilmiştir⁹⁸.

Atûfetlü Efendim Hazretleri

Trablusgarb vilâyeti vâlîsi devletlü Ali Rıza Paşa Hazretleri vilâyet-i mezkûrenin ıslahatı ve terakkîyât sarf ve ibrâzetmekde olmasıyla taltife şâyân kendisinin hâsıl olduğu ikinci rütbe nişânı ol bâbda

Ali Rıza Paşa, İstanbul'a yaptığı bu ziyareti çok başarılı gözükmesine rağmen, Onun yerine Mehmet Halet'i vali olarak göndererek Trablusgarb valiliğinden alınmıştır⁹⁹. Bu şekilde Ali Rıza Paşa'nın Trablusgarb valiliğinden alınmasının nedenleri muamma kalmıştır. Ancak ileride görüleceği üzere Ali Rıza Paşa 3 yıl sonra tekrar Trablusgarb valiliğine atanacaktır.

⁹⁵ BAO, A.) MKT.MHM., 433/78.

⁹⁶ BAO, İ..DH., 596/41491.

⁹⁷ BAO, İ..DH., 600/41860.

⁹⁸ BAO, İ..DH, 600/41852

⁹⁹ BAO, İ,..DH, 608/42394.

3.2. ALİ RIZA'NIN İKİNCİ TRABLUSGARB VALİLİĞİ

1872 yılında Ali Rıza Paşa, Reşit Paşa'nın halefi olarak tekrar Trablusgarb Valiliği'ne atanmıştır¹⁰⁰. Ali Rıza'nın ikinci Trablusgarb Valiliği bir yıldan fazla sürmemiştir. Aslında bu kısa valilik dönemleri, Ali Rıza'nın değil, o dönemki Trablusgarb'ın özelliğiydi. Buna rağmen Ali Rıza, özellikle ticaret konusunda önemli çalışmalar yapmıştır. Şöyle ki pazarların genişletilmesiyle beraber vergilendirme konusunda yeni düzenlemeleri olmuştur¹⁰¹. Ali Rıza bu dönemde de birinci valiliğinde yaptığı gibi sosyal refaha odaklanmaya çalışmıştır. Ancak Fizan'da ve bazı bölgelerde bir takım kabilelerin isyanları Ali Rıza'nın çalışmalarını olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Ali Rıza'nın ikinci Trablusgarb Valiliği'nde yapmış olduğu en önemli düzenlemelerden biri de konsolosların imtiyazlarını sınırlandırmak olmuştur. Zira Karamanlılar döneminde Konsoloslara geniş imtiyazlar ve dokunulmazlıklar verilmiştir. Bu imtiyazlar sayesinde yabancı devletler Trablusgarb iç siyasetini karışma fırsatını bulmuşlardı. Ali Rıza ise bu kapıyı kapatmak için Konsolosların imtiyazlarını sınırlandırmıştır. Bütün bu başarılı diyebileceğimiz çalışmalarına rağmen 1873 yılında Semih Paşa'nın Trablusgarb Valiliği'ne atanmasıyla Ali Rıza Paşa İstanbul'a çağırılmıştır¹⁰².

Ali Rıza'nın ikinci Trablusgarb valiliğini hızlı bir şekilde sonlandırarak İstanbul'a çağırılmasının nedenleri açıklanmamış olsa da, azledilmesinin nedeninin izinsiz olarak yaptığı bazı çalışmalardan dolayı olduğunu düşünmekteyiz¹⁰³. Diğer yandan Trablusgarb ahalisi, Ali Rıza Paşa'nın ikinci Trablusgarb valiliği döneminde icra ettiği siyasetten pek de memnun değillerdi. Hatta görevden alındığında, Trablusgarb ahalisi, İstanbul'a şükraniyet mektubu göndererek, Ali Rıza Paşa idaresinde çalışan kadının da azledilmesi talebinde bulunmuşlardır¹⁰⁴. Bu da

¹⁰⁰ BAO, İ..DH., 655/45593.

¹⁰¹ Ahmet Naib el-Ansari, **a.g.e.**, s.382.

¹⁰² BAO, A..)MKT.MHM., 454/100.

¹⁰³ ŞD., 251/19.

¹⁰⁴ HR.TO., 550/100.

gösteriyor ki paşanın valiliği döneminde idarede yaşanmış bazı yolsuzuk ve suiistimaller bölge halkının şikayet ve memnuniyetsizliklerine sebep olmuştur.

Genel olarak Ali Rıza Paşa'nın Trablusgarb'taki iki valilik dönemi yaklaşık dört yıl sürmüştür. Bu süre içerisinde Ali Rıza Paşa Trablusgarb vilayetinde ciddi reformlar yapmıştır. Örneğin Ali Rıza'nın su alanındaki çalışmaları Trablusgarb'ın kronik sorunu olan su sorununu azaltarak tarımın gelişmesine yol açmış ve ekonomik bir kalkınmaya neden olmuştur. Ali Rıza Paşa'nın reformları hayatın diğer alanlarını da kapsamıştır. Bahsedildiği gibi ticaret ve hukuk çalışmalarına da aynı önemi vermiştir. Aslında Ali Rıza bu tavırları ile kendinin ve devletin otoritesini de hissettirmeye çalışmıştır. Bu tutum, Avrupa ülkeleri karşısında Trablusgarb vilayetindeki egemenliği kaybetme ihtimalini göz önünde bulunduran Osmanlı'nın genel siyaseti olduğu gibi, Ali Rıza Paşa'nın da bir özelliği idi. Bir asker olarak kendi memleketi olan Cezayir'in kaybedilmesinin nedenlerinden birinin valinin zafiyeti olduğunu düşünen bir şahıs olarak Ali Rıza'nın bu şekilde davranması beklenen bir şeydir. Nitekim Babıali'nin de istediği buydu.

3.3. ALİ RIZA PAŞA'NIN HÜDAVENDİGAR (BURSA) VALİLİKLERİ

Ali Rıza Paşa, 24 Nisan 1870, 29 Ocak 1875 ve Mayıs 1876 tarihleri olmak üzere üç kez Hüdavendigâr vilayetine vali olarak atanmıştır. Ancak bu görevlerinin en uzununu bir yıl üç aydan fazla sürmemiştir. Ali Rıza Paşa'nın gerek askeri gerekse mülki alanlarda yapmış olduğu diğer görevlere baktığımız zaman, Hüdavendigâr valiliklerinin en kısa süren görevleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Ali Rıza Paşa'nın Hüdavendigâr valilikleri neden kısa sürdüğü sorusuna cevap ararken, meselenin Ali Rıza Paşa'ya has olmaktan ziyade genel durumun Ali Rıza Paşa'nın şahsiyeti üzerinde yansımaları olduğu görülmüştür. Zira 1869 ile 1879 yılları arasında, yani Ali Rıza Paşa'nın da üç kere Hüdavendigâr valiliğine atandığı dönemde Hüdavendigâr vilayetinde on vali değişikliği yapılmıştır¹⁰⁵. Bu değişikliklerin

¹⁰⁵ Muammer Değirmendere, **Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Vali Atamaları (1839-1908 Hüdavendigâr Vilayeti Örneği"**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s:43, 2015, s. 110.

nedenlerini aramak bizi içinden çıkamayacağımız yerlere sürükleyeceği için, tartışmaları konumuz olan Ali Rıza Paşa üzerinden yapmaya çalışacağız.

Ali Rıza Paşa'nın Trablusgarb, Tophane ve Belgrad kalesine tayinleri yapılırken farklı gerekçeler ileri sürülmüştü. Ancak Ali Rıza Paşa'nın Hüdavendigâr Vilayeti tayinleri ile ilgili olan belgeler gerekçelerden hâlidir. Dolayısıyla Hüdavendigâr Vilayeti'ne tayin gerekçesini belgelerden çıkartmak güçtür.

Paşa'nın Hüdavendigâr valiliklerinin süreçleri ise şu şekilde gerçekleşmiştir: 1869'da Trablusgarb valisi iken izin alıp İstanbul'a gelmişti başta Padişahla olmak üzere birkaç görüşme yapmıştı. Ancak Ali Rıza Paşa, Trablusgarb'a dönmemiştir. Çünkü Ali Rıza Paşa'nın İstanbul'a gelişinden birkaç ay sonra, 1870 yılının Nisan ayında Hüdavendigâr valiliğine tayini çıkmıştır¹⁰⁶. Paşa'nın bu tayini, yaptığı görüşmelerin bir sonucu da olabilir. Bu tayin, Paşa'nın Hüdavendigâr valiliğine ilk tayinidir. Ali Rıza Paşa, Ekim 1871'de Tophane Mühimmat Nazırlığına tayini çıkana kadar Hüdavendigâr Valiliği görevini sürdürmüştür. Bu arada yukarıda da bahsedildiği üzere Ali Rıza Paşa 1873'te tekrar ikinci defa Trablusgarb valiliği görevine getirilecektir. Ancak, bu tarihten sonra Ali Rıza Paşa'nın artık görevlerinde de tutunamadığı gözlemlenmektedir.

Paşa'nın Hüdavendigâr Valiliğine ikinci tayini ise Ocak 1875'te gerçekleşmiştir. Ancak Sicill-i Osmaninin iddiasına göre, birkaç ay sonra da Temmuz 1875 tarihinde Bosna Hersek valiliğine tayini çıkacak ve Hüdavendigâr vilayetinden ayrılacaktır. Fakat gerçekten Bosna-Hersek valiliğine başladığına dair bir bilgi, bulunmamaktadır. Akla, Hüdavendigâr valiliğinden alınması için geçici bir atamanın yapılmış olduğu gelmektedir. Nitekim Mayıs 1876'da üçüncü Hüdavendigâr Valiliğine tayini çıkacaktır¹⁰⁷. İkinci Hüdavendigâr valiliği gibi Paşa'nın üçüncü de Hüdavendigâr valiliği de birkaç aydan fazla sürmemiştir. Bu zaten Ali Rıza Paşa'nın yaptığı son görev olacaktır. Zira Hüdavendigâr valiliğinden azledildikten kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Bu son azlinin hastalığından dolayı yapıldığı düşünülebilir. Zira Ali Şevki, vefatının yakalanmış olduğu bir göğüs hastalığı soncunda gerçekleştiğini

¹⁰⁶ BAO, İ.DH., 610/423894.

¹⁰⁷ Mehmed Süreyya, a.g.e., s.301.

söylemektedir. Burada yapabileceğimiz bir başka değerlendirme de, bu son görevlerine ya sağlık nedeniyle tayin edilip bir nevi Bursa'da istirahat etmesi sağlanmış ya da tam tersine, Mahmud Nedim Paşa zamanında bürokraside başlayan birtakım kıyımlardan Ali Rıza Paşa da etkilemiştir.

3.4. ALİ RIZA PAŞA'NIN ÇEŞİTLİ KOMİSYONLARDAKİ GÖREVLERİ

Yukarıda görevlerin yanı sıra Ali Rıza Paşa başka kurumlarda ve görevlerde de bulunmuştur. Ancak farklı nedenlerden dolayı sözünü edeceğimiz görevleriyle ilgili arşiv belgelerinin sayısı azdır. Aslında bu durum Ali Rıza Paşa'nın çalıştığı kurumların yapılarından kaynaklanmaktadır. Ali Rıza Paşa'nın vali, muhafız ve benzeri görevlerde zaten öncü rol üslendiği için belgelerin merkezinde olarak gündemdeydi. Ancak diğer görevlerde Ali Rıza Paşa sadece bir meclisin üyeliğini yaptığı yani bir bütünün parçası olduğu için adı da pek fazla geçmemektedir. Bu yüzden Paşa'nın bir şahıs olarak, görev yaptığı meclislerde ne tür bir etki yarattığı hakkında bilgi edinmemiz de güçtür.

Ali Rıza Paşa Osmanlı Devleti hizmetinde kariyerine bir asker olarak başlamıştır. Sonrasında farklı nedenlerden ötürü mülki alanda valilik makamı düzeyinde farklı vilayetlerde görevlendirilmiştir. Ancak Paşa'nın valilikleri askeriye ile olan bağıni koparamamıştır. Zira valilik dönemlerinin arasında zaman zaman üst askeri kurumlarda da görevlendirilmiştir. Bu görevler farklı aralıklarda ve kısa zaman dilimlerinde olduklarından dolayı ancak tüm görevler birlikte değerlendirilir ise tutarlı bir tablo çizilebilir.

Ali Rıza Paşa, gerek Tophane'deki memuriyetleri sırasında ve Kırım savaşındaki faaliyetleri, gerekse Belgrad muhafızlığı dönemindeki gösterdiği kabiliyet ve dirayet sayesinde devlet adamalarının güvenlerini kazanmıştır. Belgrad Sırlara bırakıldıktan sonra 25 Nisan 1867' tarihinde Ali Rıza Paşa oradan ayrılarak İstanbul'a geldiğinde Dar-ı Şura-yı Askeri¹⁰⁸ azalığına ve Levazım Meclisi'nin riyasetine atanmıştır. Zira

¹⁰⁸ Dar-i Şura-yı Askeriye, Osmanlı Devleti'nde bütün askeri işleri idare etmek amacıyla 1837 yılında Seraskerlik denetiminde kurulan bir meclistir. II Mahmut'un devlet işlerinin meclis ve komisyonlarda görüşülüp çözüme kavuşturulması düşüncesinin bir ürünüdür. Kurulmasıyla beraber Divan'ın etkisizleşmesinden kaynaklanan boşluğun bir kısmı doldurulmuş ve Seraskerliğin yüklenmiş olduğu bir kısmının ya verilmesiyle de Seraskerlik daha verimli çalışmaya ve asil görevini daha iyi yapmaya

1867 yılının Haziran ayında Trablusgarb valisi tayin edildiğinde Müşir rütbesinde vezir sıfatıyla Dar-i Şura-yı Askeriye meclisinin üyeliğini yapmaktaydı. Ali Rıza Paşa'nın bu görev süresi birkaç aylık kısa bir süre olduğundan onun çalışmalarından bahsetmemiz zordur. Ancak böyle merkezi ve yüksek askeri bir makama getirilmiş olması, onun başarılı bir asker ve idareci olmasıyla beraber devlet adamları nezdinde de ne kadar güvenilir bir kişi olduğunu göstermektedir.

Nitekim Haziran 1873'de Seraskerlik bünyesinde Meclis-i Tanzimat-ı Askeriye kurulduğunda Ali Rıza Paşa yeni meclisin üyesi olacak kişilerin arasındaydı:

Bâb-ı Vâlâ-yı Ser'askeriye'de Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye nâm ve ünvanıyla bir meclis teşkîliyle İkinci. ordu-yı hümâyûn müşiri devletlü Abdî Paşa Hazretleri'nin müşîr ma'âş ve ta'yîniyle meclis-i mezkûrun riyâsetine ve Üçünçü. ordu müşiri devletlü Dervîş Paşa ve Şûrâ-yı Devlet a'zâsından devletlü İzzet Paşa ve Abdî Paşa ve Trablus vâlîsi işbu devletlü Ali Rızâ Paşalar hazerâtının dahi a'zâlığına ta'yîn olunmuş ve müşârun-ileyhden Dervîş Paşa Hazretleri'ne 30 ve Abdî ve İzzet Paşalar hazerâtına 20'şer bin kuruş ile birer ferîk ta'yîniyle verilmiş ve müşârun-ileyh Ali Rızâ Paşa Hazretleri'nin ma'zûliyet ma'âşında dahi diğerlerin misillü 20.000 kuruş aylığı ve ta'yînât tahsis edilmiş...¹⁰⁹

Ancak bu yeni meclisin ömrü çok kısaydı. Zira Mart 1874'de Meclis-i Tanzimat-ı Askeriye lağvedilmiş ve üyelerinin çoğu Ali Rıza Paşa dâhil olmak üzere Şura-yı Devlet¹¹⁰ azalığına nakledilmişlerdir:

" İrâde-i Seniyye

Numero 102

Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye'nin lağvıyla riyâsetinde bulunan yâver paşanın Beşinci ordu-yı hümâyûn müşiriyetine ta'yîni ve a'zâlık me'mûriyetinde olan Abdî ve Ali Rızâ ve Halîm ve Mustafa Paşalarla mezkûr

başlamıştır. Cevat Aksu, **Dar-ı Şura-yı Askeri**, yayınlamamış bir yüksek lisans tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.112.

¹⁰⁹ BAO, A.)MKT. MHM. 460/12

¹¹⁰ Şura-yı Devlet, Şura-yı Devlet Teşkilatı, Sultan Abdülaziz Zamanında Ali Paşa'nın teşebbüsleri üzerine, adliye ve mülkiyeye ait işlerin yani yargı ve icranın birbirinden tamamen tefrik amacıyla 11 Zilkade 1284/ 5 Mart 1868 tarihli bir fermanla kurulmuştur. Dah geniş bilgi için BkzHalim Kılıç, Osmanlı Devleti'nde bir Modernleşme Kurumu Olarak Şura-yı Devlet (1868-1879), Yayınlanmamış bir Yüksek Lisans Tezi 2012, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalı.

ordu-yı hümayûn müşîriyetinden infisâl edecek İzzet Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet a'zâlığına nakli hakkında dâ'ire-i askeriye dosyasındadır¹¹¹

¹¹¹ BAO, A.)MKT.MHM., 475/59.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ALİ RIZA'NIN ESERLERİ VE ŞAHSİYETİ

4.1. ESERLERİ

Avrupa'yı tanımış ve Avrupa'da eğitim almış bir subay olarak Ali Rıza Paşa'nın iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan birinci eseri *Souvenirs d'un voyage a Constantine à travers les montagnes* (Cezayir Şehri'nden Konstantina'ya Yapılan Bir Yolculuğun Hatırat) adını taşımaktadır. Bu eserden birinci bölümde, Ali Rıza Paşa'nın çocukluğu kısmında *Cezayir Hatıratı* olarak bilgi verilmiştir. Bu bölümde ise Ali Rıza Paşa'nın *Cezayir Hatıratı*, diğer eseri olan *Mir'âtü'l Cezayir* ile beraber daha geniş bir şekilde analiz edilecektir.

Ali Rıza Paşa'nın eserleri hacim olarak çok küçük olsa da, Cezayir tarihi bakımından çok önemli eserler olarak değerlendirilmektedir. Bu önem, hem bizzat Ali Rıza Paşa'nın olaylara şahitlik etmesi, hem de dönemle ilgili fazla kaynak olmamasından kaynaklanmaktadır. Ali Rıza Paşa, Cezayir'de üst düzey görevlerde bulunmuş olan babası Hamdan Hoca'nın yardımcısı olarak gelişmeleri yakından takip etmiştir. Olayları muasır olan diğer kişiler, Ali Rıza Paşa'nın *Mir'âtü'l Cezayir* eserinde yazdığı gibi farklı nedenlerden dolayı gördüklerini ve yaşadıklarını dile getirememişlerdir. Dolayısıyla Ali Rıza Paşa'nın eserleri, Osmanlı Cezayiri'nin son dönem tarihi için vazgeçilmez kaynaklar durumundadır. Zira Ali Rıza'nın kaleme aldığı bu iki eser, Osmanlı Cezayiri'nin son dönemi ve Cezayir tarihinde bir dönüm noktası olan Fransız işgali sırasında Cezayir'in genel durumunu ele almaktadır.

Cezayir Hatıratı: Ali Rıza Paşa, Cezayir hatıratını arkadaşı olan Fransız oryantalist Saulcy'nın ricası ile Paris'te iken Arapça olarak yazmıştır. Sonra Saulcy tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir. Hatıratın orijinali olan Arapça metin bulunamamıştır. Fransızca çevirisinin metnine ulaşılmış olsa da dil sorunu yüzünden

kullanılması mümkün olmamıştır. Dolayısıyla çalışmamızda ikincil çevirisi mahiyetinde olan Fransızca'dan Arapça çevirisi¹¹²kullanılmaktadır.

İnsanlar belli başlı gerekçe ve nedenler sonucunda bir fikir beyan ederek veya bir olay anlatarak, bildiklerini ve bildiklerine dair görüşlerini muhatapları ile paylaşmak üzere yazmaya girişirler. Ali Rıza'nın *Cezayir Hatıratı* konusunda ise, ricada bulunularak kendisinden istenildikten sonra ele almış olduğunu biliyoruz. Ancak Ali Rıza'nın kişisel nedenleri olmasa da, muhakkak Sualcy'nın isteği altında bazı nedenleri vardır. Burada Fransızlar'ın Cezayir'i kendi idarelerinin altına almak niyetinde oldukları noktasını göz önünde bulundurarak, Sualcy'nın bir Fransız şarkiyatçısı olarak, Cezayir'i anlama çabası içerisinde olduğunu düşünebiliriz. Zira Fransız hükümeti, Napolyon'un Mısır seferinden beri sömürge siyasetinde Arap-İslam kültürüne vakıf olan şarkiyatçılardan istifade etmiştir¹¹³. Bu çerçevede Hamdan Hoca'nın tutumu ve Fransızlara karşı çıkışları açısından bakarsak, Sualcy'nın Fransız hükümeti adına Ali Rıza'nın yazıları üzerinden Cezayir'i anlama ve görüşlerini bilmek niyetinde olduğu muhtemeldir. Ali Rıza, bunların farkında olduğu için durduğu noktayı göstermeyecek şekilde hatıratını yazmıştır.

Cezayir hatıratı, 1832 yılında Cezayir şehrinde Kostantina'ya yapılan bir yolculuğu anlatan seyahatname tarzında bir hatırat eseridir. Söz konusu yolculuk Ali Rıza açısından bir nevi Cezayir'i tanıma seyahati olmuştur. Yolculuk sayesinde Ali Rıza kırk gün içinde Cezayir'in farklı kabilelerini, coğrafyası ve ahalisinin adet ve yaşayış biçimlerini görme imkânı bulmuştur. Eserin başında Ali Rıza, babası Hamdan Hoca'nın bu yolculuğa Fransızlar tarafından niçin seçildiği ve babasının da niçin olumlu bir karşılık verdiği konuları üzerinde durmaktadır¹¹⁴.

Savary de Rovigo¹¹⁵ Cezayir'in idaresine geçtiğinde, Fransız işgaline karşı direniş sergileyen Konstantina beyi Ahmet Bey ile barış anlaşmasını imzalamak istemiştir. Bu konuda Ali Rıza, dikkat çekici bir şekilde General Rovigo Fransız

¹¹² Arapça Çevirisi, 2008 yılında Türkiye Cezayir Büyükelçiliği'nin desteği ile Ali Tablit Tarafından yapılmıştır.

¹¹³ **The Cambridge History Of Egypt Modern Egypt From 1517 To The End Of The Twentieth Century, Volume II**, Ed: M. W. Daly, Cambridge University Press 1998, s. 113-138.

¹¹⁴ Sualcy, a.g.e., s. 7.

¹¹⁵ Savary de Rovigo (1774-1833) 1832 yılının Aralık ayından 1833 4 Mart tarihine kadar Cezayir'de görevi yapmıştır. Hamdan Hoca, a.g.e., s. 231. bkz

tarafklarlarından birini elçi olarak seçmek istediğini belirtirken, Fransız tarafklarının sıradan insanlar ve makamlarını, işgalden sonra Fransızların sayesinde elde ettiklerinden dolayı halk nezdinde sözlerinin geçerliliği olmadığını iddia etmektedir. Bundan dolayı elçilik görevini üstlenmemeyi tercih etmişlerdir. Buna karşılık Ali Rıza Paşa, Hamdan Hoca ve Türklerin, Fransız işgali yüzünden bütün mallarını kaybettiklerini, üstelik Fransızlarla ilişkisi iyi olan Cezayir Yahudileri'nin bu durumu bir fırsat görüp Hamdan Hoca'nın, Türk taraftarı ve Türklerin Cezayir'i geri almaları için her türlü yardım sunmaya hazır olduğuna dair söylentiler yayarak Hamdan Hoca'yı Fransızlarla tehdit etmeye başladıklarını ifade etmektedir. Sözü geçen bir şahsiyet arayan Fransızlar, en uygun kişi olarak da Hamdan Hoca'yı buldular. Aynı şekilde Fransızların güvenini kazanarak Yahudilerin şantajlarından kurtulmak isteyen Hamdan Hoca da bu teklifi değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak görüp 1832 yılında Fransızların mektuplarını ulaştırmak için bir elçi olarak Kostantina'ya Ahmet Bey ile görüşmeye iki defa gitmiştir¹¹⁶.

Ali Rıza yolculuğun gerekçelerini anlattıktan sonra hazırlık aşamasına geçerek babası Hamdan Hoca'nın bu yolculukta kendisinden eşlik etmesini istediğini ve sevinerek bunu kabul ettiğini söylemektedir. Bu şekilde Ali Rıza babası Hamdan Hoca'yla birlikte kırk gün sürecek bir yolculuğa çıkar. Yolların güvensizliği ve coğrafi şartların zorluğu Ali Rıza'nın *Cezayir Hatıratı*'nda anlattığı hususlardandır. Ancak Hamdan Hoca'nın bedevi kabilelerin şeyhleri ile olan ilişkisi sayesinde haydutlardan kendilerini koruyabilmişlerdir. Ali Rıza'nın ifadelerine göre; Cezayir ahalisinin bir kısmı Hamdan Hoca'nın öldürülmesini istiyordu. Çünkü Hamdan Hoca'nın düşmanları, Hamdan Hoca'nın Kontantina'yı Fransızlara sattığı söylentisini yaymışlardı. Bu yüzden Cezayir ahalisi, bir grup gence para vadederek Hamdan Hoca'yı ve Ali Rıza'yı öldürtmek istemiş. Buna rağmen Hamdan Hoca ve Ali Rıza farklı yollardan geçerek katiller grubundan kurtulup Kontantina'ya vardılar¹¹⁷.

Ali Rıza, Kontantina'da nasıl karşılandıklarını da ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Anlattığına göre; babası Hamdan Hoca, Cezayir'in yerli dilini bilmediğinden yolculuk sırasında ve Kontantina şehrinde adeta bir mütercim olarak

¹¹⁶ Saulcy, a.g.e., s. 40.

¹¹⁷ Saulcy, a.g.e., s. 18-19.

konuşmaları babası için Arapça'ya çeviriyordu. Ali Rıza Kontantina kısmında ayrıntılı olarak Ahmed Bey'i anlatmakla birlikte yöresel yemek, giyinme ve hayat tarzlarını anlatmıştır. Zira Bedevilerin hayat tarzları, Cezayir şehrinde doğup büyüyen Ali Rıza gibi bir kişi için ilginçtir¹¹⁸. Ali Rıza bu Konstatina bölümünün devamı niteliğindeki *Mir'âtü'l Cezayir* Kitabında Cezayir'in bedevilerini genişçe anlatmaktadır.

Ali Rıza *Cezayir Hatıratı*'nın sonunda, Fransızların karşısında direniş sergileyen iki kahraman olarak Ahmet Bey ile Emir Abdülkadir'i¹¹⁹ karşılaştırmaktadır. Ali Rıza'ya göre Ahmet Bey dahi bir idareci ve açık görüşlüdür. Mutaassıp olmayıp Fransızların bilim, marifet ve savaş tekniklerini öğrenmeye eğilimlidir. Hatta Fransız gücünün karşısında duramayacağını farkındadır. Bu yüzden zeki taktikler uygulayarak mümkün olduğunca zayıt vermeden direnmeye çalışıyordu. Emir Abdülkadir ise tam tersi olayları tam olarak kavrayamadığından Fransızların tekniklerine karşı tamamen kapalıydı¹²⁰. Son olarak Ali Rıza Konstantina'dan Cezayir'e dönüşlerine dair bilgi vermektedir. Cezayir'e dönerek Ahmed Bey'in görüşlerini Fransız Cezayir hakimine aktardıklarında, de Rovigo Hamdan Hoca'dan Ahmed Bey ile tekrar görüşmek için bir keza daha Konstantina'ya gitmesini istemiştir. Bu sefer Ali Rıza hasta olduğundan babasına refakat edememiştir¹²¹. Ancak Ali Rıza *Mir'âtü'l Cezayir* adlı eserinde bu ikinci yolculuk ile alakalı bilgi vermektedir.

Ali Rıza'nın *Cezayir Hatıratı*'nı, aynı dönemde yazılmış olan babası Hamdan Hoca'nın *el Mir'at* eseriyle karşılaştırdığımızda, Ali Rıza'nın Fransız askerlerinin zalim tavırlarından bahsetmemesi dikkat çekicidir. İki eserin yazılış gayelerinin aynı olmadığı hususunu unutmamakla beraber Ali Rıza'nın Paris'teki eğitimi yüzünden Fransızların hoşuna gitmeyecek konulara değinmekten çekinmiş olma ihtimali söz konusudur. Ali Rıza Saulcy'a cevaben Cezayir ile ilgili hiçbir şey yazmamayı tercih ettiğini söylemektedir. Büyük ihtimalle Ali Rıza Fransızların dikkatlerini çekmemek

¹¹⁸ Saulcy, a.g.e., s. 22-24.

¹¹⁹ Emir Abdülkadir, Kadiri Tarikatına mensup bir ailenin çuçoğu olarak, 1808 ezayir batısında yer alan Maasker şehrinde doğmuştur. Çok iyi bir eğitim alam Emir Abdülkadir Osmanlı Cezayir idresi döneminde önemli görevlerde bulunarak ve 1840 yılında Cezayir umumi valiliğine getirilmiştir. Emir Abdülkadir 1840-1847 yılına kadar Fransız işgaline karşı silahlı bir mücadele yürüttükten sonra Fransızlara teslim olmuştur. 1883 yılında sürgünde Şam'da ölmüştür. Ercüment Kuran, **Abdülkadir el-Cezairi**, DİA, c.01, s.233.

¹²⁰ Saulcy, a.g.e., s. 31.

¹²¹ Saulcy, a.g.e., s. 40.

için siyasi ve Fransızları rahatsız edecek sözlerden çekinerek eğitimine odaklamak istediğinden, *Mir'âtü'l Cezayir*'de anlatacağı duygularını saklayarak *Cezayir Hatıratı*'nda Fransızların haksız siyasetleri ile ilgili bir şey söylememiştir.

Mir'âtü'l Cezayir: Adliye birinci hukuk dairesi Sermümeyyizi İzzetlü Ali Şevki Efendi Bursa Valisi esbak Devletlü Ali Rıza Paşa hazretlerinin Arabiyyü'l-ibare tertip etmiş oldukları Cezayir tarihçesini Türkçe'ye tercüme ile tabi' istid'a edildiğinden tab olunacak matbaanın isim ve mahalli ve tarih-i tabi' nüsha-ı metbuasının üzerine tahrir olunmak ve Maarifin re'y ve tensibi ve takriri gibi bir güna ibaret derc olunmamak ve yalnız maarifin ruhsatıyla tabolunduğu yazmak ve badi tab' neşrolunmaz evvel metbu iki nüshasının zir mühürlenerek tekrar meclis-i maarifaira' ile nazar-ı teftişten geçirüp vec-i meşru üzerine

Basıldığı ve bir güna ilave ve vuku bulmadığı anlaşıldıktan iki nüsha meclisin mühürüyle tasdiki ile muma-ileyha verildikten sonra neşri için başkaca ruhsat almak Kütüphane-i muhsuslarında hıfz olunmak için metbundan iki nüsha vermek şeraiti ve meclis-i mezkûrun kararı ile yalnız tabi' zımında işbu muvakat ruhsatname i'ta kılındı¹²²

Ali Rıza Paşa, Fransız işgali yüzünden Cezayir'den erken yaşlarında ayrılarak ve bir daha oralara dönme fırsatını bulamamış olmasına rağmen, babası Hamdan Hoca gibi Cezayir ile olan bağlarını hem gönlünde hem de aklında muhafaza etmiştir. Bunu Ali Rıza Paşa, Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerindeki uzun bir çalışma hayatından sonra Cezayir tarihçesi mahiyetinde olan *Mir'âtü'l- Cezayir* adlı eserini yazarak açık bir şekilde ifade etmiştir. Ali Rıza Paşa'nın *Mir'âtü'l Cezayir* adlı eseri, vefat ettiği 1876 yılında Adliye Birinci Hukuk Mümeyyizi Evveli Ali Şevki tarafından basılarak neşredilmiştir¹²³. Dolayısıyla Ali Rıza'nın eserini, ömrünün son yıllarında yazdığını söyleyebiliriz. Ancak eserin basımı ve neşrinin Ali Rıza Paşa'nın vefatı öncesinde veya sonrasında mı yapıldığı hususu bilinmemektedir.

¹²² BAO, MF. MKT. 40/38

¹²³ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, Bkz

Belgelerde görüldüğü üzere *Mir'âtü'l Cezayir'in* eserinin orijinali Arapça'dır. Sonrasında Ali Şevki tarafından çevrilerek Türkçe olarak yayınlanmıştır. Burada cevaplanması gereken soru ise Ali Rıza Paşa'nın önem verdiği bu eserini niçin Arapça olarak yazdığıdır. *Libya under the Second Ottoman Occupation* kitabının yazarı Major Anthony J. Cachia Ali Rıza Paşa'nın az Türkçe bildiğini söylemektedir¹²⁴. Böyle bir iddiada bulunmak için elimizde yeterli deliller yoktur. Ancak Ali Rıza Paşa'nın *Mir'âtü'l Cezayir* eserinde birincil muhatapları olan Türklere mütercim aracılığıyla konuşması Cachia'nın bu iddiasını reddetmeyi zorlaştırmaktadır. Buna rağmen Ali Rıza Paşa'nın babası Hamdan Hoca gibi Türkçe bildiği halde Türkçe kitap yazacak kadar Türkçe'ye hâkim durumda olmadığını söylemek mümkündür. Peki, Ali Rıza Paşa, İstanbul'da ve Osmanlı'nın diğer bölgelerinde bulunduğu askeri ve mülki görevlerindeyken Türkçe bilmediği halde iletişimi nasıl sağlıyordu. Nitekim Ali Rıza Paşa *Mir'âtü'l Cezayir*'de, Cezayir'deki Türk idarecilerin Arapça bilmemelerinin yerli halk ile güçlü bir iletişim sağlamalarını engellemesinin yanında anlaşmazlıkların nedeni olduğunu iddia etmektedir. Ancak kendisinin babası tarafından Türk olması hasebiyle Türkçe bildiği kabul edilmelidir. Bununla birlikte bildiği Türkçe evde konuşulan Türkçedir. Yazı dili değildir. Eserlerini Fransızca veya Arapça yazmış olmasının anlamı bu olsa gerektir.

Ali Rıza Paşa'nın Tarih Algısı

Mir'âtü'l Cezayir'in yazılış sebeplerine bakarken Ali Rıza Paşa'nın şu tanımına rastlamaktayız:

*"Fenn-i celil-i Tarihi vukuat-ı maziye ve hadizat-ı kevnîyenin bir mir'atı mücessimidir"*¹²⁵

Ali Rıza Paşa *Mir'âtü'l Cezayir* eserinin ilk satırlarında tarih ilmini böyle tanımlayarak klasik bir tanım ile yüksek tarih ilminin geçmişi ve dünyada olup biten gelişmeleri yansıtan bir ayna olduğunu söylemektedir. Bu şekilde Ali Rıza Paşa tarihin öneminin geçmişin korunması fikrinin altında yattığını vurgulamaktadır. Ona göre

¹²⁴ Anthony J. Cachia, **a.g.e.**, s. 37.

¹²⁵ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.(sahife numarası verilmemiş olan Mukaddime kısmı)

tarih olmasa, geçmiş unutulup bitecektir. Cezayir Tarihi de bu tehlike ile karşı karşıyadır. Cezayir tarihi için kaleme aldığı eserine Cezayir'in Aynası adını vermesi de bu anlayışı yansıttığı gibi; babasının yazdığı *el-Mir'ât*/Aynı adlı eserin de tesirinin olduğunu göstermektedir:

"Cümlenin malumu olduğu üzere âlemde sahayif-i kütüb-ı tevarihe derc olunca mevaddan biri Cezayir vukuatı olduğu halde mütalaa-güzar-ı acizanem olan tevarih-i umumiye-i Osmaniye içinde buna dair sarahat-ı kafîye görülememiş ve tevarih-i Arabiyenin bazısı da gayet muhtasar olarak beyan etmiş olmasıyla istifade olunur derecede değildir.

Gerçi Fransız tarihlerinin bir takımında Cezayirce malumatı mufassala mündemic ise de bütün Fransızların şöhret ve şecaatlariyle doldurulup hakikat-ı halin hilafına gidilmiş olmasıyla bunlardan da matlub-ı hâsıl olamayacağı tabiidir.

Vaka'a-i mezkure esnasında Cezayir'den memalik-i mahrus-i şahaneye hicret ederek tavattun etmiş olanlar arasında Cezayir'in vukuat ve ahval-i tarihiyyesine vakıf ashaba-ı malumattan bir hayli zevat mevcut ise de eskeri fakr ve fukaraya giriftar olarak akvat-ı yevmiyesini tedarik ve istihzardan o gibi bir eser tertibine müsaid vakit bulamadıkları gibi Cezayir'de kalanlar dahi Fransızların taht-ı idare ve kumandasında bulduklarından yazacakları tarihe işi vukuu gibi derece-i cesaret edemeyecekleri bedihi ve ol babda malumatı olanlar da mürur-ı zaman ile bir taraftan eksilmekte olduğundan bilahare Cezayir vukuatından bihakkın malumat alınamayacağı emr-i celidir.

*Derkar olan liyakatsizliğimle beraber esbab-ı meşruha acizlerini böyle bir tarihçe tertip ve te'lifinde teşvik etti."*¹²⁶.

Ali Rıza Paşa bu şekilde eserini yazmaya sevk eden nedenlerini anlatmıştır. Dolaylı olarak eserin hangi şekilde yazılacağı ve ne tür bilgi ihtiva edeceğine dair bilgi vermiştir. Çünkü eserin yazılış gayesi doğal olarak dilini ve anlatım biçimini de etkiler. Zira Ali Rıza Paşa'nın *Mir'âtü'l Cezayir* adlı eserini babasının eseri *el-Mir'at* ile

¹²⁶ Ali Rıza Paşa, a.g.e., s.(Mukaddime)

karşılaştırıldığında, aynı olay hakkında farklı anlatım tarzlarını izledikleri gözlemlenmektedir. Gerçi Hamdan Hoca, Fransızların vicdanlarına hitap etmek istediği için olayları insani ve duygusal bir biçimde ifade etmiştir¹²⁷. Ali Rıza Paşa'nın *Mir'âtü'l Cezayir'deki* hedefi ise Cezayir tarihinin unutulmamasıdır. Bu yüzden mümkün olduğu kadar tüm olayları detaylandırmaya çalışmıştır.

Ali Rıza Paşa, ileri sürdüğü tüm bu nedenlerden dolayı Cezayir'in eski tarihinden, Osmanlı döneminden ve Fransız işgali sırasında vuku bulan olaylardan bahseden *Mir'âtü'l Cezayir* kitabını yazmıştır. Ali Rıza Paşa Cezayir tarihine dair çok iyi düzeyde bilgi sahibi olduğu gibi, hangi kaynakları kullanacağı konusunda da dikkatlidir. Temel kaynak olarak babasının *el-Mir-at* kitabının orijinal taslaklarıyla birlikte, isim vermeden bazı Arap ve Fransız tarih kitaplarını da kullandığını söylemektedir. En önemlisi Ali Rıza Paşa Fransız işgali sırasında kendisi bizzat tanık olduğu olayları da aktarmasıdır¹²⁸. Çünkü Ali Rıza Paşa Cezayir'deyken babası Hamdan Hoca'nın danışmanı olarak Cezayir'in sosyal ve siyasi hayatının içindeydi.

Cezayir'in Tarihi ve Osmanlı İdaresi: Ali Rıza Paşa, Kitabın mukaddimesinde bu bilgileri verirken, Cezayir'in tarihinin unutulmaması için böyle bir eser yazdığı noktasını vurgulayarak kitabını 17 bölüm (Fasıl)'de yazmıştır. Kitabın girişinde, yeni Padişah II. Abdühamid'e sena ve övgülerde bulunmayı ihmal etmemiştir¹²⁹. Ali Rıza Paşa'nın siyasi görüşleriyle alakalı bilgimiz yoktur. Ancak II. Abdülhamid'e yaptığı övgüler siyaset açısından, yaşadığı kargaşalarla dolu o dönem bakımından anlam taşımaktadır.

Ali Rıza Paşa, *Mir'âtü'l Cezayir'de* Cezayir'in coğrafyası ve orada yaşayan topluluklardan başlayarak İslam'ın Cezayir'e girişi, İspanyolların Cezayir'e müdahalelerine kadar konuları yüzeysel olarak anlatmıştır. Sonrasında Barbaros ailesinin ortaya çıkışı, Cezayir'e gelişi ve Cezayir'in Osmanlı'ya katılması hadiselerini tartışmıştır. Son olarak kendisinin bizzat şahit olduğu Cezayir'in idari açıdan

¹²⁷ Hamdam Hoca, **a.g.e.**, s. 55.

¹²⁸ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, (Mukaddime)

¹²⁹ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.** Bkz.

bozulması, Fransız işgali ve Osmanlı'nın Fransa karşısında yürüttüğü Cezayir siyaseti meselelerini ele almıştır.

Ali Rıza Paşa, eserinin başında Mağrib bölgesini "Mağrib-ı aksa"(Uzak Mağrib) ve "Mağrab-ı evsat"(Orta Mağrib) olarak ikiye ayırarak, Cezayir'in Mağrib-i evsatta yer aldığını belirtmektedir. *Mir'âtü'l Cezayir* kitabını hangi coğrafi alanla sınırlayacağına dair bu şekilde bilgi vermiştir. Paşa, bu coğrafi taksiminde Osmanlı Devleti'nde hakim olan klasik İslam coğrafyacılarının taksimlerine uyduğu halde "Mağrib-ı ednâ"(Yakın Mağrib)'dan söz etmemiştir¹³⁰. Ali Rıza Paşa'nın sunduğu bu coğrafi algıdan hareketle, *Mir'âtü'l Cezayir'de* klasik İslam coğrafya kitaplarını kullandığını söylememiz mümkündür.

Ali Rıza Paşa'nın eski Cezayir'in sakinleri ile alakalı yaptığı anlatı, belli olmayan ve müphem bilgiler ile doludur. Cezayir'in yerlilerini Urban ve Numat kabileleri olarak ikiye ayırarak ikisinin sosyal hayat tarzları hakkında genel bilgi vermiştir¹³¹. Ancak verilen bilgilerin doğruluk açısından çok zayıf ve bir yerden alıntılandığı bellidir. Ercüment Kuran'a göre kitabının bu kısmı gerçek dışı bilgiler ile doludur¹³². Aslında Ali Rıza Paşa bu gibi genel bilgiler ile eserini güçlendirmeye çalışırken aldığı bilgileri sorgulamadan kullandığı için eserinin en zayıf bölümünü yazmıştır.

Ali Rıza Paşa, Romalıların Cezayir'deki tarihini de anlatmıştır. Romalıların bölgedeki varlıklarını Müslüman Arapların Kuzey Afrika'ya gelmeleriyle yitirdiklerini belirtmiştir. Giriş mahiyetinde olan kitabının bu kısmında İslam'ın Kuzey Afrika'ya gelişini ve İspanya'nın fethine de değinmeyi ihmal etmemiştir. Son satırlarda Endülüs'ün kaybını anlatarak artık güçlenen İspanyolların da Kuzey Afrika'ya çıkmaya başladıklarını söyleyip konuyu Osmanlı'ya bağlamıştır¹³³.

Ali Rıza Paşa, Cezayir tarihi hakkında genel bilgi verdikten sonra, Cezayir'in Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'da hâkimiyetini sağlamadan önceki durumundan söz

¹³⁰ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 1.

¹³¹ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 2.

¹³² Ercüment Kuran, **es-Siyaset-ül Osmaniye tücah- ul Cezayir (1827 – 1847)**, Çev: Abdülcelil al-Temimi, 2. Baskı, Tunus Tarih yok, s. 79.

¹³³ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 6-10.

etmiş ve Endülüs'ten kaçan Müslümanlar önderliğinde Kuzey Afrika merkezli Akdeniz'de yürütülen korsanlık faaliyetleri yüzünden İspanya ve İtalya gemilerinin Akdeniz'de gezemez duruma geldiklerini söylemektedir. Bu korsanlık faaliyetlerinde toplanan ganimetler sayesinde Kuzey Afrika zenginleşmiştir. Ancak Kuzey Afrika siyasi ve askeri birlikten yoksun olmasının yanı sıra bölgesel idareler arasında çatışmalar sıklıkla yaşanmaktaydı. Bu istikrarsızlaşan ortamdan tek faydalanan İspanyollardı¹³⁴. Nitekim güçlenen İspanyollar, Kuzey Afrika'da bir taraftan Endülüs'ten kaçan Müslümanları gittikleri yerlerde takip etmeye, diğer taraftan da zengin Kuzey Afrika limanlarını ele geçirmeye çalışmakta idiler¹³⁵.

Aslında Ali Rıza Paşa, bölgede bulunan kargaşayı sebep göstererek Barbaros kardeşlerin kuzey Afrika'daki faaliyetlerini meşrulaştırmaya çalışacaktır. Zira Ona göre o dönemde Cezayir ahalisi İspanyolların zulümleri karşısında çaresiz durumundaydı. Bu sebeple Akdeniz'de nam salmış olan Barbaros Hayrettin'den yardım talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Barbaros, deniz tarafından yardımlarına koşarak ve onlar da karadan harekete geçerek İspanyolları yendiler. Ancak Barbaros'un İspanyolların yenilgisi sonucunda ortaya çıkan boşluğu doldurmaya çalışması yeni bir çatışmanın nedeni olacaktır. Cezayir yerlilerin önderlerinden olan Selim Tema ile Barbaros Hayrettin uyuşamadılar. Dolayısıyla birisi diğerini yerinden etmesi gerekti. Ali Rıza Paşa'nın ifadesiyle iki aslan bir postta olamaz. Dışarıdan gelen Barbaros Hayrettin'den rahatsız olan Selim dünün düşmanları İspanyollara koşarak Barbaros'a karşı yardım istemiştir. Ancak Barbaros kahramanlıklar göstererek Endülüs'ten kaçan Arapları yanına çektiğinden yenilecek durumda değildi¹³⁶.

Cezayir'in tek hâkimi olan Barbaros, İspanyollara karşı direnmenin külfetli ve zor olduğunun farkında olduğundan, gönüllü olarak Osmanlı'nın hâkimiyeti altına girmeyi tercih edip İstanbul'a gelmiş ve Padişah Kanuni Sultan Süleyman huzurunda kendisini Osmanlı'ya bağlamıştır. Osmanlı'nın teyidini alan Barbaros Hayrettin Tunus'u da kendi hakimiyeti altına almış ve bölgeyi İspanya işbirlikçilerinden

¹³⁴ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 11.

¹³⁵ Zekeriya Kurşun, **a.g.m.**, s. 25.

¹³⁶ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.20.

temizlemiştir. Ali Rıza'nın vurgulamaya çalıştığı nokta, Osmanlı'nın Cezayir'e ordu ile gitmediği aksine Cezayirlilerin kendi istekleri ile geldiğidir¹³⁷. Ona göre Cezayir Osmanlı'nın hâkimiyeti ile beraber yönetim açısından farklı bir döneme girmiştir. Ali Rıza Paşa daha sonra bu tesbitlerini kullanarak Fransızların askeri müdahalelerini gayri meşru gösterecektir.

Paşa, Cezayir'in Osmanlı İdaresine nasıl geçtiğini anlattıktan Sonra, Cezayir'in ilk Osmanlı hâkimi olan Barbaros Hayrettin Paşa'nın kurduğu idari düzene dair bilgi vermiştir. Buna göre Barbaros Hayrettin ilk olarak güvenlik açısından Cezayir'i İspanyolların saldırılarından korumak için istihdamlar yaptırdı. Ahalinin işlerini düzene sokacak birini Şey-ül beled olarak seçti. Bununla beraber Barbaros Hayrettin askeri alanları Osmanlı'ya vererek Yeniçeri yöntemi ile yasa koymuş, askerler için kışlalar yaptırmıştı. Oluşan bu siyasi ve idari istikrarın sonucu olarak gerek mimaride gerekse sanatta büyük gelişmeler yaşanmıştır¹³⁸.

Ali Rıza sanat konusunda Endülüs'ten gelen Arapların önemlerini anlatmış ve Hayrettin Paşa'nın Endülüslülerin eskiden beri uygarlık oluşturmuş olduklarını bildiğinden onları belli yerlerde istihdam etmeye çalıştığını da ifade ederek Endülüs'ten kaçanların Kuzey Afrika'da özellikle Cezayir'de yeni bir kültürün gelişmesine neden olduklarını vurgulamaktadır¹³⁹. Babası Hamdan Hoca da *el-Mir'at* kitabında bu iddiayı ileri sürmektedir¹⁴⁰.

Osmanlı Cezayiri'nin Avrupa Devletleri ile ilişkisi konusunda; Osmanlı yönetimi öncesinde İspanyolların bölgedeki faaliyetlerinden kitabının birkaç yerinde söz etmiştir. Sonrasında, Osmanlı döneminde Cezayir'deki limanların düzeltilerek genişletildiğinden, Osmanlı ile Fransa arasındaki ilişkilerin gelişerek ticari anlaşmalara kadar ilerlediğini söylemektedir. Bu ticari anlaşmalar nedeniyle Osmanlı-Fransız ilişkisi adeta dostluk ilişkisine dönüşmüştür. Bu şekilde Osmanlı tebaası ve Fransız hükümeti arasında ticari faaliyetler gelişmeye başlamıştır¹⁴¹. Ali Rıza Paşa'nın babası Hamdan Hoca'nın Avrupa'daki ticareti de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

¹³⁷ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 18.

¹³⁸ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 29.

¹³⁹ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.30.

¹⁴⁰ Hamdan Hoca, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁴¹ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.31.

Söz konusu ticaret, Yahudi tüccar Bakri hadisesinde göreceğimiz gibi devam ederek, gelişe gelişe Fransızların Cezayir'i işgal nedenlerinden biri olacaktır.

Ali Rıza Paşa'nın anlatımlarından, Fransızlar ile ilişkiler iyiiken İngilizler ile iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü İngilizler Cezayir merkezli korsanlık faaliyetlerinden çok rahatsız olup sahilden Cezayir'e ateş açmışlar, Cezayir'den karşılık gelse de bir gün sonra barış anlaşması imzalanmıştı. Keza 1824 yılında Hüseyin Paşa döneminde İngilizlere savaş ilan edilmişse de ateş açmaksızın barışılmıştı¹⁴². Genel olarak Ali Rıza Paşa, Osmanlı Cezayiri- İngiliz ilişkilerinin iyi olmadığını ileri sürmektedir.

Ali Rıza Paşa, eserinde Osmanlı Cezayiri'nin etnik yapısı üzerinde de uzunca durmuştur. İlk olarak Endülüs göçmenleri hakkında bilgi vermektedir. Aslında Endülüs Müslümanlarının İspanyolların zulümlerinden kaçarak Osmanlı'nın yardımıyla Kuzey Afrika'ya geçip yerleştikleri bilinen bir gerçektir. Ancak Kuzey Afrika'daki hayatlarıyla alakalı bilgiler fazla değildir. Bu bağlamda Ali Rıza'nın *Mir'âtü'l Cezayir*'de verdiği bilgiler çok değerlidir. Zira Endülüs'ten gelenlerin, Endülüs'te yaşadıkları uygar ortamda kazandıkları birikimi Cezayir'e aktarmalarıyla, Cezayir'in ekonomik durumu gelişmiş ve sosyal hayatını zenginleştirmiştir. Paşa'ya göre, Hayrettin Paşa Endülüslülerin çok eskiden beri medeniyet kurmuş olduklarını bildiği için ticaret konularını onlara danışarak ve idare sistemine ilişkin işleri esasen Endülüs Devleti'nin yöntemlerine göre düzenlemek suretiyle uygarlık ve siyaset açısından en güzel yöntemi kurmuştu¹⁴³.

Cezayir'in yerlileri konusuna gelirsek, Ali Rıza Paşa onları, Mısır ve Libya tarafından gelen Numat kabilesi ve Cezayir'deki Bedeviler olarak iki gruba ayırmaktadır. Sosyal hayatlarıyla alakalı olarak Müslüman olduklarına rağmen İslam'ın öğretilerini layıkıyla bilmediklerinden bazılarını yaptıkları halde birçok önemli meseleyi ihmal etmektedirler. Bedeviler geçimleri için hayvancılık ile uğraşırken Araplar Cezayir'den Konstantina sancağına ve oradan Sahra-yı Kebir'e kadar uzanan geniş ve verimli arazide çadırlarda yaşamaktadır. Dikkat çektiği

¹⁴² Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁴³ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 39.

noktalardan bir tanesi Arapların evlerinin haremlik ve selamlıklı olmasıdır. Bu durumu Ali Rıza Paşa'nın Bedeviler dediği grupların yaşayış biçimleri ile karşılaştırsak, Arapların İslam'ın sosyal hayat adabına riayet ettiklerini söyleyebiliriz. İdari açıdan Arapların tümü Cezayir Hükümeti'ne tabi olduklarından ve itaat ettiklerinden, Cezayir Paşaları da bunların disiplinini beylere ve kâtiplere havale etmişti. Dağlarda yaşayan Bedevi kabilelerin işlerinin yürütülmesi ve disiplini sağlamaları tamamıyla kendi halkına bırakılmıştı. Çünkü onlar devlete vergi verme ve itaat etme konusunda isyancı idiler¹⁴⁴.

Ali Rıza Paşa mensup olduğu Kuloğulları unsurunun Türk unsuru ile münasebetlerine değinerek değerlendirme yapmaktadır. Kuloğullarının hepsinin topçu olarak kullanıldıklarını ve kaleyi korumak için görevlendirildiğini hatta vergi toplamak için Türkler ile birlikte çalıştıklarını ifade etmektedir. Ancak buna rağmen Kuloğulları derecelerine yükselirlerse de bu da sınırlıdır. Nitekim belli bir sandalyeyi kazandıktan sonra ilerisine gidemeyip kul ağalık rütbesine yükseldiklerinde binbaşılık sandalyesine oturamayıp emekliliğe alınırlar. Böylece hiç bir Kuloğlu binbaşı olamazdı. Sosyal açıdan ise Ali Rıza Paşa'nın İfadeleri; Kuloğullarının her ne kadar Türk soyundan oldukları belli ise de, kendini çocuklarını Türk ailelerin çocukların daha akıllı ve terbiyeli olduklarını düşünürler.

"Kuloğulları'nın ekserisiyle sahibi ilim ve ma'rifet olup kavaid-i nahiv tahsiline ve hafz-ı Kur'an olarak Arabi usül üzere güzel tilavet ederler bunun için Türklere her vecih ile tefevvuk ederler idi.

Etrak ise memleketlerini terk ile Cezayir'e gelmiş olan bir takım cahileden olmalarıyla, evlatlarıyla aralarında olan bürudet şu sebeplerden neş'et etmiş idi¹⁴⁵"

Buradan hareketle Cezayir nüfusu konusunda Ali Rıza babası Hamdan Hoca'dan alıntı yapmıştır. Zira Hamdan Hoca da Cezayir ahalisini aynı şekilde sınıflandırmıştır. Ancak Hamdan Hoca Türklerin yönetimdeki etkileri üzerinde de durmuştur. Ali Rıza Paşa ise daha çok Türklerin bilgisizliklerini vurgulamaya çalışmıştır. Aslında Cezayir'deki Türkler bir sınıf olmayıp kendi durumlarına göre farklı sınıflara yayılmış durumdaydılar. Çünkü bazıları devlet memuru sıfatıyla

¹⁴⁴ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁴⁵ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.46.

gelerek yönetimdeki Türkler grubuna katılmıştı. Diğerleri ise kendi şahsi teşebbüsleri ile farklı amaçlar ile gelerek Cezayir'deki sosyal hayatın farklı alanlarında varlık göstermişlerdi.

Paşa'nın anlattığına göre Osmanlı Cezayiri'nin idari düzeni Hayrettin Paşa tarafından şu şekilde tasarlanmıştır; Hükümetin paşası yani Cezayir hâkimi altında maliyeden sorumlu olan (Hazine) ile beraber askerlerin kumandanı olan serasker bulunurdu. Bunun yanı sıra korsanlık faaliyetlerini tanzim eden (Vekilharç) adında bir görevli vardı¹⁴⁶. İdari taksim açısından Cezayir, Nesri, Vehran, Konstantina ve Şeba olmak üzere dört bölgeye bölünmüştü. Söz konusu Eyaletlerdeki idari görevlerde sadece Türkler istihdam ediyordu. Cezayir'deki idari hiyerarşi, Türkler dışındaki sınıflara kapalıdır.

"...Zikrolunan menasibin cümlesi Etrak'a mahsus idi. Hatta evlatları bulunan Kuloğulları bile bu mensıplara nail olamaz idi, yalnız bir defa olarak kuloğlu taifesinden Hacı Ahmet Bey namında bir zat Konstantina Beyi olmuştur..."¹⁴⁷ "

Ali Rıza Paşa'nın değindiği önemli noktalardan biri de; Cezayir'in diğer ocaklardan (Trablusgarb ve Tunus) daha itibarlı olmasıdır. Zira, Tunus Osmanlı Devleti'ne vermekte olduğu vergiden başka Cezayir'e de has olarak vergisi vardı. Bu da bazen savaflara yol açıyordu.

"Budun evvel fasıllarda beyan kılındığı üzere Cezayirce Hayrettin Paşa'nın vaz ettiği nizamatın hilafı hareketinden mütevellid, ihtilal-i dahiliyenin neticesi harice dahi sirayet ederek 1246 tarihinde yani Sultan Mahmud Han Hazretleri zamanında nihayet Fransız aleyhine ilan-ı harpimüntec olmuştur. Ol vakit Cezayir'de Hüseyin Paşa Hükmettiği cihetle keyfiyet-i muharebeyi beyandan evvel muma-ileyhin tercüme-i halından bahsedilmek iktiza etti"¹⁴⁸ "

Mir'âtü'l Cezayir'in altıncı bölümü Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali konusuna ayrılmıştır. Dönemin diğer tanıklarından olan Hamdan Hoca *el-Mir'at* kitabında ve Ahmet Efendi risalesinde¹⁴⁹ Cezayir'in son Dayısı Hüseyin Paşa'yı

¹⁴⁶ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 41

¹⁴⁷ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁴⁸ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.53.

¹⁴⁹ Ahmet Afendî, Cezayir doğumlu bir kuloğlu, Fransız işgali yüzünden Anadolu'ya gelerek bazı devlet görevlerinde bulunmuştur. Muhammed el- hadi el hüseyini, **a.g.e.**, s. 51.

Fransız işgalinin asıl sebebi olarak anlattıldığı gibi, Ali Rıza Paşa Cezayir'de Hayrettin Paşa'nın koymuş olduğu nizamın bazı bozulmalara uğrayarak zayıfladığını söylemektedir. Hüseyin Paşa'yı siyaset açısından basiretsizlikle nitelendiren Ali Rıza Paşa, Paşa'nın sıradan bir adam olmasına rağmen Cezayir'in bazı ileri gelenleri ile kurduğu ilişkiler ve yaptığı bir siyasi hile neticesinde Dayılık makamına geldiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla hak etmediği koltukta oturan herkes gibi makamını suistimal etmeye başlamıştır.

"Hüseyin Paşa, gayet cehele takımından olup an-asıl Aydın vilayetinde kâin Denizli kasabasında iken kardeşi ile beraber Cezayir'e gelerek evail-i halinde Cezayirce balıkçılık etmekte olduğu halde, nasıl ise Hocatü'l-Hiyel mansıbına geçmiş ve o sırada hazinedar Ömer Paşa katlolunmasıyla yerine kendinin hizinedar tayin kılındığı surette kerimesini alacağını Cezayirceashab-ı haysiyeti nüfuzdan bulnanmüftüzade ile mukavele ve kasem ederek hazinedarlığı dahi yakalayıp paşalık rübesini ihraz etmiş ve yemininde durmayıp aradan yedi gün geçmeksizin müftüzade telef ettirmişti"¹⁵⁰

Fransa'nın Cezayir'i İşgalinin Nedenleri ve Osmanlı'nın İşgale karşı Siyaseti: konusunda, Ali Rıza Paşa olaylara tanık olan diğer yazarlar ile mutabık olarak Fransız işgalinin Hüseyin Paşa'nın Fransız konsolosuna yelpaze ile vurması neticesinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bilindiği gibi işgal meşhur yelpaze hadisesinin hemen ardından değil bir müddet sonra gerçekleşmiştir. Ali Rıza Paşa'nın açıklamasına göre Fransızların, Cezayir ile savaşa girmeyi istemedikleri için çıkan anlaşmazlığı diplomatik yollar ile çözmeye çalışmışlardı. Bu konuda Mısır valisi Mehmet Ali Rıza Paşa'nın yardımlarını da istemiştir¹⁵¹.

Hüseyin Paşa Fransızların barışçıl girişimlerini kulak vermemiş ve gelen elçilerine kötü davranmıştır. Çünkü Hüseyin Paşa Fransızların savaşmayı tercih etmemelerinin Cezayir'in askeri gücünden korkmalarından kaynaklandığını düşünmekteydi. Oysaki Cezayir ahali Fransızların askeri gücünü bildikleri için Hüseyin Paşa'ya gerginliği savaşmaksızın çözmeyi önermişlerdir. Hatta Ali Rıza

¹⁵⁰ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.53-54.

¹⁵¹ . Muhammed el- hadi el hüseyini, **a.g.e.**, s. 53.

Paşa'nın babası Hamdan Hoca Fransa'daki gelişmelerden haberdar olarak da Fransa ile savaşa girmemek gerekliliği hususunu vurgulamıştı. Dolayısıyla bazı kişiler tarafından Hamdan Hoca hakkında Fransızlarla çalıştığı söylentisi bile çıkarılmıştır. Bunun üzerine Hamdan Hoca derhal saraya davet edilerek bu konu kendisine sorulmuş, kendisi böyle şeyleri hiç kimseye söylemediğini ifade etmiştir. Ancak Fransa'ya gittiğinde, Fransa Devleti gerçekten çok kuvvetli bir devlet olup askeri ve donanması Cezayir gibi nice memleketleri yerle bir etmeye muktedir diye konuşarak bu tutumunu izah etmiştir. Ancak Hüseyin Paşa bu gibi uyarı ve nasihatleri dikkate almayıp Fransızlara karşı savaş ilan etmiştir. Ali Rıza Paşa'ya göre her ne kadar “savaşa hazırız” denilse de hiç bir hazırlık yoktu. Dahası diğer devletlerin konsolosları Hüseyin Paşa'ya savaşı başlatmama hususunda rica ve nasihatte bulunmuşlarsa da Paşa hiç birini kabul etmeyip "harp edeceğim" sözünde direnmişti¹⁵².

Durum böyle iken Fransa tarafından büyük bir gemi gelerek, barış işareti olan beyaz bayrağı gösterip Cezayir limanının yakınında demir attı. Birkaç asker sandalla karaya çıkarak Hüseyin Paşa ile görüşmeye geldiklerini söylediler. Ali Rıza Paşa, Fransa'dayken Hüseyin Paşa ile gelen Fransız askerlerin arasında bulunmuş olan Mösyö Binake'ye¹⁵³ olayın tam olarak hangi şekilde gerçekleştiğini sorunca, Hüseyin Paşa görüşmesinde bulunan bir kişi olarak görüşmeyi şöyle anlatmıştır.

Efendim, belki konsolosumuz, muhalif-i adab bazı hareketi vuku bulmuştur. Affediniz lakin sizin de öyle yelpaze yüzüne darb etmeniz liyakatsızdır.

Maamafih biz şimdilik sizin ile musalaha talep etmeye geldik ve bu gemi ile size verilmek için birçok mal getirdik. Yanlız bizim ricamız şundan ibarettir ki tarafınızdan bize bir adam veriniz Fransa'ya götürelim ve Fransa alahisine musalaha sizin tarafınızdan talep olumuş gibi gösterip heyecanı ahaliyi teskin edelim mabeynimzice her ne re'y edersiniz yapalım. Zira bizim kralımızın daima sulh tarafındadır. Bu re'y zannımıza göre sizin hakkınızda da pek hayırlı olur. Paşa bu sözleri işittikten sonra Fransa'nın böyle musalaha

¹⁵² Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁵³ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 63.

*talep etmesi, Cezayir'den korktuğundadır, gelen askerlerin yüzlerine bağırarak harbtan başka bir tanımam diye kaba bir cevap vererek gelen heyetin çıkıp gitmelerini emr etmiştir.*¹⁵⁴

Hüseyin Paşa ile görüşmeye gelen Fransız askerleri hayal kırıklığına uğrayıp, gemilerine bindiler. Yelken açarak çıktıklarında kaleye yanaşmamak için çalışmalarına rağmen rüzgâr yüzünden kaleye yaklaştılar. Buna karşılık kaleden üzerlerine toplar yağdırıldı. Cezayir'in bazı bilgili kaptanları da o sırada Paşa'ya "Geminin kaleye yanaşması kasıtlı olmayıp rüzgârın etkisinden kaynaklandığı böyle "görüşme sancağı" açıkça rüzgâra direkte dururken üzerine top atılması savaş ahlaklarına uygun değil" diye tenbihte bulundular. Ancak Hüseyin Paşa basiretsiz bir şekilde "eğer top atılmazsa, topçubaşığı katlederim" diye ısrar ederek top atılmasını devam ettirmiştir¹⁵⁵.

Hüseyin Paşa'nın bu inadı Fransızlara savaştan başka bir seçenek bırakmamıştır. Gemiyi atılan toplardan zar zor kurtaran Fransızlar, birkaç gün sonra Hüseyin Paşa'ya yaptıklarının bedelini ödetmek için büyük bir donanma göndererek Cezayir'i kuşatmaya başladılar. Kuşatmanın bir ay kadar sürmesi, Hüseyin Paşa'nın onuruna dokunmuştur. Küçük büyük ne kadar gemi varsa asker ile doldurup donanma üzerine hücum edilmesini kaptanlara emretmiştir. Bu şekilde Cezayir hükümeti ile Fransa Devleti arasında anlaşmazlıklar savaşa dönüşmüştür. Fransız Donanması hiç kayıp yaşamadanü, top atarak Cezayir'in gemilerini parçalamıştır. Ali Rıza Paşa'ya göre bu hücumda Cezayir ordusu o kadar çok zayıt vermiştir ki ölenlerin ve yaralananların sayılarının hesap edilmesi mümkün değildi¹⁵⁶.

Cezayir'in askeri açıdan Fransa karşısında duramayacağı Hüseyin Paşa dışında herkesçe bilinen bir durumdu. Ancak Paşa'nın sözlerine karşı çıkabilme durumları da yoktu. Hüseyin Paşa, gücü harap olduktan sonra Fransızların Cezayir'e çıkmamaları için seferberlik ilan ederek Cezayir'in iç kısımlarında yaşayan kabileleri de cihada davet etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Paşa'nın damadı İbrahim Ağa derhal Arapları toplayarak Fransızlar ile mücadele etmeleri için sahil tarafına gelmeye çağırmıştır.

¹⁵⁴ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁵⁵ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.65.

¹⁵⁶ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 67-70.

Ancak sahil tarafında fazla kale ve istihkâm olmadığı için gelen Araplar Fransız ordusunu engelleyememiştir. Fransız askerler ise kısa bir zamanda karaya çıkarak, Hüseyin'in tamamlanmamış kalesini ele geçirdiler oradaki topları da aldılar. Ve bölgede yayılmaya başlayarak her gün adım adım ilerlemek suretiyle Cezayir merkezine yaklaştılar. Nihayet Fransızlar, İspanyol döneminden kalan Cezayir'in en yüksek tepesinde kurulan kaleyi de ele geçirmek suretiyle Cezayir'i kontrolleri altına almış oldular¹⁵⁷.

Diğer taraftan Hüseyin basiretsiz davrandığını geç de olsa anlamıştır. Ancak ip ellerinden çoktan çıkmıştır. Buna rağmen telafi edeceği bazı şeylerin olduğunu düşünerek Cumii'e gelerek ilk defa başkalarının görüşlerine başvurmuştur. Orada bulunan kişilerin çoğunun görüşü o saatten sonra yapılması gereken en doğru kararın Fransızlara teslim olunmasıydı. Paşa da bu görüşü destekleyip Fransızca bilen iki kişi gönderip Fransız ordusu kumandanı Burmo'ya teslim olmak istediğini bildirmiştir. General Burmo teklifi kabul edip Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı ele geçirdiği sırada yayınladığı beyanı¹⁵⁸ tekrarlıyormuşçasına şunları söylemiştir.

"Ben Devlet-i Aliyye tarafından kaleyi almak için memurum yeni talimat gelinceye kadar askerlerimle beraber yeniçerilerin oldukları kışlarda oturacağım yeni talimatta ne emredilirse ona göre hareket edebilirim"¹⁵⁹

Hüseyin Paşa, bu şartların yazılıp resmiyete dökülmesi kaydını kabul ederek Cezayir'in anahtarlarını General Burmo'ya teslim etmiştir. Bu şekilde Cezayir üçyüz yıldan fazla süren Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp Fransa hükümetinin idaresine geçmiştir.

Mir'âtü'l Cezayir'e göre Fransızların verdikleri sözlerin sahtekârlıktan başka bir şey olmadığı eylemlerinden anlaşılmıştır. Zira General Marşal Burmo Cezayir'i zapt ettikten sonra, camileri, kilise ve meyhanelere çevirmiş ve caddeleri genişletmek bahanesiyle Cezayirliilerin dükkânlarını ve evlerini yıkmakla yetinmeyip hazinedeki paraları da el koymuştur. Ali Rıza Paşa'nın iddiasına göre Fransızların Cezayir'in

¹⁵⁷ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁵⁸ **Abd al-Rahman al-Jabarti's History of Eygpt, Volumes III & IV**, ED: Thomes Philipp & Moshe Perlmann, Franz steiner Verlag Stuttgart 1994, s. 4-6.

¹⁵⁹ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 77.

hazinesinden haksız bir şekilde aldıkları paralar, Fransızların Cezayir'de harcadıkları paraların on katı derecesindedir. Bunun yanı sıra Fransız Ordusuyla gelen papazlar, Müslüman olan Cezayir halkını Hristiyanlaştırma girişiminde bulunmuşlardır. Ancak bunu başaramadıkları gibi Cezayirlilerin İslam'a daha çok sarılmalarına neden olmuşlardır. Buradan hareketle Fransa'nın sömürdüğü diğer Afrika ülkelerinde yaptığı gibi İslam'ın kökleştiği Cezayir'de de insanları Hristiyanlaştırmaya çalıştığını ancak başarılı olamadığını söylememiz mümkündür. Bu konuda Ali Rıza Paşa'nın şu sözleri anlamlıdır:

"Fransız Hükümeti kırk senedir, Cezayir'de icra-yı hükümet edmekte olup bu müddette ahalinin dini ve mezhepleri aleyhinde pek çok terğibatıyla tanassur etmekte ki çalışmış oldukları halde muhafaza-yı ilahiyenin zamirlerinin icrasına muktadir olamadıkları mucib şükran bir keyfiyettir"¹⁶⁰

Aslında Cezayir ahalisi, Fransız işgaline kayıtsız kalmayıp Osmanlı'ya olan bağlılıklarını açıkça ifade etmişlerdi. Ancak Fransızlar Cezayirlilerin bu gibi isteklerini göz ardı ederek sömürgeci Siyasetine devam etmişlerdir. Bu yüzden bazı Cezayirli Fransız işgalini silahları ile direnmeye çalıştılar. Bu bağlamda Ali Rıza Paşa Konstantina Beyi Ahmet Bey ile Emir Abdülkadir'in direniş hareketleri hakkında bilgi vermiştir.

Ali Rıza Paşa'nın, Osmanlı'nın Fransız İşgali karşısındaki siyaseti konusundaki görüşüne göre sorununun ortaya çıkması, Osmanlı'nın sıkıştığı bir döneme denk gelmişti. Zira söz konusu dönemde Osmanlı Rusya'nın sıkıştırma siyasetine (1828-29) maruz kaldığı gibi Yunanistan'ın istiklal mücadelesi ile de karşı karşıyaydı. Aynı zamanda askerlikte Osmanlı disiplinsizlik yaşamaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti "Taksim-ül elem ala elmühim" kaidesine takip etmek zorunda kalarak Cezayir meselesi ile layıkıyla ilgilenmemiştir.¹⁶¹ Nihayeti Osmanlı, zor bir durum karşı karşıya kaldığı ki Cezayir Fransa'ya ilhak edildiğinde, net ve inkâr edilemez haklarını ortaya koymakta aciz kalmıştır. Bu doğrultuda Fransa'nın Cezayir siyasetini

¹⁶⁰ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁶¹ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 123.

reddetmiş ve meşru haklarını Avrupa ülkelerine kabul ettirmiş olmasına rağmen, Cezayir'i geri almak yeni sorunlar çıkaracağı için bu konuda bir şey yapamamıştır.

Görüldüğü gibi Ali Rıza Paşa, söz konusu savaş hakkında diğer yazarlardan daha ayrıntılı ve önemli bilgiler vermiştir. Daha önemli olanı ise savaşa iştirak eden Fransız subayların sözlerine başvurmasıdır. Bu şekilde, diğer yazarların konu ile ilgili değinmedikleri bazı önemli noktalar hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Ancak Ali Rıza Paşa'nın yazılarında tarih kullanmaması, yazdığı bilgilerin değerlerini ve doğruluğunu etkilemektedir. Bu bilgiye rağmen Ali Rıza Paşa'nın gözleri ile gördüğü veya görenlerin ağızlarından duyduğu gerçek de göz ardı edilemez. Nitekim Ali Rıza Paşa'nın verdiği bilgilerin önemi bu noktada yatmaktadır.

4.2. ŞAHSİYETİ VE VEFATI

Ali Rıza Paşa, babası tarafından bir Türk ve annesi tarafından bir Arap olmakla beraber, doğum yeri itibarıyla Cezayirli; görevleri, hayat güzergâhı ve zihin dünyası açısından tam manasıyla Osmanlı Devleti'nin ruhunu taşımış bir Osmanlı vatandaşı idi. Ali Rıza Paşa'nın yaşam öyküsüne baktığımızda, şahsiyetinde Osmanlı'nın terkihi kimliğini taşıdığı kolayca görebiliriz. Osmanlı Cezayir toplumunun bir ferdi olan Ali Rıza Paşa Arap, Berberi ve Türk kültürünün buluştuğu bir ortamda erken dönem hayatını yaşayarak Arapça, Berberice ve Türkçe dilleri ve kültürlerine vakıf bir kişi olarak çok zengin bir yaşam tecrübesine sahip olmuştur¹⁶².

Ali Rıza Paşa'nın ailesinin bazı fertleri babası Hamdan Hoca dâhil, ticaret ile uğraştıkları için, kendisi de zaman zaman ticari ortamlarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra babası Hamdan Hoca sayesinde, Osmanlı Cezayiri'nin siyasi ortamını yakından takip etmiştir. Bu şekilde Osmanlı Cezayiri'nin siyasi ve idari dokusuna vakıf olmuş ve sosyal yapısı hakkında bilgi edinmiştir. Gerçekten Ali Rıza Paşa, bu özellikleriyle Cezayir Kuloğullarının tipik bir örneğini teşkil etmektedir.

Cezayir'de geleneksel İslami eğitim alan Ali Rıza Paşa, gittiği Paris'te 3 ile 4 yıl arasında süre kalarak modern askerlik eğitimi almıştır. Bu süreçte Ali Rıza Paşa,

¹⁶² Anthony J. Cachis, **a.g.e.**, s.37.

Fransız dilini ve kültürünü öğrenmiştir. Maalesef Paşa'nın Paris yılları ile alakalı bilgimiz azdır. Kaynaklardan anladığımız kadarıyla söz konusu dönemde Ali Rıza Paşa, daha çok eğitimi ile ve kendisini yetiştirmekle meşgul olmuştur. Ancak bu durum Ali Rıza Paşa'nın çevreden ve Paris'in entelektüel ortamlarından kopuk bir şekilde yaşadığı anlamına gelmemektedir. Zira Ali Rıza Paşa'nın *Mir'âtü'l Cezayir* Eserinde Saucly gibi Fransız şarkiyatçılar ile bir ilişki içinde olduğunu görmekteyiz. Bu ilişkiler sayesinde Ali Rıza Paşa Fransız siyasal düşüncesi hakkında fikir edinmemiş olması mümkün değildir. Fakat Fransız siyasal düşüncesi ve siyasi sistemi hakkında eserlerinin hiç bir yerinde bilgi vermemesi de ilginçtir. Aslında Ali Rıza Paşa'nın babası Hamdan Hoca gibi entelektüel ve siyasi tartışmalarda bulunmamış olması, askeri kimliği ile ilişkilendirmemiz mümkündür. Nitekim kendi, *Mir'âtü'l Cezayir* adlı kitabında dolaylı olarak Hamdan Hoca'nın düşünce ve tutumlarını desteklemektedir¹⁶³. Keza *Cezayir Hatıratı* isimli eserinde Fransızlardan alınması gereken bazı hususların olduğunun mesajını vermektedir. Ali Rıza Paşa'nın gelenekçi olmadığı açıktır. Ancak yaşadığı dönemin yoğun siyasi tartışmalarına katılmaması, bir muamma olarak önümüzde durmaktadır. Hayat macerasında edindiği tecrübeler sayesinde güçlü bir komutan, iyi bir idareci, başarılı bir devlet adamı ve keza açık görüşlü bir tarihçi olmuştur. Bu yönleriyle Osmanlı Devleti'ne kimi zaman bir asker olarak kimi zaman bir vali ve meclis üyesi olarak, hizmet ve katkılarda bulunmuştur.

Sosyal açıdan Ali Rıza Paşa çok farklı toplumlarda yetiştiği için, görev yaptığı yerlerde çok kolay bir şekilde iletişim ağları oluşturarak güçlü sosyal ilişkiler kurmuştur. Örneğin, Belgrad Muhafızlığı döneminde Sırp nüfus ile yerli Türk halkı arasındaki ilişkilerin bozulmasına rağmen, Ali Rıza Paşa Sırp yetkilileriyle iyi bir ilişki içerisindeydi. Ali Rıza Paşa'nın, Trablusgarb valiliği veya Belgrad muhafızlığı döneminde bu özelliğini yabancı konsoloslar ile kurduğu iyi ilişkilerde de görmemiz mümkündür.

Ali Rıza Paşa'nın kendi özel hayatı hakkında *Sicil-i Osmani* dışında hiç bir yerde bir bilgi bulunmamaktadır. *Sicil-i Osmani*'nin iddiası ise; Ali Rıza Paşa evlenerek biri erkek diğeri kız, iki çocuğunun olduğudur. Oğlu Mehmed Bey, babası

¹⁶³ Ali Rıza Paşa, a.g.e., s. 109.

gibi Osmanlı Devleti'ne bir asker olarak hizmet sunmuştur. Yaver-i harb iken Trablusgarb'da vefat etmiştir. Kızını ise Osman Bey isimli bir asker ile evlendirmiştir¹⁶⁴. Ali Rıza Paşa'nın eşiyle alakalı bilgi verilmemiştir.

Ali Rıza Paşa, çalıştığı muhtelif kurumlarda yüksek performans göstererek ömrünün sonuna kadar kendini Osmanlı devletine adanmış bir devlet adamıydı. Ali Şevki'ye göre Ekim/Kasım 1876'da İstanbul'da vefat ettiğinde, Eyüp Sultan kabristanında kible tarafında defnedilmiştir¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, s.301

¹⁶⁵ Ali Rıza Paşa, **a.g.e.**, s. 109.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, tarihin en uzun ömürlü, en güçlü ve en büyük imparatorluklardan biri olmuştur. Viyana'nın doğru kapılarından bugünkü İran'ın sınırlarına, Fas'tan Karadeniz ve Kırımakadar uzanan bölgelerde hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti, kimi zaman savaşlar ile kimi zaman da yumuşak güç; ittifaklar, diplomasi, ticaret ve üstlendiği dini misyon ile değişik dini gruplardan ve muhtelif etnik unsurlardan oluşan büyük bir insan kitlesini ve kültür coğrafyasını kontrolü ve etkisi altına almıştır. Bunun neticesi olarak da Osmanlı Devleti'nin yayıldığı coğrafyada söz konusu grup ve unsurlar arasında çok ciddi kültürel etkileşim ve dönüşümler yaşanmıştır.

Başka bir ifade ile Osmanlı Devleti, içindeki çeşitlilikten bir terkip oluşturarak kendine has bir kimlik yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu renkli kimliği, askeriyesi ve bürokrasisinde çok açık bir şekilde kendini göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin garp ocaklarının en büyüğü olan Cezayir, bu Osmanlı mozağinin tipik bir örneği idi. Cezayir'in Osmanlı Devleti'ne katılması, kökenleri Balkanlara uzanan, Midilli adasında doğan Barbaros kardeşlerin çabaları ile gerçekleşmiştir. Bu şekilde Cezayir, yerel ahalisine ait olduğu kadar Anadolu'nun ve Osmanlı'nın diğer bölgelerinin ehalesine ait olmuştur. Osmanlılar, Bu aidiyeti bilfiil hissettirmek için gençlerin Cezayir'e gitmelerini teşvik etmiştir. Cezayir, Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi ile İspanyolların tecavüzlerinden kurtulmuş olmakla beraber yeni bir hüviyet de kazanmıştır.

Türklerin Cezayir'e gitmeye başlamalarının Endülüs'ten kaçan Müslümanların gelişlerine denk gelmesi, Cezayir'in dini, kültürel ve demografi bakımından zenginleşmesine ve Cezayir'de yeni bir kültürel ve sosyal terkinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın başında Cezayir'de başlayan varlığı ve hâkimiyeti, aynı zamanda orada bulunan ve Endülüs'ten kaçan Müslümanları koruma görevini üstlenmesinin de bir sonucudur. Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılın başında Cezayir'deki varlığını yitirmesi ve hâkimiyetini kaybetmesi, Avrupa ülkeleri

karşısında zayıf düşmesi; askeri olarak sınırlarını koruyamaması ve hukuken haklılığını gösterememesi sonucunda gerçekleşmiştir.

Başka bir ifade ile Cezayir ahalisinin çağrısı ile bölgeye gelen Osmanlı, Fransızların zorlamaları ile Cezayir'den çıkmıştır. Ancak Osmanlı merkezi ile Cezayir arasındaki bağ siyasi olmaktan öte, dini, kültürel bir aidiyet bağı üzerine kurulduğu için Osmanlı Devleti'nin idari ve siyasi varlığının bitmesi ile Cezayirli Osmanlı Devleti ile olan bağları koparmamıştır. Bu bağlamda birçok Cezayirli, Fransızlara karşı direnirken Osmanlı'ya olan gönül bağlılığını ve siyasi aidiyetini, Osmanlı adına konuşarak ifade etmişlerdir.

Örneğin Kostantina Beyi Ahmet Bey, Fransızlar ile müzakere mektuplaşmalarında hep kendisini Osmanlı temsilcisi olarak sunmuştur. Kuloğullarından olan Ahmet Efendi yazmış olduğu bir risalede Cezayir'in son Dayısı Hüseyin Paşa'yı hatalı görmesine rağmen Fransızların müdahalelerini haksız bulmuştur.

Aynı şekilde Ali Rıza Paşa'nın babası Hamdan Hoca ise Fransa'ya kadar giderek Osmanlı idaresinin özelliklerini anlatarak, Fransızların Cezayir'den çekilip Cezayir'i eski idarecilerine bırakmalarını istemiştir. Muradına eremeyince İstanbul'a gelerek Osmanlı Cezayir siyasetini yönlendirmiştir. Fransızlar Cezayir'deki Osmanlı'nın haklarını savunanları Cezayir'den sürmüştür. Osmanlı Devleti ise haklarını savundukları için Cezayir'den sürülenleri bürokrasisine ve askeriyesine alarak bilgilerinden özellikle Cezayir siyaseti hususunda istifade etmiştir.

19. yüzyılın başında Osmanlı Devleti, düştüğü zaafardan kurtulmak için, Avrupa'yı örnek alarak askeri ve idari yenilikler gerçekleştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Hamdan Hocanın oğlu Cezayir doğumlu olan Ali Rıza Paşa bu yeniliklerde rol almış önemli şahsiyetlerden birisidir. Cezayir'den çıkmak zorunda kalmış bir Osmanlı vatandaşı olarak o dönemde Osmanlı Devleti'nde yapılan yenileşme faaliyetleri doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin son dönem tarihinin önemli devlet adamlarından olan Mustafa Reşid Paşa'nın tavsiyesi ile Fransa'da askerlik eğitimi almıştır. Mezun olduktan sonra da Osmanlı askeriyesinin farklı seviyelerinde çalışarak bu yeniliklere katkılar sunmuştur. Ayrıca askeri, görevleri dışında bazen Trablusgarb

valiliği, ve Hüdavendigâr valiliği gibi yüksek bürokratik görevlerde de bulunmuştur. Ali Rıza Paşa, Osmanlı Devleti hizmetinde, Osmanlı Devleti'nin güney sınırlarında Trablusgarp'ta valilik yaptığı gibi Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırlarında Belgrad'da muhafızlık, devletin merkezine yakın Hüdavendigâr'da valilik ve hatta İstanbul'da da farklı görevler yapmıştır. Bu Durum Osmanlı Devleti'nde görevlendirmelerin ehliyet ile alakalı olduğu kadar aidiyet hissi ile de yakından alakalı olduğunu göstermektedir. Nitekim, Fransa'da eğitimini aldıktan sonra Cezayir'e dönerek Fransızlardan istifade etmek yerine; bir Osmanlı olarak devletine hizmet etmeyi yeğlemesi onun aidiyet duygusunun yüksek olduğunu gösterdiği gibi, işgal altında yaşamaktan ise doğduğu yerden uzak ama kendi vatanı bildiği bir coğrafyada özgür kalmayı tercih ettiğini göstermektedir. Nitekim Osmanlı Devleti de onu liyakatine uygun olarak değerlendirerek bu bağlılığının karşılığını vermiştir.

Osmanlı- Cezayir ilişkisi, Fransız işgali ile idari ve siyasi anlamda kesilmiş olsa da, aidiyet hisleri, gönül bağları devam etmiştir. Nasıl ki Osmanlı Devleti, Cezayirliileri, İspanyollardan korumak için Cezayir'e gitmiş ise, Cezayirliilerin çoğu, Fransızlara karşı Osmanlı Devleti'nin Cezayir üzerindeki haklarını savunmakta geri durmamışlardır. Cezayir Osmanlı Devleti'ne katıldığında birçok Türk Anadolu'dan gelip Cezayir'de yeni bir hayat tesis etmiş ve Cezayir'in siyasi ve sosyal hayatını zenginleştirmişler ise, Cezayir, Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığında birçok Kuloğlu Anadolu'ya gelerek yeni bir hayata başlayarak Osmanlı siyasetine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Türklerin bölgeye gidişleri ihtiyarı (seçme dayalı) ve Kuloğullarının bölgeden çıkışlarının icbari (zorlama) olduğu inkâr edilemez. Ancak bu gidiş ve gelişlerin Osmanlı Devleti'nin içindeki ruhu yansıttığı da bir gerçektir. Dolayısıyla Osmanlı kimliğini sorgulamak isteyenlerin Ali Rıza Paşa gibi örneklerden başlamasının önemi büyüktür. Biz de bu tezde Ali Rıza Paşa'nın biyografisi çerçevesinde merkezden uzak bir yerde, uzak bir kültürde Osmanlı kimliğinin nasıl bir Őekil aldığını izah etmeye çalıştık.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- BOA, A.}MKT.MHM., 308/40, 04 Ra 1281
BOA, A.}MKT.MHM., 312/25, 17 R 1281
BOA, A.}MKT.MHM., 313/97, 03 CA 1281
BOA, A.}MKT.MHM., 323/99, 29 Ş 1281
BOA, A.}MKT.MHM., 349/30, 09 L 1282
BOA, A.}MKT.MHM., 356/69, 11 M 1283
BOA, A.}MKT.MHM., 358/86, 10 S 1283
BOA, A.}MKT.MHM., 385/57, 19 S 1284
BOA, A.}MKT.MHM., 387 A/76, 18 Ra 1284
BOA, A.}MKT.MHM., 388/54, 11 R 1284
BOA, A.}MKT.MHM., 433/78, 21 L 1285
BOA, A.}MKT.MHM., 454/100, 24 Ra1290
BOA, A.}MKT.MHM., 460/12, 05 C 1290
BOA, A.}MKT.MHM., 475/56, 01 S 1291
BOA, A.}MKT.MHM., 475/59, 03 S 1291
BOA, C..DH., 295/14722., 19 Z 1286
BOA, C..MF.. 119/5928, 23 Ş 1255
BOA, HAT, 312/18445, 29 Z 1252
BOA, HR.SFR.3..., 136/18, 26 02 1868
BOA, HR.SFR.3..., 138/6, 13 04 1868
BOA, HR.SYS., 1403/6, 20 08 1864
BOA, HR.SYS., 1488/29, 05 09 1864
BOA, HR.SYS., 1488/30, 29 11 1864
BOA, HR.SYS., 1530/30, 03 06 1873
BOA, HR.TO., 550/100, 18 06 1873

BOA, HR.TO., 550/101, 04 06 1873
BOA, Î.DH., 284/17836, 18 S 1270
BOA, Î.DH., 284/17844, 28 S 1270
BOA, Î.DH., 294/18544, 14 C 1270
BOA, Î.DH., 527/36453, 22 S 1281
BOA, Î.DH., 530/36738, 12 C 1281
BOA, Î.DH., 545/37954, 15 N 1282
BOA, Î.DH., 563/39208, 23 M 1284
BOA, Î.DH., 596/41491, 25 R 1286
BOA, Î.DH., 600/41852, 17 B 1286
BOA, Î.DH., 600/41860, 19 B 1286
BOA, Î.DH., 608/42394, 14 Z 1286
BOA, Î.DH., 610/42549, 26 M 1287
BOA, Î.DH., 634/44058, 22 Ra 1288
BOA, Î.DH., 639/44414, 15 B 1288
BOA, Î.DH., 640/44522, 11 Ş 1288
BOA, Î.DH., 649/45095, 04 S 1289
BOA, Î.DH., 649/45126, 17 S 1289
BOA, Î.DH., 695/48647, 21 Z 1291
BOA, Î. DUÏT, 58/38, 19 M 1291
BOA, Î.HR., 209/12100, 26 Ca 1281
BOA, Î.MMS. 34/1420, 15 S 1284
BOA, MF.MKT., 40/38, 28 C 1293
BOA, ŞD., 245/1, 04 R 1289
BOA, ŞD., 251/19, 94 R 1289
BOA, Y..EE.. 28/27, 20 R 1286

KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLER

Abd al-Rahman al-Jabarti's History of Egypt, Volumes III & IV, ED: Thomes Philipp & Moshe Perlmann, Franz steiner Verlag Stuttgart 1994.

Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.

Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika ilişkisi*, Tasam yayınları, İstanbul 2006

Ahmet Naib el- Ansari (أحمد نائب الأنصاري), Trablusgarb II. Abdülhamit dönemi ayanlarından. *El- menhal-ülazb fi tarihi Trablusgarb* (المنهل العذاب في تاريخ طرابلس غرب) Kitabının yazarıdır. Kitap bir Trablusgarb tarihçesidir.

Ali Akyıldız, "Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nın Finasmanı: İç ve Dış Borçlanmalar" Savaştan Barışa: 15. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İstanbul Üni Edebiyat Fakültesi Tarih Aratırmaları Merkezi, İstanbul 2007.

Ali Rıza Paşa, *Mir'at-ül Cezayir*, çev: Ali Şevki, İstanbul 1293.

Anthony J. Cachia, *Libya underthe Second OttomanOccuption (1835-1911)*, Dar Al-Farjani, Tripoli-Libya, Tarih yok.

Aziz Kaylan, *Tarihimizin Unutulan Olayı Kırım Savaşı 1853-1865*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1975.

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviri: Boğaç Babür Turna, Arkadaş, Ankara 2015.

The Cambridge History Of Egypt Modern Egypt From 1517 To The End OF The Twentieth Century, Volume II, Ed: M. W. Daly, Cambirdge University Press 1998, s. 113-138.

Ercüment Kuran, *es-Siyaset-ül Osmaniye tücah- ul Cezayir (1827-1947)*, Çev: Abdücelil al- Temimi, 2. Baskı, Tunus Tarih yok.

Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1957.

Fatimatül Zehra Geşi, *Kostantina fi ahd Salih Bey*, Dar Midad, Cezayir 2013

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim, İstanbul 2005.

Nikolay İvanov, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1561-1574*, Çev: İlay Kemaloğlu ve Rakhat Abdieva, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Muhammed el- hadi el hüseyini, *El- Ahtilalu el- Fransilil Cezayir minhalil nusumuasira*, Alem el- Afkar, Cezayir 2006.

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, 1. Cilt, Hazırlayan Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Muhammed Abdülkerim, *Hamdan b. Osman hoca el- Cezayir ve Muzekiratiüh*(حمدان خواجه و منكراته), Darül Sagafayayınları, Beyrut 1972.

Hamdan Hoca, *el- Mir 'at*, Cezayir 2015.

Salim Aydüz, Tophane-Amire ve Top Döküm Teknolojisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006

Saulcy, Zikrayat-ü rihle min madinet-il Cezayir ila Konstantina abra el-menatik el-Cebeliye, Çev: Ali Tablit, Cezayir 2008.

Seyfi Kenan, "III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar" Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi, Ed: Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.

Şerif Mardin, *Osmanlı Modernleşmesi*, Derleyen: Mümtaz'er/ Tuncay Önder, İletişim, İstanbul 2015.

Veli Şirin, *Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Ordusu ve Seraskerlik*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002.

Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin son Müdafisi Hamdan b. Osman Hoca 1773 - 1841" Osmalı Kimliği, Ed: ZeKeriya Kurşun ve Haydar Çoruh, ORDAF, İstanbul 2013.

MAKALELER VE TEZLER

Abdülkadir Özcan, Karakol, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 24

Ayşe Öztürk, "Kalınca Konferansı Sonrasında Müslümanların Sırbistan'dan Çakarmaları ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'dan Çekilişi (1862 - 1867)", Akademik Bakış Dergisi, S:123 2011.

Ayşe Öztürk, "Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmalarının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması".

Cevat Aksu, Dar-ı Şura-yı Askeri, yayınlamamış bir yüksek lisans tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Halim Kılıç, Osmanlı Devleti'nde bir Modernleşme Kurumu Olarak Şura-yı Devlet (1868-1879), Yayınlanmamış bir Yüksek Lisans Tezi 2012, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalı.

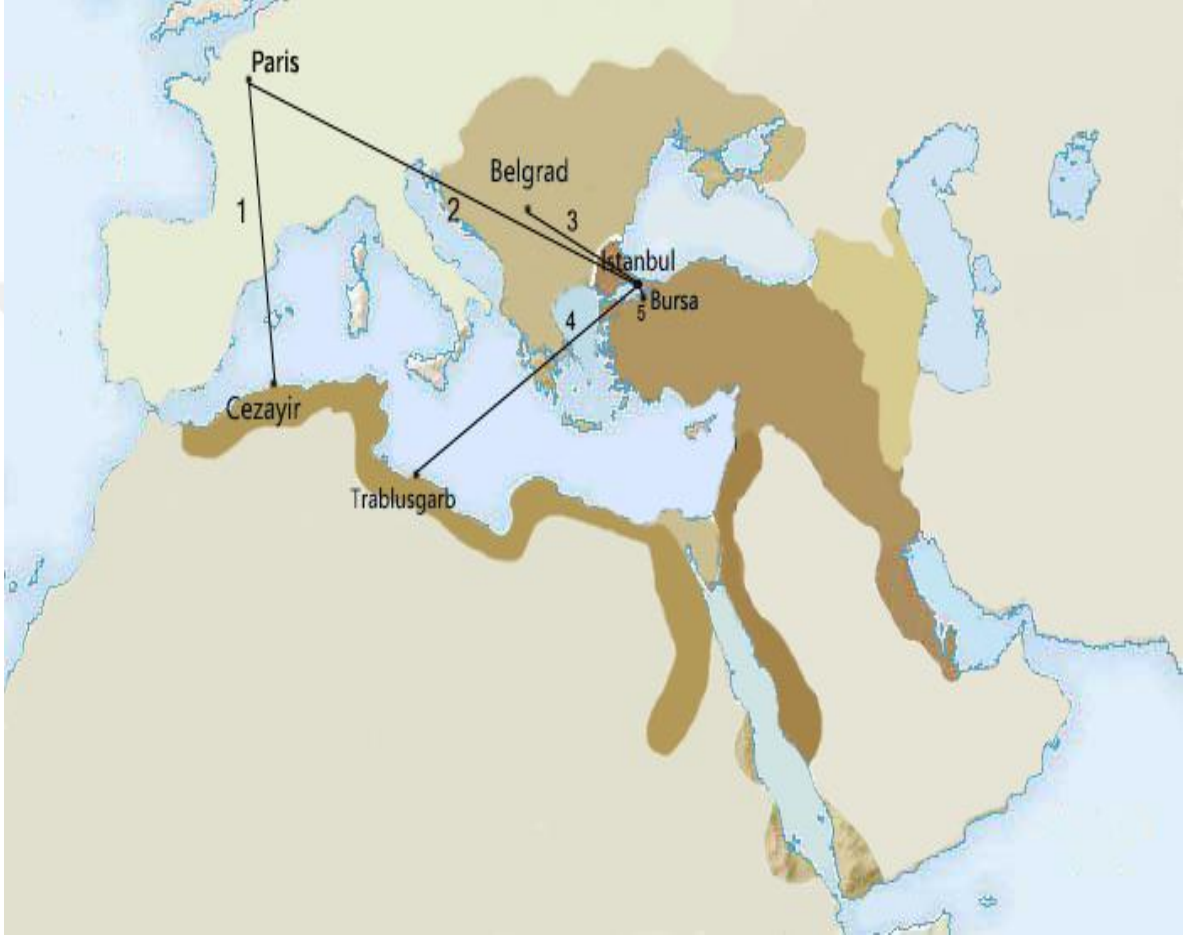
Muammer Değirmendere, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Vali Atamaları (1839-1908 Hudavendigâr Vilayeti Örneği)", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s:43, 2015.

Zoubeir Khalfallah, Trablusgarb Meselesi ve Osmanlı Kamuoyunun tutumu (1879-1912), Yayınlanmamış Doktora Tezi 2009, Mimar Sinan Üni, Sosyal Bilimler Enistüsü, Tarih Anabilim dalı.

EKLER

Ali Rıza Paşa'nın Üç Kıtadaki Hayatı ve Güzergahı

- 1 – Ali Rıza Paşa'nın Osmanlı Cezayir Eyaletinde doğuşu ve Fransız işgalinden sonra Paris'e Gidişi.
- 2 – Ali Rıza Paşa'nın, Paris'te eğitimini aldıktan sonra, İstanbul'a gelip Osmanlı Devleti hizmetine girişi.
- 3 – Ali Rıza Paşa'nın Belgrad Muhafızlığı.
- 4 – Ali Rıza Paşa, iki Trablusgarb valilikleri.
- 5 – Ali Rıza Paşa'nın Hüdavendigâr valilikleri.

BAO, A.)MKT. MHM.308/40.

Ali Rıza Paşa'nın Belgrad Muhafızlığına Atandığına Dair.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

طوجانہ عمرہ شہیدہ جیبہ سے

بفراڈ محاذی عمارتوں اور ایوب پاشا حضرتیہ کے مزاجہ عارضہ اولادہ اور خاندانہ نامی بولمرفہ جیبہ پرینہ
طوجانہ عمرہ ارکانہ نہ فریوہ عمارتوں علی پاشا حضرتیہ کے اجراء مقوریہ خصوصہ مات اولادہ نگاہ بہرینہ
عمرہ و تقدیرینہ مقصد نگاہ تاویحہ لقا اسل قاصدہ و ہمتہ محرابہ سنیہ جناب پادشہی مہینہ سربا و سعادت
عزیزینہ شایانہ و ہرینہ جو مقصد مقصدی مالکہ نقدیہ جیبہ سے پورے سدا و صفہ اور اجہ و خیر اجابہ سے اجراء
نگاہ سے عمارتوں کے اعداد سے موطورہ و شہیدہ پرینہ

مالکہ نقدیہ جیبہ سے

طوجانہ عمرہ شہیدہ جیبہ سے نہ وقوع اولادہ اسما مہینہ بالاسنیہ اولادہ سنیہ جناب جلالہ نامی مقصد
پورے سدا و صفہ خزانہ جو مقصد مقصدی مالکہ نقدیہ سے ہمہ جیبہ

بفراڈ محاذی عمارتوں سے ایوب پاشا حضرتیہ

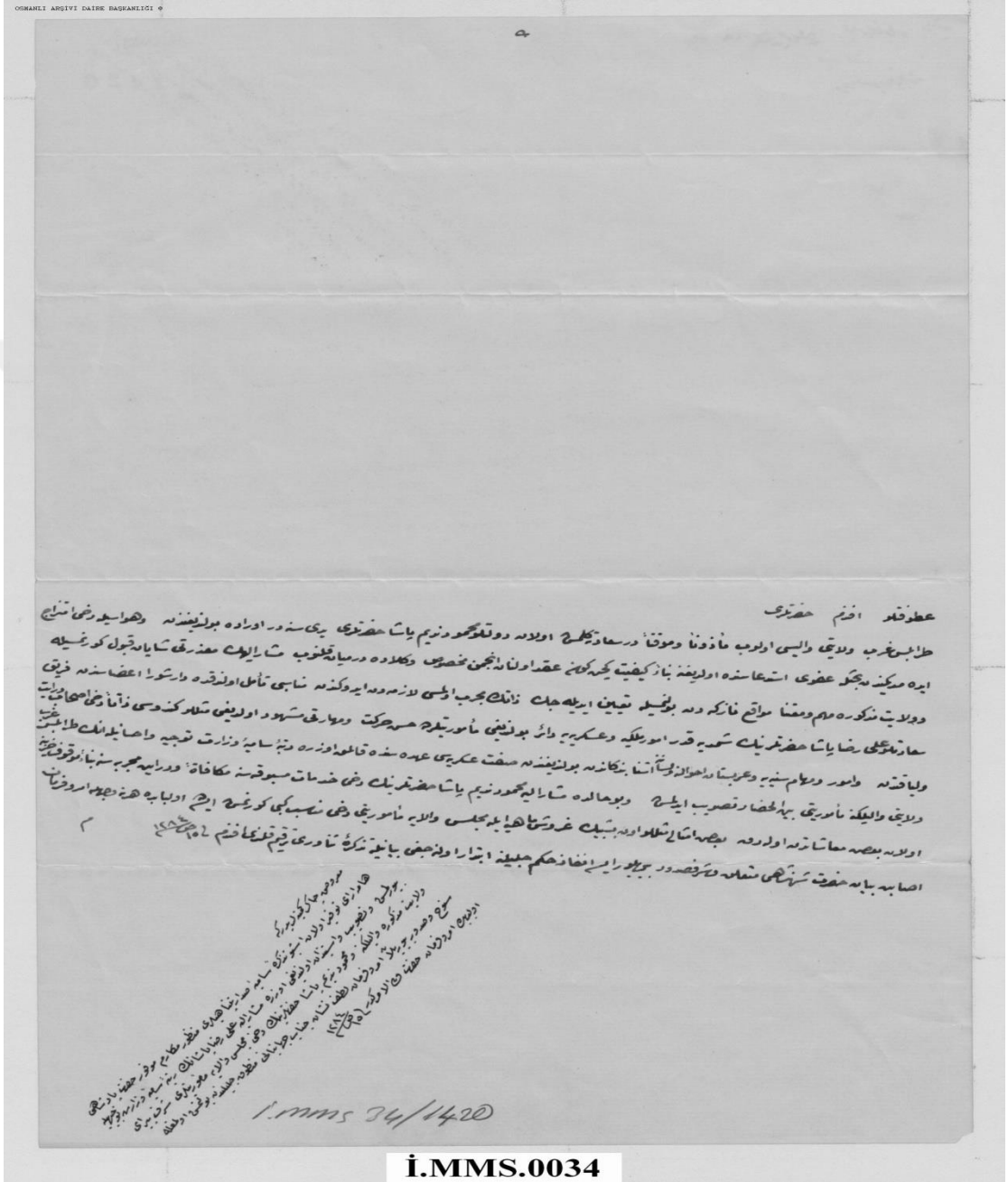
عارضہ وجودہ لرزہ طویلیہ بفراڈ محاذی عمارتوں کے عارضہ عمارتوں نہ صرف و توجیہ طوجانہ عمرہ ارکانہ
فریوہ عمارتوں علی پاشا حضرتیہ توجیہ طوجانہ عمرہ شہیدہ جیبہ سے نہ وقوع اولادہ اسما مہینہ سربا و سعادت
اولادہ سنیہ جناب شہیدہ مقصد و شرف و جیبہ اسفہ تا اولادہ وصولہ قدر مصالحہ جاریہ مقصد
خاندانہ برینہ سنیہ و شرف مقصد سربا و سعادت در سعادت عزیزینہ اجراء سنیہ سے
اعودت و
الانہ اموی مقصد

98

OSMANLI ARŞİVİ		
A.) MKT. MHM.		
308	40	

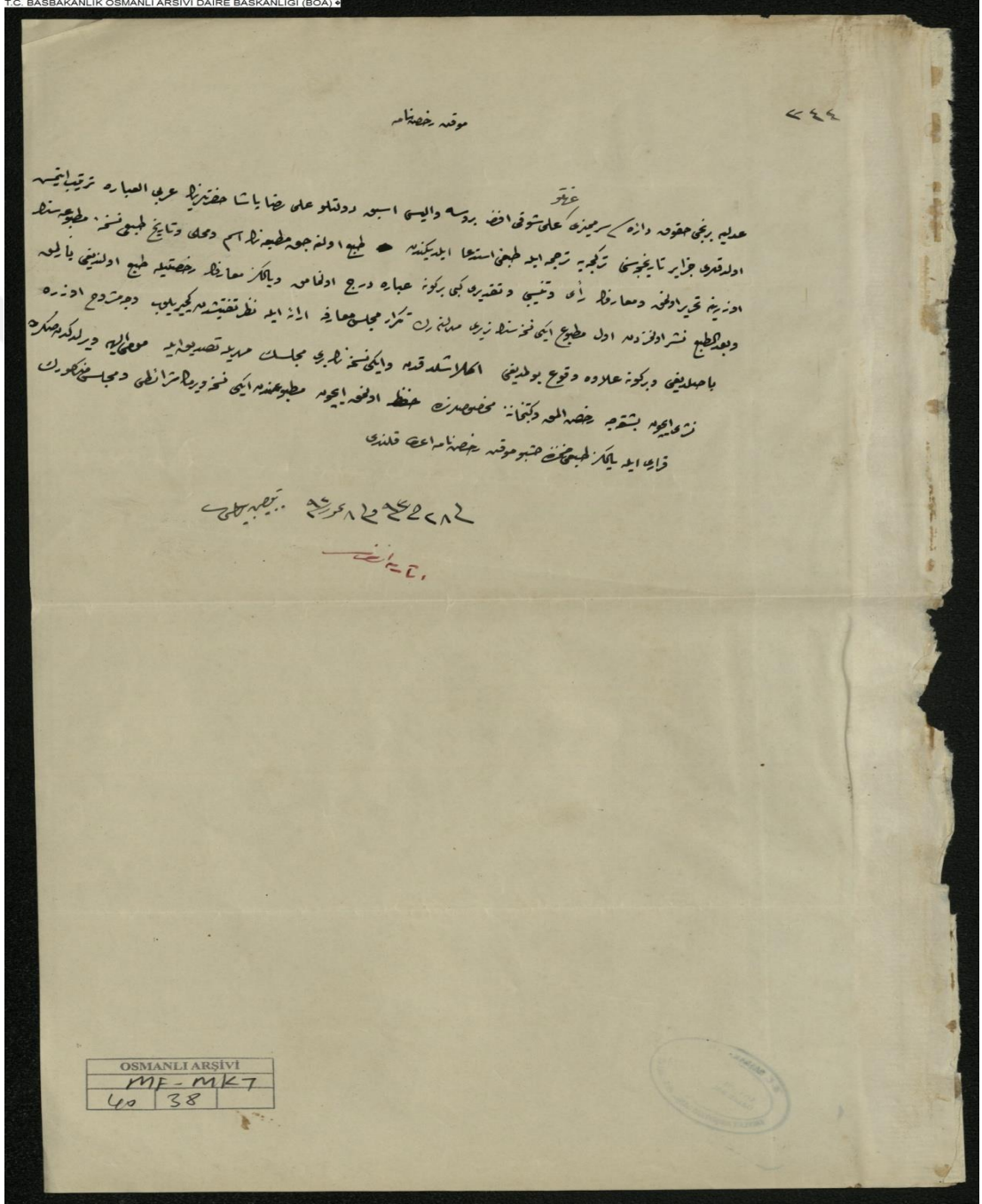
A.)MKT.MHM.00308.00040.001

Ali Rıza Paşa'nın Trablusgarb Valiliğine Atandığına Dair.

BAO, MF.MKT, 40/38

Ali Şeki'ye Mir'at-ül Cezayir kitabını Türkçe'ye Tercümesi Ruhsatı
verildiğine Dair

1293/1877 Yılında, Ali Şevki Tercümesi, Türkçe Olarak Basılan, Ali Rıza Paşa'nın Mir'at-ül Cezayir Kitabının Kapağı.

﴿ مرآت الجزائر ﴾

مؤلفی
(علی رضا پاشا)

مترجمی
علی شوقی

هر حقى مترجمه طأددر مترجمك مهرى اوليان
نسخهسى ساخته صد اولنور

فیاتى اون اوچ فروشدر

خیر الله افندی تاریخی اون سکزنجی جلدینه قدر اقدیمجه
طبع ونشر اولنورق کتاب صائیلان محللرده فیاتان
مقرره سیله صائلقده اولدیغی کبی اون طقوزنجی جلدی
دخی دردست طبعدر

مجلس کبیر معارفک تنسیبیه عموم مکاتب رشديه ده
تدریس اولنورق اوزره برمدتدنبورو جمع ورتیب اولنقده
بولنان (مرآت تاریخ عثمانی) بوکره طبع اولنورق
بوندن سارھوسکاران عصرک دخی استفادہ سیچون
مواقع معلومه ده بشقهجه صائلقده در

سنة

۱۲۹۳